

Tilburg University

Het ambacht in de huidige maatschappij

Luijckx, Albert Woltherus

Publication date:
1952

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Luijckx, A. W. (1952). *Het ambacht in de huidige maatschappij: een onderzoek naar het wezen van het ambacht, zijn problematiek en zijn betekenis voor de Nederlandse volkshuishouding.* [, Tilburg University]. [s.n.].

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

A. W. LUIJCKX

HET AMBACHT IN DE HUIDIGE MAATSCHAPPIJ

EEN ONDERZOEK NAAR HET
WEZEN VAN HET AMBACHT,
ZIJN PROBLEMATIEK EN ZIJN
BETEKENIS VOOR DE NEDER-
LANDSE VOLKSHUISHOUDING

57E 16.

Besproken in:

Mens en Maatschappij. Jg. 29. 1954. 66. 57-58.

HET AMBACHT IN DE HUIDIGE MAATSCHAPPIJ

Aan mijn vrouw

Stellingen

I

De opvatting, dat overbezetting van het distributie-apparaat te hoge distributiekosten met zich brengt, die in de prijs kunnen worden verdisconteerd, houdt niet voldoende rekening met de invloed en gesteldheid van de vraag. Veeleer geeft overbezetting aanleiding tot prijsbederf.

II

Het streven om iedere achteruitgang van het reële loonpeil tegen te gaan en veeleer nog verhogingen van dat peil in de hand te werken, kan, gezien de huidige economische constellatie, op de lange duur ernstige risico's met zich medebrengen van een geleidelijke ontwaarding van onze geldeenheden.

III

Aangezien voor het „Bijzonder Crediet" slechts die middenstandsbedrijven in aanmerking komen, welke door tijdsomstandigheden in financieringsmoeilijkheden zijn geraakt zal deze credietverlening als regel het karakter hebben van schuldverplaatsing.

IV

Uit de onderzoeken van het Economisch Instituut voor den Middenstand is bij herhaling gebleken, dat de administratie in middenstandsbedrijven uiterst gebrekkig is. Aangezien een doeltreffende administratie een onmisbaar uitgangspunt vormt voor het voeren van een efficient bedrijfsbeheer, dient hieraan bijzondere zorg te worden besteed. Het in het leven roepen van branchegewijze boekhoudbureaux vormt een waardevol hulpmiddel daartoe.

V

De wijze, waarop de onderscheidene takken van detailhandel en ambacht met arbeidskrachten zijn bezet, zal veelal kunnen worden beschouwd als behorende tot de „bijzondere redenen", als bedoeld in artikel 74 van de Wet op de Bedrijfsorganisatie, op grond waarvan kan worden afgeweken van de paritaire samenstelling der bedrijfsorganen.

VI

Hoewel de Vestigingswet Kleinbedrijf 1937 de mogelijkheid niet uitsluit om met locale verschillen in de branche-constructie rekening te houden, is deze wet in de Vestigingsbesluiten zodanig tot uitvoering gebracht, dat met dergelijke verschillen als regel geen rekening is gehouden, waardoor verschillende vestigingsregelingen een verstarrend karakter hebben verkregen.

VII

De middenstand heeft dit eigen, dat aldaar bijzonder gemakkelijk een wisseling van hogere en lagere functies in beide richtingen plaatsvindt, hetgeen maatschappelijk als uiterst nuttig moet worden aangemerkt.

VIII

De ambachtsorganisaties kunnen waardevolle bijdragen leveren ten behoeve van de beroepskeuze-voorlichting door verbetering van de voorlichting omtrent aard en mogelijkheden der onderscheidene ambachtsberoepen.

HET AMBACHT IN DE HUIDIGE MAATSCHAPPIJ

EEN ONDERZOEK NAAR HET WEZEN VAN HET AMBACHT,
ZIJN PROBLEMATIEK EN ZIJN BETEKENIS VOOR DE
NEDERLANDSE VOLKSHUISHOUDING

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR IN DE ECONOMISCHE
WETENSCHAPPEN AAN DE KATHOLIEKE ECONOMISCHE HOGESCHOOL
TE TILBURG, OP GEZAG VAN DE RECTOR MAGNIFICUS

Dr L. G. J. VERBERNE

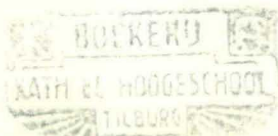
*Hoogleraar in de
Politieke, economische en sociale geschiedenis*

IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN IN HET GEBOUW VAN DE
HOGESCHOOL OP DONDERDAG 5 JUNI 1952 DES NAMIDDAGS TE 4 UUR

DOOR

ALBERT WOLTHERUS LUIJCKX

GEBOREN TE DEN HELDER

COMP

46306

Gaarne maak ik van deze gelegenheid gebruik om U, Hoogleraren en Lectoren, mijn oprechte dank te betuigen voor hetgeen U tot mijn wetenschappelijke vorming hebt bijgedragen.

U, Hooggeleerde Heere, ben ik in het bijzonder erkentelijk voor de steun, welke ik bij de voorbereiding van deze dissertatie mocht ontvangen.

Temeer heb ik deze steun op prijs gesteld, daar hij mede voortkwam uit Uw voorliefde voor het behandelde onderwerp.

Aan allen tenslotte, die op enigerlei wijze bij de totstandkoming van deze studie waren betrokken, eveneens mijn welgemeende dank. Moge een en ander zijn bekroning hierin vinden, dat dit geschrift zal bijdragen tot een juistere waardering van het ambacht in de Nederlandse samenleving.

INHOUD

TER INLEIDING	7
HOOFDSTUK I — HET AMBACHTSBEGRIIP	9

Methode van benadering 11; Ontleding der kenmerken: A. Zelfstandige bedrijfsuitoefening 12; B. Klantenproductie 12; C. Invloed van de patroon op de werkzaamheden 14; D. Bedrijfsomvang 15; E. Verband tussen bedrijf en gezin van de ambachtspatroon 17; F. Verhouding patroon-werknemer 18; G. Medewerken van patroon 19; H. Geen of geringe verdeling van arbeid 20; I. Locaal afzetgebied 21; J. Traditionele productiemethoden 22; K. Principe van de behoeftebevrediging 23; L. Vakopleidingsfunctie 24; M. Handenarbeid 25; Slechts drie elementen zijn essentieel 27; De definitie van de „Rencontres de St. Gall” 27; Proeve ener eigen definitie 28.

HOOFDSTUK II — ONTWIKKELINGSGANG, OMVANG EN INDELING VAN HET AMBACHT IN NEDERLAND	29
---	----

De bloeitijd van het gildewezen 29; De kapitalistische huisnijverheid 30; De trafieken 31; Toestand der nijverheid in de eerste helft der negentiende eeuw 33; De invloed der industriële ontwikkeling 36; Ontwikkeling in de twintigste eeuw 38; Huidige omvang van het ambacht 40; Indeling naar grondstof 44; Indeling naar verspreiding 46; Indeling naar functie (producerend, reparerend en dienstverlenend ambacht) 47; Overzicht der branches met indeling 50.

HOOFDSTUK III — ALGEMEEN ECONOMISCHE ASPECTEN	53
---	----

In- en uitschakelingstendenzen:

Uitschakeling van producerende functies 54; Uitschakeling van reparerende functies 57; Uitschakeling van dienstverlenende functies 58; De factor eigen beheer 58; Het zelf doen 58; Inschakelingstendenzen (montage en installatie, reparatie, toelevering en tertiaire productie) 59.

Het begrip ambachtstak:

Ideaal en werkelijkheid bij de vaststelling van bedrijfstakken, getoetst aan het voorbeeld der smederij 62; Verbondenheid ambacht en detailhandel 70; Eisen van de organisatorische opbouw 72.

De prijsvorming in het ambacht:

Factoren die haar beïnvloeden 76; Betekenis der deelmarkten 78; Monopolistische tendenzen 79; De prijsontbieding en haar bestrijding 82; Weerstandsfondsen 82; Minimumprijsregelingen 84; Richtprijsregelingen 86; Calculatieschema's 86.

HOOFDSTUK IV — BEDRIJFSECONOMISCHE ASPECTEN	88
---	----

De kostenstructuur in het ambacht:

Invloed der bedrijfsgrootte op de kosten 88; De rol van het „gewaardeerde” loon 90; Loon- en materiaalintensieve ambachten 92; Overige kostenfactoren 93; Invloed der bedrijfsdruk 94;

Eliminering der surpluscapaciteit 96; Het concentratieprobleem 98; Betrekkelijk geringe uitwijkmogelijkheden 99; Niet het bedrijf is minder crisisgevoelig 100; Verband tussen bedrijfsgrootte en bedrijfsresultaat 101.

De financiering in het ambacht:

Ontwikkelingsgang van de kapitaalfactor 104; Instelling van de ambachtspatroon ten opzichte van de financiering 105; Kapitaalvorming door sparen 108; Vennootschapsvorming 110; Zelffinanciering 112; Particuliere en hypothecaire leningen 113; Bijzondere credieten en bedrijfsuitbreidingscredieten 114; Leverancierscrediet en afnemerscrediet 118; Het euvel van de te zwakke financiële opzet 119; De gestegen kapitaalbehoefte en de daaruit voortkomende spanningen 121; Het middenstandscrediet: symptoombestrijding 124; Betekenis der efficiency voor de liquiditeitspositie 125.

HOOFDSTUK V — SOCIOLOGISCHE ASPECTEN 126

De mens in het ambacht:

De ambachtelijke arbeid: Vakbekwaamheid één der pijlers 126; Werkwijze niet traditie-gebonden 127; Wijziging der ambachtsfuncties stelt hogere bekwaamheidseisen 128; Decentralisatie leidt tot kleine bedrijven, maar is geen oorzaak van technische beperktheid 129; Veelzijdigheid van de ambachtelijke arbeid en rol van de machine daarbij 130; Machine ondergeschikt aan de arbeider 131; Bronnen van arbeidsvreugde in het ambacht 132.

De ambachtspatroon: De patroon middelpunt der onderneming 135; Leeftijd van de huidige ambachtspatroon 136; Burgerlijke staat van de ambachtspatroon 139; Gezinsgrootte 140; De vakopleiding van de ambachtspatroon 140; Het inkomen van de ambachtspatroon 142; Sociale mobiliteit van de ambachtspatroon 144; De sociale waardering van de ambachtspatroon 148.

Het ambachtspersoneel: De samenstelling van het ambachtspersoneel 150; De leeftijd van het ambachtspersoneel 153; De vakopleiding van het ambachtspersoneel 155; Arbeidsverhoudingen in het ambacht 157.

Het ambacht in de maatschappij:

Gemis aan begrip voor zijn sociale en economische betekenis 159; Vier oorzaken droegen hiertoe bij: de ondergangstheorie, de sterke spreiding, het weinig spectaculair karakter van de ambachtelijke productie en verrichtingen, alsmede de geringe zin voor groepsvorming 160; Betekenis van het ambacht voor onze maatschappij, toegelicht in zes stellingen: I. Het ambacht bevredigt noodzakelijke behoeften, waarin niet op andere wijze kan worden voorzien 164; II. Het ambacht schept positieve voorwaarden voor een industriële ontwikkeling 166; III. Het ambacht biedt de mens volwaardige arbeid 168; IV. Het ambacht bevordert verantwoordelijkheidsbesef 168; V. Het ambacht is een mobiliteitsintermediair 170; VI. Het ambacht is een stabiliserend element in de maatschappij 172.

AANTEKENINGEN	174
GERAADPLEEGDE LITERATUUR	176
BIJLAGEN	178

Ter inleiding

Hij, die in een catalogus van één onzer grote bibliotheken onder het trefwoord „Ambacht” zoekt naar Nederlandse werken, waarin moderne ambachtsproblemen worden behandeld, zal spoedig bemerken, dat, zo dit trefwoord al in de catalogus voorkomt, daaronder vrijwel uitsluitend verhandelingen worden aangetroffen, die op het ambacht uit vroeger tijd betrekking hebben. Is deze verwaarlozing van het hedendaagse ambacht inderdaad gerechtvaardigd?

Is het ambacht in de eerste plaats een herinnering uit een ver verleden en verzinkt hierbij zijn huidige betekenis in het niet?

Ziehier de vragen, waarop wij ons voorstellen een antwoord te geven.

Een dergelijk antwoord zal eerst dan volledig kunnen zijn, indien geen misverstand mogelijk is over de inhoud van het onderwerp. Vandaar, dat zal worden begonnen met een onderzoek naar het wezen van het ambacht. Is het ambachtsbegrip afgebakend, dan zal, na een beschouwing over de historische ontwikkeling, worden getracht de omvang van het ambacht in Nederland aan te geven.

Vervolgens stellen wij ons voor tegen deze achtergrond een aantal problemen te bespreken, welke van actuele betekenis zijn. Deze aspecten zullen zowel op algemeen economisch en bedrijfseconomisch als op sociologisch terrein liggen.

Speciaal bij de sociologische aspecten kan dan de gelegenheid worden aangegrepen om nader in te gaan op de betekenis van het ambacht in de huidige maatschappij.

HOOFDSTUK

I

HET AMBACHTSBEGRIIP

AAN POGINGEN om de kenmerken, die bepalend zijn voor het wezen van het ambacht op te sporen en in een formule bijeen te brengen, heeft het gedurende de laatste halve eeuw niet ontbroken. Vooral in de Duitse economische literatuur is het aantal ambachtsdefinities talrijk. Daarnaast trekt in het bijzonder de aandacht hoe opvallend groot het aantal is der kenmerken, die door de verschillende auteurs aan het ambacht worden toegeschreven. Junker ¹⁾, die een veertiental ambachtsdefinities analyseerde, onderscheidde alleen reeds in deze begripsomschrijvingen niet minder dan 158 elementen. Toch behoeft dit geen verwondering te wekken, wanneer men de veelheid van verschijningsvormen, waarin het ambacht ons tegemoet treedt, in het oog houdt. Het hedendaagse ambacht kent zijn oude zowel als zijn nieuwe vormen. Dit is de uitkomst van een langdurig ontwikkelingsproces, dat nog steeds zijn afsluiting niet heeft gevonden. Wij onderscheiden stevig gevestigde naast bedreigde of uitstervende takken van ambacht, waarbij echter moet worden aangetekend, dat, tegenover arbeidsterrein, dat verloren gaat, telkens weer nieuwe taken staan, die door het ambacht ter hand kunnen worden genomen.

De grote verscheidenheid van kenmerken, die in de ambachtsliteratuur genoemd worden, hangt echter niet alleen samen met het bonte beeld, dat de ambachtelijke bedrijvigheid vertoont. Ook dient in aanmerking te worden genomen, dat de grenzen tussen ambacht en industrie en eveneens tussen ambacht en detailhandel niet scherp kunnen worden getrokken. Vooral hierin moet een belangrijke oorzaak worden gezien van de steeds hernieuwde pogingen om de toch reeds vrij gecompliceerde ambachtsdefinities met nieuwe elementen aan te vullen.

Daarbij komt nog, dat tal van auteurs, die zich met de wezenskenmerken van het ambacht hebben beziggehouden, zich hierbij te veel hebben laten leiden door de verschijningsvormen, die aan het ambacht in het verleden eigen waren. Vooral wanneer men, bij een

HET AMBACHTSBEGRIIP

definitie van het ambacht, te eenzijdig de historische vorm, zoals deze in de gildetijd gebruikelijk was, in het oog houdt, worden resultaten verkregen, die moeilijk in overeenstemming zijn te brengen met het beeld, dat de meer moderne ambachtstakken te zien geven.

Sommigen²⁾ zijn echter in een ander uiterste vervallen en wel in dier voege, dat zij alle tot nu toe naar voren gebrachte elementen van het ambacht niet meer als wezenlijk erkennen en het verschil tussen industrie en ambacht nog slechts zien in quantitatieve onderscheidingen, die in de omvang van de productie en het aantal werknemers tot uitdrukking kunnen worden gebracht.

Ook in Nederland, waar nergens in de wetgeving een bepaalde omschrijving is gegeven van hetgeen onder ambacht moet worden verstaan, worden als regel in de practijk dergelijke quantitatieve grootheden gebezigd om ambachtsbedrijven van industriële ondernemingen te onderscheiden.

In het algemeen wordt dan de personeelsgrens, waarboven een bedrijf een industrieel karakter krijgt, gesteld bij ongeveer tien man, terwijl daarnaast per branche nog verschillende quantitatieve normen worden gehanteerd, zoals omvang van de verwerkte grondstoffen, het aantal machines, de capaciteit der machines enzovoorts.

Hoewel dergelijke richtlijnen het grote voordeel bieden, dat zij in de practijk op eenvoudige wijze kunnen worden toegepast, mogen de bezwaren, die hieraan zijn verbonden, toch geenszins worden onderschat. Het positieve element, dat wordt gevormd door het karakter van de werkzaamheden, gaat hiermede totaal verloren en in plaats daarvan treedt een wiskundige formule, die in schijn het wezen gaat bepalen.

Het verleden heeft met talrijke voorbeelden bewezen, dat ambachtsbedrijven zich tot industriële ondernemingen hebben ontwikkeld. Ongetwijfeld zal het in dergelijke ontwikkelingsprocessen uitermate moeilijk zijn om nauwkeurig aan te geven wanneer het ambachtskarakter ophoudt en van industriële productie kan worden gesproken. Vrijwel zeker is het evenwel, dat deze grens slechts bij uitzondering zal worden overschreden door personeelsuitbreiding. Als regel zullen hier de gebezigde productiemethoden het criterium zijn geweest.

Theoretisch is het zelfs niet ondenkbaar, dat juist de invoering van andere productiemethoden, die leiden tot het industrieel karakter, gepaard gaat met een vermindering van het personeel. Een ander gevaar van het ontbreken van positieve normen voor hetgeen tot het

HET AMBACHTSBEGRIJP

ambacht moet worden gerekend, is, dat zich de neiging voordoet om het ambacht te zien als een restgroep, bestaande uit ondernemingen, die niet kunnen worden gerekend tot de industrie, de handel of het verkeer.

Het moet dan ook van eminent belang voor het ambacht worden geacht, dat zijn wezenskenmerken duidelijk worden onderscheiden, om zijn status in de practijk te kunnen vaststellen. Een moeilijkheid hierbij is, dat vooral aan de periferie van het ambacht bedrijfsvormen worden aangetroffen, die een dualistisch karakter hebben. Verschillende auteurs hebben zich hierdoor laten misleiden en zijn er, terwille van deze uitzonderingsgevallen, toe overgegaan het ambachtsbegrip een inhoud te geven, die dermate gecompliceerd en onwezenlijk is geworden, dat enige toepassing ervan in de practijk uitgesloten moet worden geacht.

Voor al voor deze fout zullen wij moeten waken zonder nochtans in het andere uiterste te vervallen, dat een eenzijdig en niet volledig ambachtsbegrip wordt geconstrueerd.

Zoals reeds eerder werd opgemerkt heeft het aan pogingen om het ambacht te definiëren niet ontbroken. Het aantal definities is dan ook groot, zonder dat uit deze veelheid enige begripsomschrijving een werkelijk algemene instemming heeft kunnen vinden.

In het bijzonder valt het op, dat vooral in Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland economen van naam zich met het ambachtsprobleem hebben beziggehouden in tegenstelling tot de Angelsaksische landen, waar, voorzover wij hebben kunnen nagaan, geen enkele serieuze poging is gedaan om de ambachtsproblemen van wetenschappelijke zijde te bestuderen. In Frankrijk is het meer de juridische zijde van het vraagstuk, die zich in de belangstelling mag verheugen.

Ondanks het grote aantal begripsomschrijvingen en de op het eerste gezicht onderling veelal geheel afwijkende opbouw en inhoud hiervan, valt het bij nadere analyse op, dat steeds weer dezelfde wezenskenmerken — weliswaar dikwijls van verschillende uitgangspunten beziën — worden aangetroffen.

Hiervan uitgaande wil het ons voorkomen, dat de meest vruchtdragende methode om tot het wezen van het ambacht door te dringen deze is, dat de algemeen voorkomende en meest karakteristieke kenmerken uit de verschillende definities aan een nadere beschouwing worden onderworpen. Als bezwaar tegen deze methode zou zijn aan te voeren, dat niet alle definities uitputtend

HET AMBACHTSBEGRIIP

worden behandeld, maar hier staat als voordeel tegenover, dat een duidelijker beeld van het wezen van het ambacht wordt verkregen, aangezien hierbij kan worden geabstraheerd van vaak bijkomstige en niet terzake doende nevenkenmerken.

A. *Zelfstandige bedrijfsuitoefening*

Dit is één van de weinige ambachtskenmerken, die, hetzij direct dan wel indirect, door bijna alle schrijvers wordt erkend: de ambachtsman werkt voor eigen rekening en risico.

Wel heel sterk wordt deze zelfstandigheid beklemtoond door Dobretsberger³⁾, die onder ambacht verstaat „die gewerbliche Erzeugung mit *eigenen** Produktionsmitteln, an *eigener* Betriebsstätte „aus *eigentumsmässig* erworbenem Rohstoff mit direktem Absatz an „den Konsumenten“.

Hoewel wij niet gaarne een dergelijke definitie, die zo sterk en eenzijdig de nadruk legt op de eigendom, zouden willen onderschrijven moet toch ongetwijfeld worden erkend, dat een behoorlijke mate van zelfstandigheid aan het ambacht eigen is. Echter moet er voor worden gewaarschuwd, dat deze zelfstandigheid niet te absoluut mag worden gezien. Ook wanneer een smid niet alle productiemiddelen in eigendom heeft, maar, zoals thans door de smederij-organisaties wordt voorgestaan, bepaalde werktuigen als draaibanken e.d. in coöperatie met collega's worden geëxploiteerd, blijft hij, naar onze mening, tot het ambacht behoren, evenals de kleermaker, die een costuum vervaardigt uit stoffen, die niet door hem geleverd worden, maar die de klant zelf heeft verstrekt.

In het algemeen zouden wij het zo willen stellen, dat in de gevallen waarin het technisch en economisch risico van de bedrijfsuitoefening gedragen wordt, van zelfstandigheid sprake is.

B. *Klantenproductie*

Dit element is door vele gezaghebbende auteurs als een wezenskenmerk van het ambacht erkend. Bücher⁴⁾, Schmoller⁵⁾ en Philippovich⁶⁾ zijn, ondanks de verschillende ambachtsdefinities, waartoe zij kwamen, het er over eens, dat het element der klantenproductie niet kan worden gemist.

Ook in andere definities, zoals de reeds eerder genoemde van Dobretsberger⁷⁾ en die welke werd opgesteld door de Deutsche

* Cursivering van ons.

HET AMBACHTSBEGRIJF

Handwerks- und Gewerbekammertag te Darmstadt maakt dit element een hoofdbestanddeel uit van de begripsomschrijvingen. Tenslotte kwamen ook verschillende deskundigen uit de meeste West-Europese landen, die zich tezamen over het wezen van het ambacht hebben beraden, in 1949 te Weissbad ⁸⁾ tot de conclusie, dat dit element als één van de meest wezenlijke kenmerken van het ambacht moet worden beschouwd.

Hoewel over dit wezenselement vrij algemeen overeenstemming bestaat, is de omschrijving ervan in de definities verschillend. Enerzijds wordt dit element aangeduid als „vervaardiging op bestelling”, terwijl anderzijds hieraan de naam wordt gegeven van „klantenproductie”. Tegen beide aanduidingen kunnen bezwaren worden aangevoerd. Zo zal een directe opdracht tot vervaardiging niet altijd persé noodzakelijk behoeven te zijn. Het is zeer wel denkbaar, dat een meubelmaker, hoewel hij hiertoe geen opdracht heeft ontvangen, een kast vervaardigt en deze eerst na zekere tijd verkoopt. Een dergelijke handelwijze zal ongetwijfeld als „klantenproductie” moeten worden aangemerkt, zonder dat evenwel van een bestelling sprake is geweest. Ook met de uitdrukking „klantenproductie” wordt het wezen van het hierbedoelde begrip niet volledig aangeduid. Verschillende ambachtsbedrijven werken in de tegenwoordige tijd ten dele voor de export. In dit licht bezien wil het ons voorkomen, dat de uitdrukking „klantenproductie” toch wel enigszins te beperkt is. De voorkeur moet dan ook worden gegeven aan de omschrijving, zoals deze is tot stand gekomen op de „Rencontres de St. Gall” en welke spreekt van werkzaamheden, die zijn gericht op de „Befriedigung individualisierter Bedürfnisse”.

Het wil ons voorkomen, dat deze laatste omschrijving als een gelukkige vondst moet worden beschouwd, die de toets der critiek kan verdragen, wanneer zij wordt toegepast op het ambacht, zoals zich dit oorspronkelijk en heden ten dage aan ons manifesteert.

Bij alle ambachten, die zich bezighouden met reparatie- en installatiewerkzaamheden en die thans een belangrijk percentage van het geheel vertegenwoordigen, spreekt de bevrediging van individuele behoeften wel duidelijk, evenals bij de ambachten, die een meer persoonlijke verzorging beogen, zoals kappers e.d. Ook voor de producerende ambachten moet deze karakteristiek worden erkend, hoewel dit niet alom even sterk tot uitdrukking komt. Voor kleermakers en maatschoenmakers bijvoorbeeld, die uitsluitend op

HET AMBACHTSBEGRIIP

bestelling werken, is dit zonder meer duidelijk. Daarentegen moet worden erkend, dat bij enige andere ambachten, zoals de bakkerij, hoewel ook daar het element van individuele behoeftebevrediging niet ontbreekt, een tendenz tot vervlakking kan worden waargenomen, die waarschijnlijk grotendeels aan de ontwikkeling van de smaak van het publiek moet worden toegeschreven.

C. Invloed van de patroon op de werkzaamheden

Het stempel, dat de ambachtspatroon op zijn bedrijf drukt, wordt door een aantal auteurs in verschillende vormen in hun ambachtsdefinities opgenomen. Zo spreekt Schmoller ⁹⁾ van „(das Geschäft eines) durch „irgendeine besondere technisch-gewerbliche Geschicklichkeit sich „auszeichnenden Meisters“. Kroeker ¹⁰⁾ acht eerst die werkzaamheden ambachtelijk, „sofern die dabei notwendige Kopfarbeit von „dem Leiter des Unternehmens auf Grund seiner durch den Fortbildungs- oder Fachschulunterricht unterstützten besonderen Fachausbildung (Lehre) selbst geleistet werden kann“. En in de Franse wet van 26 Juli 1925, waarin een definitie van het ambacht wordt gegeven, is dit element als volgt vervat:...., „l'artisan devant „assurer seul la direction de son travail“.

Afgezien van de verschillende wijzen, waarop dit element wordt omschreven, kan niet worden ontkend, dat de invloed van de patroon op het ambachtsbedrijf van principiële betekenis is. Van hem hangt het in hoge mate af hoe het bedrijf zich zal ontwikkelen, omdat hij door de inzet van zijn gehele persoonlijkheid, kennis en kracht, de enige en werkelijke leider is van de onderneming en ook de continuïteit ten zeerste van hem afhankelijk is. In het bijzonder zijn vakbekwaamheid is in dit opzicht een element van beslissende betekenis. In de practijk kan dan ook steeds weer worden waargenomen, dat met het verdwijnen van een ambachtspatroon het karakter van het bedrijf zich belangrijk wijzigt, terwijl bij industriële ondernemingen daarentegen een wisseling in de leiding veelal van ondergeschikte invloed is op de status van de onderneming.

Dit is ook volkomen logisch, omdat de leiding in de industriële onderneming dikwijls in sterke mate is gedecentraliseerd. Hiermede wil geenszins gezegd zijn, dat ook in industriële ondernemingen de invloed van de ondernemersfiguur niet van principiële betekenis voor het bedrijf kan zijn. Door een functionele arbeidsverdeling is hier evenwel als regel de daadwerkelijke leiding over meer

HET AMBACHTSBEGRIIP

personen verdeeld. In het ambachtsbedrijf daarentegen is het de patroon, die met zijn gehele persoonlijkheid, krachten, middelen en grondige vakopleiding een directe invloed oefent op het bedrijf.

D. Bedrijfsomvang

De kleine bedrijfsomvang, die bij zeer vele ambachtsbedrijven wordt aangetroffen, heeft talrijke auteurs er toe gebracht hierin één der wezenskenmerken van het ambacht te zien. In verschillende vormen wordt deze kleine bedrijfsomvang naar voren gebracht. Zo wordt gesproken van „kleine werkplaatsen”, „gering aantal arbeiders”, „kleine productie en omzet”, „lage winst” en „beperkt kapitaal”. In het algemeen komt het dus hierop neer, dat men poneert, dat het een wezenskenmerk is van het ambacht, dat aldaar de productiefactoren kapitaal en arbeid van geringe omvang zijn. Zo kenmerkt Philippovich ¹¹⁾ het ambacht als „*berufsmässige gewerbliche Produktion für den Markt mit wenig oder keinen Maschinen, mit kleinem Kapital* für einen lokalen Absatz unmittelbar an die Kunden*”. Wel duidelijk wordt hier als een wezenskenmerk van het ambacht de beperktheid van het kapitaal naar voren gebracht.

Een voorbeeld van een definitie, welke zeer de nadruk legt op het geringe arbeidsvermogen van de onderneming, is de omschrijving welke men aantreft in de Franse Wet van 26 Juli 1925 en welke, naast andere kenmerken, uitdrukkelijk het volgende bevat omtrent het aantal arbeiders: „Le nombre de ces compagnons ou apprentis ne pourra excéder cinq unités. L'emploi occasionnel de compagnons ou d'apprentis en excédent au nombre prévu cidessus ne fera pas perdre le bénéfice de la loi, à la condition, toutefois, que cet emploi ne revête pas un caractère périodique et que le nombre total des journées de travail effectuées par l'ensemble de ces compagnons et apprentis n'excède pas quatre-vingt-dix par an”.

Aangezien een dergelijke definitie aan juridische eisen moest voldoen, mag uiteraard aan de hiergenoemde omvang van het personeel een niet te absolute waarde worden toegekend. Niet voor betwisting vatbaar lijkt evenwel, dat de samenstellers van de wet hierbij voor ogen stond, dat het tot het wezen van het ambacht behoorde, dat de personeelsomvang van beperkt karakter is.

Tenslotte moge hier nog een derde definitie worden vermeld en wel die van Schmoller ¹²⁾. Het verschil van de door hem opgestelde

* Cursivering van ons.

HET AMBACHTSBEGRIIP

begripsomschrijving met beide voorgaande komt o.m. hierin tot uitdrukking, dat Schmoller de geringe bedrijfsomvang tot uitdrukking brengt zowel in het geringe kapitaal als in de beperkte personeelsomvang.

Deze definitie luidt als volgt:

„Wir verstehen unter einem Handwerksbetrieb das *kleine*,* mit der „Familienwirtschaft des Inhabers verbundene Geschäft eines durch „irgendeine besondere technisch-gewerbliche Geschicklichkeit sich „auszeichnenden Meisters, der allein oder mit seiner Familie oder „wenigen *Gehilfen** für Kunden arbeitet, an sie seine Arbeit oder „Produkte verkauft“.

In tegenstelling tot de genoemde definities, welke nog met verschillende andere kunnen worden aangevuld en waarin de geringe omvang van de bedrijven als een wezenlijk element van het ambacht wordt gezien, stelde de tweede Deutscher Handwerks- und Gewerkekammertag, die in 1901 te Darmstadt werd gehouden, dat ambachtsbedrijven moeten worden gekarakteriseerd „ohne Rücksicht auf die Grösse und den Umfang“.

Het wil ons voorkomen, dat deze laatste opvatting als juist moet worden aangemerkt. Overigens is de stelling van de geringe omvang van het ambachtsbedrijf ook in de practijk niet houdbaar, omdat in verschillende ambachtstakken, zoals de automobielreparatiebedrijven, de electrotechnische installatiebedrijven, de loodgietersbedrijven en de schildersbedrijven, tegenwoordig ondernemingen worden aangetroffen met een bedrijfsomvang, welke aanmerkelijk groter is dan die van menige industriële onderneming. Hoewel moet worden toegegeven, dat de omvang van het overgrote deel der ambachtsbedrijven ook thans nog van zeer beperkte aard is en het éénmansbedrijf in vele takken zelfs overheerst, toont het steeds toenemend aantal uitzonderingen hierop duidelijk aan, dat ook een grotere bedrijfsomvang mogelijk is zonder dat nochtans het ambachtelijk karakter der onderneming verloren gaat.

Het wil ons voorkomen, dat de verklaring van de in het algemeen geringe omvang der ambachtsbedrijven hierin moet worden gezocht, dat individuele werkzaamheden worden verricht, waarvan het karakter mede wordt bepaald door de daadwerkelijke medewerking van de patroon. De grootte van de bedrijfsomvang zien wij dan ook

* Cursivering van ons.

HET AMBACHTSBEGRIIP

niet als een zelfstandig wezenskenmerk van het ambachtsbedrijf maar als een afgeleide factor van de onder B en C genoemde kenmerken.

E. *Verband tussen het bedrijf en het gezin van de patroon*

Deze door verschillende schrijvers als wezenskenmerk van het ambacht naar voren gebrachte relatie heeft twee aspecten en wel enerzijds het meewerken van gezinsleden in het bedrijf en anderzijds het huiselijk verkeer, dat de patroon soms zijn werknemers biedt.

De eerste verhouding wordt onder meer naar voren gebracht door Demondion¹³⁾ die de ambachtspatroon omschrijft als „un travailleur „indépendant, inscrit au registre des métiers, exerçant personnelle- „ment un métier manuel reconnu artisanal, avec le concours de sa „famille,* de compagnons et d'apprentis, après avoir fait preuve de „qualités professionnelles”.

De tweede relatie wordt vooral door de Duits-sprekende economen in geding gebracht. Zowel Schmoller als Philippovich en Dissinger achten deze „Eingliederung der Arbeitnehmer in die Familie”¹⁴⁾ dermate kenmerkend voor het ambacht, dat zij dit element hetzij in hun ambachtsdefinitie opnemen, dan wel het er onmiddellijk als karakteristiek kenmerk op laten volgen.

Wat het meewerken van gezinsleden in het ambachtsbedrijf betreft, kunnen wij ons moeilijk voorstellen, dat dit tot het wezen van het ambacht zou behoren. Veeleer zijn wij geneigd aan te nemen, dat dit verschijnsel verband houdt met de in het algemeen geringe omvang van de ambachtsbedrijven en de onregelmatige bedrijfsbezetting, veroorzaakt door weekend- en seizoendrukke, die het nodig maken, dat gezinsleden tijdelijk de helpende hand bieden. Deze veronderstelling krijgt nagenoeg zekerheid, wanneer wordt bedacht, dat ook in de detailhandel en in de café- en restaurantbedrijven zich een zelfde tendenz openbaart, waar eveneens de kleine bedrijfsomvang en de periodieke toppen in de bezetting algemeen voorkomende verschijnselen zijn. Bovendien wordt zowel in het ambacht als in de detailhandel deze medewerking van gezinsleden nog bevorderd, doordat als regel de bedrijfs- en woonruimten in een zelfde pand zijn ondergebracht.

Zelfs al zou thans de omvang van het meewerken van gezinsleden in ambachtsbedrijven nog van zodanig belang zijn, dat dit nagenoeg

* Cursivering van ons.

HET AMBACHTSBEGRIIP

algemeen voorkomt, dan nog kunnen wij hierin toch geen wezenskenmerk als zodanig zien, maar achten het een afgeleid element van de eveneens niet wezenlijke geringe bedrijfsomvang, die vele ambachtsbedrijven kenmerkt. Ook in de andere relatie tussen gezin en bedrijf, namelijk de omstandigheid, dat werknemers in het huisgezin van de ambachtspatroon worden opgenomen, is moeilijk een wezenskenmerk van het ambacht te zien.

Inderdaad is deze vorm van huisvesting der ambachtsgezellen in de gildetijd algemeen gebruikelijk geweest. Hoewel dit gebruik zich hier en daar nog heeft kunnen handhaven, komt het tegenwoordig toch in slechts veel geringere mate voor. Zonder dat dienaangaande concrete gegevens beschikbaar zijn, mag, wat Nederland betreft, in elk geval wel worden gezegd, dat deze practijk hier te lande nog maar betrekkelijk weinig wordt aangetroffen. De omstandigheid, dat, naast het zich sterk ontplooiende ambachtsonderwijs, aan het leerlingstelsel slechts een bescheiden rol beschoren was, kan mede er toe geleid hebben, dat de opneming van leerlingen in het gezin van de ambachtspatroon meer en meer in onbruik is geraakt.

F. *Verhouding patroon-werknemer*

Bij een onderzoek naar de wezenskenmerken van het ambacht stelt Dissinger ¹⁵⁾ onder meer „eine weitere Eigenart des Wesens des „Handwerks liegt ferner in dem in geistiger und sozialer Hinsicht „vielfach nur geringen Hinausragen des Betriebsinhabers über seine „Arbeitnehmer“. Ook bij andere schrijvers, zoals Philippovich, wordt dit kenmerk genoemd.

Ongetwijfeld moet worden erkend, dat deze gedachte in de practijk enige steun vindt. Het gevolg van de hier geschetste toestand is voorts, dat als regel de verhouding tussen patroon en werknemer van weinig hiërarchieke aard is.

Nochtans menen wij ook hierin geen wezenselement van het ambacht te kunnen onderkennen. Het is immers zó, dat een deel van de werknemers juist in de ambachtsbedrijven het laatste stadium van hun opleiding doormaakt als voorbereiding tot hun vestiging als zelfstandig patroon. Dit verklaart dan ook ten dele het door Dissinger gesignaleerde verschijnsel, dat de ambachtspatroon zich dikwijls in ontwikkeling, kennis en sociale omstandigheden niet veel van zijn werknemers onderscheidt.

Hierbij komt dan nog, dat de patroon en de werknemers in het

HET AMBACHTSBEGRIJF

ambacht door de aard van hun werkzaamheden dagelijks een intensief contact met elkaar hebben.

Waar bovendien de gemiddelde personeelsomvang per bedrijf maar zeer gering is, behoeft het niet te verwonderen, dat de verhoudingen tussen patroon en personeel van vertrouwelijke aard worden.

Hoewel dit verschijnsel inderdaad veelvuldig in het ambacht voorkomt, mag het toch niet als wezenlijk worden aangemerkt. Het is een normaal psychologisch verschijnsel, dat overal kan worden waargenomen daar, waar een gering aantal personen in dagelijks nauw contact met elkaar nagenoeg dezelfde werkzaamheden verrichten.

G. Medewerken van patroon

Het element van de medewerkende patroon, waarbij men onder medewerking verstaat, dat de patroon niet alleen de werkzaamheden coördineert en leidt, maar ook daadwerkelijk aan het productieproces deelneemt, wordt in verschillende ambachtsdefinities aangetroffen. Zowel Schmoller, Bücher, Landmann, Demondion als Rössle stellen zich op dit standpunt. Deze laatste¹⁶⁾ constateert, dat in het ambacht meestal sprake is van een nauw verband tussen leidinggevende en uitvoerende arbeid en wel hoofdzakelijk in de persoon van de ambachtspatroon, die, naast het verrichten van leidinggevende arbeid, actief aan de uitvoerende werkzaamheden deelneemt. Deze vorm van uitvoering der werkzaamheden acht Rössle, in tegenstelling tot die, welke bij de industrie gebruikelijk is, van wezenlijke betekenis voor het ambacht.

Landmann erkent eveneens deze factor als zijnde van wezenlijke betekenis voor het ambacht¹⁷⁾, maar voegt er aan toe, dat uitzonderingen in grotere bedrijven voorkomen. Naar onze mening komen deze uitzonderingen zelfs *als regel* voor in ambachtsbedrijven van grotere omvang. Vooral in de huidige tijd neemt de leiding van grotere ambachtsbedrijven de patroons dermate in beslag, dat van door hen te verrichten uitvoerende arbeid nagenoeg geen sprake meer kan zijn en zij zich nog hoogstens kunnen bepalen tot de coördinatie van en de controle op het productieproces. Ter illustratie hiervan moge worden gewezen op het calculatie-schema, dat door deskundigen werd opgesteld voor de schildersbedrijven, en waarin wordt uitgegaan van de praemisse, dat de eigenaar van een bedrijf, waarin slechts vier man werkzaam zijn, reeds geacht moet worden niet meer zelf aan het eigenlijke schilderswerk te kunnen deelnemen.

HET AMBACHTSBEGRIP

In de practijk betekent dit geenszins, dat niet het overgrote deel van de ambachtspatrons nog zelf aan de productie deelneemt; alleen reeds uit het feit, dat rond 40 % der ambachtsbedrijven geen personeel in dienst heeft, vloeit dit logischerwijze voort. Een wezenskenmerk van het ambacht mag hierin evenwel niet worden gezien, daar dit niet verklaard kan worden uit de ambachtsbedrijven als zodanig, maar uit de omstandigheid, dat in het ambacht de bedrijfsomvang in het algemeen gering is.

H. Geen of geringe verdeling van arbeid

Naar het ons wil voorkomen, moet de oorsprong van dit element voornamelijk worden gezocht in het streven naar het zoeken van onderscheidingsnormen tussen ambacht en industrie. Aangezien een groot deel van de industrie zich kenmerkt door een dikwijls ver doorgevoerde verdeling van arbeid, heeft men gemeend van het ambacht te kunnen stellen, dat hier slechts van „mangelhaft entwickelte Arbeitsteilung“¹⁸⁾ sprake kan zijn.

Inderdaad moet worden toegegeven, dat, waar het ambacht zich bezig houdt met de bevrediging van behoeften van individuele aard, verdeling van arbeid nooit in die mate zal kunnen plaats vinden als bij massaproductie mogelijk is. Bovendien is de mogelijkheid tot verdeling van arbeid in het ambacht uitermate beperkt als gevolg van de vaak geringe personeelsbezetting en bij éénmansbedrijven ontbreekt zij ten enenmale. Dit neemt evenwel niet weg, dat binnen de zoëven aangegeven grenzen arbeidsverdeling in het ambacht in verschillende vormen wordt aangetroffen.

Principieel sluit het ambacht de verdeling van arbeid zeker niet uit. Dat deze hier minder ontwikkeld is dan bij de industrie, is een gevolg van de individuele trek, die aan de ambachtelijke productie eigen is en de daaruit voortvloeiende geringe bedrijfsomvang. Het ontbreken of slechts beperkt aanwezig zijn van een arbeidsverdeling in het ambacht is dan ook een afgeleid kenmerk en mag daarom niet als een zelfstandig wezenskenmerk worden beschouwd.

In dit verband dient ook nog te worden verwezen naar de definitie, die Marbach¹⁹⁾ van het ambacht geeft en welke luidt: „Unter Hand-„werk wollen wir verstehen diejenige Güterveredelungstätigkeit, bei „der die Handarbeit des Meisters eine ausschlaggebende Rolle spielt; „bei der jedenfalls die Ueberblickbarkeit des Produktionsvorganges, „der vom Veredelungstätigen (Handwerker) grundsätzlich in seiner

HET AMBACHTSBEGRIP

„Gesamtheit, d.h. in allen Einzelheiten, beherrscht wird, vollständig „ist. *Die Arbeitsteilung besteht hier also nicht oder ist nur sehr wenig „fortgeschritten,** woraus wiederum hervorgeht, dass der Handwerker „nur ganz wenig Hilfskräfte verwendet”.

Hoewel dus ook Marbach zich op het, naar onze mening, juiste standpunt stelt, dat in de mate van arbeidsverdeling geen wezenlijk element van het ambacht mag worden gezien, maar dat dit een afgeleid kenmerk is, kunnen wij ons niet verenigen met zijn gevolgtrekking, dat uit de geringe verdeling van arbeid voortvloeit, dat de ambachtsbedrijven met weinig personeel werken.

Wij zien het zó, dat de individuele behoeftebevrediging, die kenmerkend is voor het ambacht, leidt tot een grote verspreiding van ambachtsbedrijven over het land, hetgeen als hoofdoorzaak moet worden beschouwd van de in het algemeen geringe bedrijfsomvang. Wanneer men verband wil leggen tussen de verdeling van arbeid en de bedrijfsomvang, moet dit zo zijn, dat de geringe personeelsbezetting als één der *oorzaken* moet worden gesteld van het ontbreken van een ver doorgevoerde arbeidsverdeling en niet als een *gevolg*, zoals door Marbach wordt geponeerd.

I. *Locaal afzetgebied*

Het locale karakter van het ambachtsbedrijf wordt in het algemeen rechtstreeks in verband gebracht met de „klantenproductie”. Als voorbeeld hiervan kan de definitie van Philippovich²⁰⁾ worden genoemd. Ook Dissinger²¹⁾ stelt zich op een dergelijk standpunt. Hij verstaat onder ambacht „die berufsmässige kleingewerbliche Produktion bei einer *lokal** gebundenen und unmittelbar mit dem „Konsumenten in Verbindung tretenden Absatzorientierung...”.

Ongetwijfeld moet worden erkend, dat het locale karakter van de ambachtsbedrijven een grote rol speelt. Daarnaast moet echter worden opgemerkt, dat vooral bij de meer moderne ambachtstakken in toenemende mate kan worden geconstateerd, dat dit locale karakter lang niet altijd meer aanwezig is.

Talrijke ambachtsbedrijven, vooral die, welke zijn ingeschakeld bij de bouwnijverheid, zoals schilders, stucadoors, loodgieters en electriciens, voeren soms werkzaamheden uit in gebieden, welke ver buiten de vestigingsplaats zijn gelegen. Maar ook in andere ambachts-

* Cursivering van ons.

HET AMBACHTSBEGRIIP

takken zijn de uitzonderingen op de lokale afzet vele. Wij denken hier aan de touwslagerijen, die grotendeels zijn geconcentreerd rondom de gebieden van de Krimpenerwaard²²⁾, de smederijconcentratie te Nieuwkoop, de goud- en zilversmidsconcentratie te Schoonhoven en 's-Hertogenbosch en aan de kunstambachtsbedrijven. Bovendien moet nog worden gewezen op de export van ambachtsproducten, die weliswaar in Nederland nog geen grote vormen heeft aangenomen, maar elders van betekenis is²³⁾.

Op grond van de hier vermelde voorbeelden kan een algemeen geldende lokale afzet niet worden geconstateerd. Wellicht was dit vroeger, vooral ten tijde van de gilden, het geval, waarin dan ook de verklaring zal moeten worden gezocht van het feit, dat de plaatselijke afzet als wezenskenmerk in verschillende ambachtsdefinities wordt geponeerd. Naar onze mening is dit niet juist en mag in de lokale afzet geen wezenselement van het ambacht worden gezien. Dat nochtans deze lokale afzet veelvuldig voorkomt, vindt een verklaring in het feit, dat de ambachtsbedrijven uitsluitend in individuele behoeften voorzien, die, vanwege de omvang van het bedrijf en de aard der behoeften, als regel sterk plaatselijk zijn georiënteerd.

J. Traditionele productiemethoden

Wellicht doordat een te grote waarde werd gehecht aan de historische verschijningsvorm van het ambacht, zijn enkele schrijvers ertoe gekomen in de aard der productiemethoden een wezenselement van het ambacht te zien.

Voor al Sombart²⁴⁾ heeft zich in het door hem geschetste economische ontwikkelingsschema voor een belangrijk deel gebaseerd op de tegenstelling tussen empirische en rationele productiemethoden, waarbij hij de empirische methode kenmerkend achtte voor het ambacht. Wel het duidelijkst wordt dit element naar voren gebracht door Hartig²⁵⁾, die onder ambacht verstaat „diejenige Gewerbe, „deren Gewerbegrundlage in persönlich erlernten Fertigkeiten und „in der Kenntnis von Gewerbeerfahrungen besteht, die in einer durch „Generationen fortgesetzten Entwicklung des Gewerbes ausgebildet, „beziehentlich gesammelt wurden“.

Wij kunnen ons niet aan de indruk onttrekken, dat deze uit 1908 daterende definitie van het ambacht wel aanmerkelijk anders zou hebben geluid, wanneer zij in de tegenwoordige tijd was opgesteld.

HET AMBACHTSBEGRIIP

Van ambachten als automobielreparatiebedrijven, radioreparatiebedrijven, electrotechnische installatiebedrijven e.d. kan moeilijk worden volgehouden, dat de aldaar toegepaste techniek berust op ervaring en traditie. Maar afgezien van deze betrekkelijk jonge ambachtstakken, is de rol der techniek in de meeste overige ambachten, vooral ook tengevolge van de toepassing der electromotoren, van die aard geworden, dat ook voor het huidige ambacht van rationele productiemethoden moet worden gesproken. Wellicht worden ook thans nog in enkele gevallen ambachtsbedrijven aangetroffen, die volgens productiemethoden werken zoals deze van vader op zoon zijn overgegaan, maar deze gevallen moeten toch tot de uitzonderingen worden gerekend.

Het moet dan ook ten stelligste worden ontkend, dat het ambacht wordt gekenmerkt door productiemethoden, die van „empirisch” karakter zijn.

K. *Principe van de behoeftebevrediging*

Behalve de traditionele productiemethoden rekent Sombart²⁶⁾ ook het principe van de behoeftebevrediging tot de wezenskenmerken van het ambacht. In de tweede druk van „Der Moderne Kapitalismus” formuleert Sombart een definitie, die het ambacht karakteriseert als: „diejenige Form der tauschwirtschaftlichen Organisation der Unterhaltsfürsorge, bei welcher die Wirtschaftssubjekte rechtlich und ökonomisch selbständige, von der Idee der Nahrung* beherrschte, traditionalistisch handelnde, im Dienste einer Gesamtorganisation stehende, technische Arbeiter sind”.

Ook Marbach²⁷⁾ acht het een sociaal wezenselement van het ambacht „dass immer die Nahrungsidee, nicht das Gewinn bzw. Profitstreben im Vordergrund steht”.

Dit element is wellicht eveneens naar voren gebracht als tegenstelling tot de situatie in de industrie, waarvan gesteld wordt, dat hier het rentabiliteitsprincipe kenmerkend is. Toch kunnen wij moeilijk de juistheid van deze stelling onderschrijven. Het wil ons voorkomen, dat men hier twee dingen verwacht. De ambachtsman is inderdaad veelal op de eerste plaats vakman en eerst op de tweede plaats koopman. Dit heeft uiteraard voor zijn bedrijfsvoering bepaalde consequenties. Maar het is toch ook weer niet aannemelijk, dat de

* Cursivering van ons.

HET AMBACHTSBEGRIIP

ambachtsman hierin zover zou gaan, dat hij als regel niet tevens bedacht zou zijn op het behalen van een behoorlijke winst. Het winst-principe doet zich dan ook wel degelijk, zij het in een eigen vorm, ook in het ambacht gelden. Een andere kwestie is evenwel of hij met zijn betrekkelijk klein bedrijf er in kan slagen om winsten te maken op gelijke voet als dit in de industrie mogelijk is. Dit zal ongetwijfeld niet het geval zijn, doch, naar het ons wil voorkomen, heeft dit niets van doen met een streven om al dan niet hogere winsten te behalen. Het verschijnsel, dat zeer vele ambachtspatroons genoeg nemen met een bescheiden behoeftebevrediging mag dan ook niet als een wezenlijk element van het ambacht worden aangemerkt, aangezien dit slechts een voortvloeisel is uit de geringe omvang van de overgrote meerderheid der ambachtsbedrijven.

L. Vakopleidingsfunctie

Dit wel zeer bijzondere element wordt door Debus²⁸⁾ tot een wezen-kenmerk van het ambacht gerekend. Onder ambacht verstaat hij „ein „auf Fertigung, Sachwerterhaltung, Instandsetzung, Anbringung, „Reinigung, persönliche Dienstleistungen und *allseitige Nach- „wuchsausbildung** gerichteter Gewerbebetrieb, der von einem selb- „ständigen, auf Grund eines Befähigungsnachweises mit der Befugnis „zur Betriebsführung und Anleitung von Lehrlingen ausgestattet, „in die Handwerksrolle eingetragenen Meister geführt wird. Auch bei „Arbeitsteilung und Maschinenverwendung werden vorwiegend „Handarbeiter beschäftigt, die auf Grund einer mehrjährigen umfas- „senden Fachausbildung den ganzen Arbeitsvorgang beherrschen. Der „Betrieb ist durch die aufsteigende Personengliederung Lehrling, „Geselle, Meister gekennzeichnet und innungsmässig organisiert“. In de motivering van deze definitie zegt Debus met betrekking tot de opleiding, dat deze in de door hem gegeven opsomming niet mag ontbreken, aangezien zij één der doeleinden van het bedrijf is ge- worden. Het ambacht is in Duitsland de leerschool voor het grootste deel van de geschoolde arbeiders in de nijverheid en het zwaartepunt van de opleiding ligt daar in het ambachtsbedrijf. Hoewel inderdaad het grote belang van het ambacht moet worden erkend met be- trekking tot de opleiding van geschoolde arbeiders, moet toch worden gezegd, dat hetgeen Debus hier opmerkt wel zeer is ingegeven door

* Cursivering van ons.

HET AMBACHTSBEGRIIP

de specifiek-Duitse verhoudingen. Bij een toetsing aan de Nederlandse toestanden blijkt zijn stelling geenszins algemene geldigheid te hebben. Bovendien mag ook niet uit het oog worden verloren, dat in alle ambachtsondernemingen, die zonder personeel werken — en die meer dan 40 % van het totale aantal bedrijven omvatten — deze potentiële opleidingsmogelijkheid niet in de praktijk wordt gebracht. Maar zelfs afgezien van de kwestie of dit element zo algemeen aanwezig is, dat het in aanmerking kan komen om als een wezenskenmerk van het ambacht te worden beschouwd, zijn wij van mening dat „doel” en „middel” door Debus worden verwisseld.

Toegegeven, dat de ambachtspatroon met betrekking tot de vakopleiding een belangrijke functie vervult, kan zeker niet zonder meer worden gesteld, dat hij deze taak volbrengt in het algemeen belang. Zijn functie als opleider van leerlingen moet voornamelijk zó worden gezien, dat deze een onderdeel vormt van het streven om in zijn bedrijf over bruikbaar en vakkundig personeel te kunnen beschikken. Dat dit personeel, nadat het zijn opleiding heeft voltooid, niet altijd in het ambacht werkzaam blijft, doch elders een werkkring zoekt, betekent niet, dat de patroon een opleidingsfunctie vervult, die in wezen ook op andere dan de eigen bedrijfsdoeleinden is gericht. Een dergelijke gang van zaken beperkt zich niet alleen tot het ambacht, maar komt overal voor. Dat dit verschijnsel wellicht bij het ambacht in sterkere mate dan elders kan worden waargenomen, schrijven wij toe aan de omstandigheid, dat hier in verband met de aard der werkzaamheden, die op individuele behoeften zijn gericht, een meer veelzijdige vakopleiding noodzakelijk is. Dit verhoogt uiteraard de kans voor het personeel om in andere functies over te gaan. Wij kunnen de vakopleiding dan ook niet rekenen als een bedrijfsdoel, maar zien dit als een middel voor het ambachtsbedrijf, waarbij moet worden toegegeven, dat het belang van deze opleiding vaak aanzienlijk buiten het ambachtsterrein ligt.

M. *Handenarbeid*

Dit element wordt in verschillende ambachtsdefinities aangetroffen. Junker²⁹⁾ omschrijft het ambachtsbedrijf als: „ein Betrieb, in welchem „überwiegend komplizierte, individuelle, kunstmässige Handarbeit „auf Grund einer mehrjährigen, eingehenden, allseitigen Fachaus- „bildung unter Anordnung und Kontrolle eines „Fach“-Handarbeiters „geleistet wird”.

HET AMBACHTSBEGRIIP

De handenarbeid is in deze definitie van wezenlijke betekenis. Ook Sombart, Demondion en Scherrer achten dit een element van wezenlijke betekenis. Scherrer³⁰⁾ omschrijft deze karakteristiek wel duidelijk in zijn definitie, die de ambachtsman kenmerkt als „jeder „schaffende Mensch, der aus rohem Stoff durch die Arbeit seiner „Hände ein brauchbares Werk verfertigt. Das besondere Merkmal „dieses Schaffens muss stets die Tatsache sein, dass die Arbeit und „Kunstfertigkeit der hierbei beschäftigten menschlichen Hand die „Hauptsache und der wichtigste Vorgang bei der Entstehung des „Werkes ist“.

Evenals door Scherrer wordt ook door de schrijvers, die menen, dat de handenarbeid tot een wezenskenmerk van het ambacht moet worden gerekend, dit begrip niet in absolute zin opgevat, zij het onder het voorbehoud, dat, ondanks de eventuele aanwezigheid van machines, het zwaartepunt van de productiemethode bij de handenarbeid behoort te liggen. In de gildetijd was de ambachtsproductie van die aard, dat zelfs uitsluitend van handenarbeid sprake was. Vandaar dan ook, dat het Duitse woord voor ambacht (Handwerk) hieraan zijn naam ontleende. Met de toeneming van de techniek heeft evenwel de machine ook in het ambacht haar intrede gedaan, zij het niet in die mate als bij de industrie het geval is geweest. Dit heeft tot gevolg gehad, dat het oude element „handenarbeid“ hierdoor toch wel enigszins gedevalueerd is. Vandaar ook, dat dit element in de tegenwoordige tijd met de bovenomschreven correctie wordt gebezigd. Soms stelt men het ook zo, dat in de industrie de arbeider de machine bedient, terwijl in het ambacht de arbeider zich bedient van de machine³¹⁾.

In zekere zin ligt hierin een kern van waarheid besloten, maar dit neemt niet weg, dat wij toch van mening zijn, dat het element „handenarbeid“ niet tot een wezenskenmerk van het ambacht mag worden gerekend. Dat aan de machine en het mechanische werktuig in het ambacht inderdaad een secundaire betekenis moet worden toegekend, houdt ons inziens verband met het feit, dat het ambacht is ingesteld op de bevrediging van individuele behoeften. Uiteraard is hieraan inhaerent, dat de handenarbeid van overwegende betekenis blijft, terwijl machines slechts daar kunnen worden toegepast, waar dit economisch en technisch mogelijk is.

Hiermede zijn wel de voornaamste en meest voorkomende ken-

HET AMBACHTSBEGRIP

merken besproken, waarvan door de auteurs, die zich met het begrip „ambacht“ hebben beziggehouden, wordt aangenomen, dat zij wezens-elementen van het ambacht inhouden.

Als resultaat hiervan moet worden vastgesteld, dat slechts drie elementen als van wezenlijke betekenis voor het ambacht kunnen worden aangemerkt. Het zijn:

1. zelfstandige bedrijfsuitoefening;
2. klantenproductie;
3. invloed van de patroon op de werkzaamheden.

Een juiste ambachtsdefinitie zal naar onze mening deze wezenskenmerken moeten bevatten.

De overige hier besproken elementen moeten, als zijnde niet wezenlijk, van de hand worden gewezen. In het algemeen zijn het afgeleide elementen van de drie reeds naar voren gebrachte wezenskenmerken. De enige ons bekende definitie, waarin de drie hier genoemde wezenskenmerken gezamenlijk voorkomen, is die, welke in 1949 werd opgesteld te Weissbad door een aantal Europese deskundigen op middenstandsg gebied (de zogenaamde Rencontres de St. Gall).

Deze definitie luidt:

„Handwerk ist selbständige Erwerbstätigkeit auf dem Gebiete der „Be- und Verarbeitung von Stoffen, gerichtet auf die Befriedigung „individualisierter Bedürfnisse durch Arbeiten, die ein Ergebnis der „Persönlichkeit des handwerklichen Unternehmers, seiner umfassenden beruflichen Ausbildung und des üblichen Einsatzes seiner „persönlichen Kräfte und Mittel sind“.

Het zelfstandige karakter van het ambacht wordt hier aangeduid door „selbständige Erwerbstätigkeit“. De „klantenproductie“ is geformuleerd als „Befriedigung individualisierter Bedürfnisse“, terwijl het laatste deel van de definitie de invloed van de patroon op de werkzaamheden omschrijft.

Toch kan ook deze definitie ons niet geheel bevredigen. Door de inhoud te beperken tot de be- en verwerking van *stoffen* vallen enige ambachtstakken, zoals bijvoorbeeld het kappersbedrijf, buiten het ambachtsbegrip. Ook is het de vraag, of een branche zoals de slagerij, waarvan een ieder het ambachtelijk karakter zal moeten erkennen, onder deze omschrijving kan worden gebracht. Bovendien kregen wij in een persoonlijk gesprek met een der opstellers van deze definitie, Prof. Dr A. Gutersohn, de indruk, dat hij ook branches zoals de

HET AMBACHTSBEGRIIP

automobielreparatiebedrijven, niet tot het hier omschreven ambachtsbegrip wilde rekenen.

Naar onze mening behoren beroepen als de kappers, slagers en automobielreparateurs en dergelijke wel degelijk als ambachtelijk te worden aangemerkt. In de meeste Europese landen bestaat hierover geen verschil van mening en ook in Nederland werden bij de instelling van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie, die in 1940 tot stand kwam, deze beroepen tot het ambacht gerekend. Om misverstanden te voorkomen, achten wij het daarom juist om de be- en verwerking niet uitsluitend te beperken tot „stoffen” maar hieraan een meer algemene inhoud te geven. Ook de omschrijving van de invloed van de patroon op de onderneming komt ons minder geslaagd voor. Naar onze mening moet de aanduiding van dit element niet zo zeer worden gezocht in een omschrijving van de hoedanigheden van de ondernemer, dan wel in het feit, dat hij een directe invloed op het bedrijf oefent.

Er van uitgaande, dat het ambacht in zijn huidige verschijningsvorm een zodanig gecompliceerd beeld te zien geeft, dat het nauwelijks mogelijk lijkt dit in een alomvattende definitie te omschrijven en rekening houdende met het feit, dat de grenzen tussen ambacht, handel en industrie dikwijls uitermate vaag zijn, zouden wij het ambacht willen omschrijven als:

„Een zelfstandig bedrijf, bij welks leiding de rechtstreekse invloed van de ondernemer zich in beslissende mate doet gelden en dat door middel van handelingen van een bewerkend of verwerkend karakter behoeften bevredigt van individuele aard.”

Met deze omschrijving willen wij niet pretenderen een oplossing te hebben gegeven, die voor alle afbakeningsproblemen de sleutel is. Voor het overgrote deel der ambachtsbedrijven wordt hiermede evenwel een essentiële begripsomschrijving gegeven, die de realiteit sterk benadert. De specifieke prestatie, die het ambacht in het economische leven vervult en zonder welke het geen reden van bestaan zou hebben, wordt hier in wezenlijke trekken naar voren gebracht.

HOOFDSTUK

II

ONTWIKKELINGSGANG, OMVANG EN INDELING VAN HET AMBACHT IN NEDERLAND

VOR EEN duidelijk inzicht in de verhoudingen van het hedendaagse ambacht is een beschouwing over de historische ontwikkeling, die zich vooral in de afgelopen eeuw in de nijverheid heeft voltrokken, onmisbaar.

Het is inderdaad zoals Bruch ¹⁾ stelt: „Nur in der geschichtlichen „Genese wird die Entstehung aller Typen und ihr Wesen verständlich, „die heute in der Gewerbeverfassung vorhanden sind“.

Hoewel dit historisch overzicht omwille van de volledigheid met de gildetijd zal moeten aanvangen, zal toch het accent vooral dienen te worden gelegd op de ontwikkeling van het ambacht gedurende de laatste honderd jaar omdat juist dit tijdvak uitermate instructief is ter verklaring van het huidige ambachtsbeeld en bovendien hierin verschillende tendenzen kunnen worden waargenomen, die van belang zijn voor de richting waarin het ambacht zich wellicht zal gaan ontwikkelen.

In de bloeitijd van het gildewezen, die in de veertiende en vijftiende eeuw viel, lag nagenoeg de gehele nijverheid in handen van het ambacht. De verschillende ambachtstakken, die in de steden waren gevestigd, verzorgden er de lokale markt, hetgeen een grote stabiliteit met betrekking tot de afzet mogelijk maakte. Naast deze stabiliteit niet alleen in afzet, maar ook in aanschaffing van de grondstoffen, was het eigenlijke productieproces uitermate overzichtelijk. De goederen werden zonder omwegen, dat wil zeggen zonder dat hierbij ingewikkelde en kostbare kapitaalgoederen werden gebezigd, vervaardigd ²⁾. Bovendien vond deze productie practisch uitsluitend plaats op bestelling, zodat het gehele nijverheidssysteem wel een uitgesproken statisch karakter droeg ³⁾. Het risico van de ambachtspatroon was zeer beperkt. Van economisch risico kon nauwelijks sprake zijn en het enige risico-element, dat een, zij het ondergeschikte, rol zou kunnen spelen was van technische aard. Van de prijs mocht dan ook worden verwacht, dat deze in overeenstemming was met de aan het product bestede arbeid en de kosten van de producent.

ONTWIKKELINGSGANG, OMVANG EN INDELING

Bovendien genoot deze zuiver ambachtelijke productie nog de machtige steun van het gildewezen, dat mogelijke gevaren zowel van binnenuit als van buitenaf door voorschriften kon keren. Een goede vakopleiding kon hierdoor worden verzekerd, de kwaliteit van het product gegarandeerd en de oneerlijke concurrentie uitgebannen. Toch mogen wij ons de ambachtsmeester uit die dagen niet voorstellen als een gezeten burger. Bücher ⁴⁾ verzekert ons, dat de brede massa van de ambachtspatroons in de kleinere steden slechts kon bestaan door, naast hun ambacht, voor eigen gebruik de landbouw te beoefenen, terwijl hun collega's in de grotere steden hun heil zochten in een snuisterijenkraam naast hun werkplaats. Ondanks alle maatregelen, die door de gilden werden genomen, is het dus blijkbaar slechts matig gelukt om overbezetting te voorkomen, zelfs niettegenstaande het feit, dat de ambachtsbedrijven van geringe capaciteit waren en als regel niet meer dan 1 à 2 werknemers in dienst hadden. Bij alle bezwaren, die aan het gildewezen waren verbonden, mogen wij de ogen niet sluiten voor de waarde van de organische opbouw van het maatschappelijk bestel, die door het gildewezen werd bereikt. Een resultaat waar wij met een zekere weemoed op moeten terugzien ⁵⁾. De gilden beperkten zich n.l. niet tot de economische belangen van hun leden, maar ook de sociale zijde werd geenszins verwaarloosd. Met recht kan van een stand worden gesproken met eigen zeden en gewoonten en bovenal een sterk ontwikkeld saamhorigheidsgevoel. Kortom, eigenschappen, die de huidige leiders van de stands- en vakorganisaties zo gaarne in ruime mate bij hun vakgenoten aanwezig zouden willen zien.

Nadat het gildewezen gedurende twee eeuwen zijn grootste bloei had gekend, geraakte het systeem in de zestiende eeuw in verval ⁶⁾. Dit verval betekende nog geenszins, dat de gilden spoedig geheel zouden verdwijnen, maar haar alles beheersende invloed boette toch belangrijk in. De verhoudingen in de 16de tot de 18de eeuw worden dan ook niet meer gekarakteriseerd door de gilden, maar algemeen beschouwt men deze periode als de tijd van het „Verlag“-systeem ⁷⁾. Dit „Verlag“-systeem, dat ook wel wordt aangeduid als kapitalistisch georganiseerde huisindustrie, was een direct gevolg van de verruiming van het handelsverkeer, dat zich op grote schaal tot verre en onbekende markten ging uitbreiden. Uiteraard waren de kleine ambachtsbedrijven, die uitsluitend de lokale productie verzorgden, financieel niet opgewassen tegen een dergelijke uitbreiding van

ONTWIKKELINGSGANG, OMVANG EN INDELING

afzetgebied. Niet alleen zou het marktrisico voor hen te groot zijn, maar vooral het kapitaal, dat nodig was om deze anders georiënteerde productie te financieren, ontbrak hun. Vandaar dat de kapitaalkrachtige handelaar als entrepreneur dit manco ging aanvullen door in contact te treden met ambachtspatroons, en hen voor zijn rekening en risico bij de productie voor verre markten inschakelde.

Hoewel het „Verlag“-systeem zich ontwikkelde binnen het kader van de gilden, was deze nieuwe ondernemingsvorm voor de ambachtspatroons niet zonder gevaar, temeer daar de gildemeesters als economisch zwakkeren moesten optreden tegenover de kapitaalkrachtige entrepreneurs, hetgeen aanleiding zou kunnen worden, dat hun zelfstandigheid verloren zou gaan en zij zouden degraderen tot loonarbeiders.

Tegen het voortschrijden van het „Verlag“-systeem hebben de gilden zich dan ook krachtig verzet. Toch heeft dit de nieuwe ontwikkeling niet kunnen tegenhouden en het gevolg ervan was, dat de entrepreneur zo nodig het contact met de ambachtspatroons in de steden vermeed en zich meer ging richten tot de — bovendien nog goedkopere — werkkrachten op het platteland. Als nevenberoep van de landbouw ontstond aldus op het platteland een dikwijls uitgebreide huisindustrie⁸⁾. In Holland was het „Verlag“-systeem oorspronkelijk in de binnensteden Leiden, Haarlem, Utrecht, Amersfoort en Gouda zeer verbreid, vooral in de textielnijverheid; later verplaatste deze productie zich voor een belangrijk deel naar de plattelandsgebieden in Brabant en Twente⁹⁾.

Toch was ook deze huisindustrie nog niet voldoende om aan alle economische behoeften van de 18de eeuw te voldoen. Het verkeer op de stapelmarkten in de zeesteden zoals Amsterdam, Rotterdam, Schiedam en Dordrecht deed een vraag ontstaan naar veredeling van bepaalde grondstoffen en halffabrikaten. Zo ontstonden voornamelijk in deze steden de „trafieken“, ondernemingen met een meer kapitaalintensieve productiewijze¹⁰⁾.

Hiertoe moeten worden gerekend de suikerraffinaderijen, tabaksindustrieën, katoendrukkerijen, zoutziederijen, branderijen en dergelijke. Takken van nijverheid derhalve, die in het algemeen geen ontwikkelingsfasen waren van reeds lang bestaande ambachten, maar die tot de zogenaamde „nieuwe industrieën“ behoorden¹¹⁾.

Aldus was tegen het einde van de achttiende eeuw de ontwikkeling in de nijverheid zo ver voortgeschreden, dat naast elkaar het

ONTWIKKELINGSGANG, OMVANG EN INDELING

ambacht, de huisindustrie en de trafieken de productie verzorgden. Het ambacht was nog heer en meester op het gebied van de locale markt, terwijl de verre markten werden verzorgd door de kapitalistisch georganiseerde huisindustrie en de trafieken. Hoewel in Engeland de industriële revolutie in de laatste decennia van de achttiende eeuw reeds een aanvang had genomen, was de toestand in Nederland zó, dat op een enkele uitzondering na* de machine nog niet in het productieproces haar plaats had ingenomen. In deze situatie werden bij de nieuwe grondwet van 1798 de gilden afgeschaft. De sinds eeuwen bestaande gebonden economische orde werd opgeheven en de basis werd gelegd voor een ander systeem, waarin de vrije concurrentie het ordenend beginsel zou moeten vormen. Toch waren hiermede nog niet alle voorwaarden vervuld voor de ontwikkeling van de grootindustrie, zoals wij die tegenwoordig kennen.

Terecht wijst Bücher¹²⁾ erop, dat de oorzaak van de grote veranderingen, die het economisch leven in de negentiende eeuw te zien gaf, niet zozeer moet worden gezocht in de vooruitgang van de techniek, maar veeleer in de concentratie van de behoeften.

Eerst door deze concentratie werd de mogelijkheid geschapen van een grote afzet, die van principiële betekenis is voor de ontwikkeling van het grootbedrijf. Niet alleen zijn de behoeften door het ontstaan van de grote steden, de massa-legers en dergelijke, sterk plaatselijk geconcentreerd, maar anderzijds is de vraag meer uniform en daardoor meer massaal geworden. Vergeleken met de vóór-kapitalistische tijd is het huidige leven veel meer vervlakt doordat de bestaande verschillen in levensgewoonten en gebruikszeden steeds verder werden genivelleerd. En zelfs al is de vraag niet plaatselijk geconcentreerd dan blijft toch door de uniformiteit der behoeften en de zich steeds verbeterende verkeersmiddelen de mogelijkheid open de productie op enkele punten te concentreren.

De hier aangeduide structurele veranderingen in de behoeften moeten dan ook worden gezien als de sleutel voor de ontwikkeling, die de nijverheid in de 19de eeuw ging nemen; de afschaffing der gilden daarentegen vormde slechts de rechtsgrond. Toch zag de toekomst van het ambacht er na de Franse overheersing nog niet zo somber

* In Utrecht werd in 1779 een mechanische katoenspinnerij opgericht, die reeds gebruik maakte van Arkwright's beroemde „water frame”. Sneller — Een mechanische katoenspinnerij in Nederland in het laatst der 18e eeuw.

ONTWIKKELINGSGANG, OMVANG EN INDELING

uit. Wel moest het ambacht de steun van de gilden ontberen, want ondanks de vele pogingen, die hiertoe in het werk werden gesteld, gelukte het niet dit systeem in Nederland wederom ingevoerd te krijgen¹³).

Voor al de vrees, dat het verdwijnen van de gildereglementen aanleiding zou geven tot een zware overbezetting met vooral zeer kleine ambachtsondernemingen bleek althans in eerste instantie ongegrond. Een reden hiervoor zal ongetwijfeld zijn gelegen in het feit, dat de toestand van ons land na de Franse overheersing vooral tengevolge van het Continentaal-stelsel van die aard was, dat er ruimschoots behoefte bestond aan nieuwe vestigingen. De voorbeelden, die Van Hogendorp¹⁴) hiervan geeft in zijn „Aantekeningen op de begroting van 1817”, spreken in dit opzicht wel een duidelijke taal.

Een belangrijker oorzaak moet echter worden gezocht in de mogelijkheden, die het ambacht werden geboden om zich onbelemmerd op het platteland te vestigen. Eeuwen lang hadden de gilden er naar gestreefd om het ambacht in de steden geconcentreerd te houden, wellicht in vele gevallen tegen de belangen van de agrarische bevolking in. Nu de gildeverordeningen tot het verleden behoorden, was er geen bezwaar meer tegen, dat talrijke ambachtsbedrijven zoals die der smeden, wagenmakers, molenaars, schoenmakers enz., zich gingen vestigen in de meer verspreid gelegen bevolkings-agglomeraties. Helaas ontbreken uit die tijd voldoende gegevens om de invloed van deze nieuwe mogelijkheden voor het ambacht kwantitatief te meten, maar de betekenis van het platteland voor het ambacht moge hieruit blijken, dat thans 49% van het aantal ambachtsondernemingen in Nederland is gevestigd in de gemeenten met minder dan 20.000 inwoners¹⁵).

Na de eerste decennia van de 19de eeuw was de toestand van de nijverheid in Nederland nog zodanig, dat het ambacht hierin een volkomen dominerende plaats innam. Aan de hand van enquêtes, welke in 1816 en 1819 omtrent de nijverheid zijn gehouden, is het mogelijk met betrekking tot de omvang van het ambacht een behoorlijk inzicht te verkrijgen. Dit enquêtemateriaal, hetwelk door Brugmans¹⁶) is geanalyseerd, toont duidelijk aan, dat van grootbedrijf in die dagen, behoudens een enkele uitzondering, geen sprake was. De grootste bedrijven werden in het algemeen gevonden in de textiel-nijverheid, welke vrijwel in ieder deel van het land werd aangetroffen, met als voornaamste centra: Brabant en Twente. Brugmans neemt

ONTWIKKELINGSGANG, OMVANG EN INDELING

evenwel aan, dat, behoudens een enkele uitzondering, deze bedrijven moeten worden gerekend tot de huisindustrie. Dit gold echter uitsluitend voor de spinnerij en weverij, want uit gegevens omtrent de situatie in Twente blijkt, dat het verven, bleken en bedrukken van textiel nog uitsluitend op ambachtelijke basis geschiedde. De 24 blauwververijen, die Twente in die tijd telde, hadden zelfs niet meer dan 3 man personeel per bedrijf in dienst.

Naast de textielnijverheid kwamen nog slechts in de aardewerk- en papierfabricage bedrijven voor van enige omvang, hoewel maar zelden een personeelsbezetting van 40 man werd aangetroffen*. De „klei-industrie” was eveneens in alle delen van het land gevestigd en werkte slechts gedurende een deel van het jaar, veelal nog met behulp van een groot aantal kinderen, voor locale behoeften. De papierfabricage geschiedde als regel in ambachtelijke vorm; slechts in een tweetal gevallen, in Groningen en in de Zaanstreek, werden bedrijven van grotere omvang gevonden. De gehele overige Nederlandse nijverheid oefende het bedrijf op ambachtelijke basis uit. Zelfs in de Zaanstreek, die thans tot één van de voornaamste industriële centra van Nederland moet worden gerekend, bestond, behoudens de reeds genoemde papierfabriek en enige zeildoekweverijen, de gehele nijverheid uit ambachtsbedrijven. Ondernemingen met meer dan drie man personeel kwamen er nauwelijks voor en de verwerking van hout, oliehoudende zaden en cichorei, zomede de fabricage van buskruit, zeep, kaarsen, leer, likeur, stijfsel en chocolade, thans sedert lang bekende industrietakken, hadden in die tijd nog een ambachtelijk karakter. Ook de ijzergieterijen in de Achterhoek en de bierbrouwerijen moesten in die tijd nog onvoorwaardelijk tot het ambacht worden gerekend.

Het ambachtelijk karakter van de toenmalige Nederlandse nijverheid wordt ook bevestigd door het steeds weer gesignaleerde feit, dat de patroons overal nog zelf aan de productie deelnamen en dat deze productie een volkomen individueel karakter droeg, aangezien als regel op bestelling werd gewerkt voor een locale markt; kenmerken, welke zoals wij hebben gezien, veelvuldig in het ambacht worden aangetroffen.

Tot de helft van de 19de eeuw komt in de hier geschetste toestand weinig verandering. Van een industriële ontwikkeling is nog maar

* Brugmans rekende ondernemingen met meer dan 40 werknemers tot het groot-bedrijf.

ONTWIKKELINGSGANG, OMVANG EN INDELING

nauwelijks sprake en het ambacht kon derhalve zijn overheersende positie volledig handhaven. De weinige industriële nijverheidstakken, die in deze tijd tot ontwikkeling kwamen, konden het ambacht nauwelijks aantasten. Deze ontwikkeling beperkte zich namelijk in de eerste plaats tot de textielnijverheid, die, zoals wij reeds hebben gezien, niet bepaald een ambachtelijk karakter had maar tot de huis-industrie moest worden gerekend. Verder moeten dan worden genoemd de machine-industrie, de beetwortelsuikerfabricage en de aardappelmeelnijverheid. De opkomst van deze takken van groot-bedrijf kon het ambacht echter weinig schaden, aangezien zij zich toeleghden op de voortbrenging van nieuwe goederen, die voordien niet door het ambacht werden vervaardigd. Zo er al sprake is van enige inkrimping van het ambachtsterrein, beperkt deze zich tot een tweetal bedrijfstakken, welke plaatselijk zich van ambacht tot huis-industrie hebben ontwikkeld. Met name waren dit de Brabantse schoennijverheid en de sigarenfabricage, die omstreeks het midden der vorige eeuw niet meer zozeer in ambachtelijke vorm werden uitgeoefend, doch zich kenmerkten door het systeem van de huis-industrie. Brugmans¹⁷⁾ constateert dan ook, en naar onze mening terecht, dat „van een verval van het handwerk in de door ons be-„handelde periode (1819—1870) geen sprake is”.

Van de toestand omstreeks 1850 in de ambachtsbedrijven zelf kan geen opwekkend beeld worden geschilderd. De ondernemingsgeest van de patroons liet, naar Brugmans¹⁸⁾ ons verzekert, veel te wensen over. De productieverhoudingen werden in hoge mate door stabiliteit gekenmerkt en er was weinig behoefte aan rationele bedrijfsleiding. De vakopleiding stond op een zeer laag peil. Dikwijls werd deze zelfs als voorwendsel gebruikt om kinderen in dienst te nemen, die dan in het geheel geen loon ontvingen. Niet verwonderlijk is het, dat steeds weer gewag wordt gemaakt van het grote aantal vreemde arbeidskrachten, dat in die tijd in de ambachtsbedrijven werkzaam was, want als regel stond de vakkennis van deze vreemdelingen op een hoger peil dan die van hun Nederlandse collega's, zodat de patroon deze „buitenlanders” gaarne in dienst nam. In de brood- en „zuiker”-bakkerij, de slagerij, het metselaars-, stucadoors- en schildersbedrijf, vormden deze buitenlandse — meestal Duitse — arbeiders, een belangrijk contingent¹⁹⁾.

Wat de sociale positie van de werknemers in de ambachtsbedrijven betrof, valt nog te vermelden, dat als regel de gezellen bij hun baas

ONTWIKKELINGSGANG, OMVANG EN INDELING

kost en inwoning genoten²⁰), hetgeen de arbeidsverhoudingen een patriarchaal karakter gaf, dat zozeer kenmerkend is voor het vroeg-kapitalistisch tijdperk, waarin Nederland omstreeks die tijd nog verkeerde. Weinig goeds valt te vermelden met betrekking tot de werktijden in de ambachtsbedrijven; deze waren zeer lang. Blijkbaar gold 100 uur per week nog niet als abnormaal hoog, aangezien de Haagse bakkersknechts, die per week dit aantal werkuren maakten, in 1870 om verhoging van het uurloon van $8\frac{1}{2}$ tot $12\frac{1}{2}$ cent vroegen, zonodig met verlenging van de werktijd²¹).

Eerst na 1850 begon hier te lande de industriële ontwikkeling op gang te komen. Tot 1870 nog geleidelijk, maar daarna in versneld tempo. Kort na 1860 werden in Nederland verschillende grote bankinstellingen opgericht en komt het bankwezen sterk onder de invloed van de „credit-mobilier“-gedachte. Vooral deze omstandigheid was voor het tot ontwikkeling komen van de industrie een belangrijke voorwaarde.

Het gevolg van deze industriële ontwikkeling voor het ambacht was, dat de ambachtelijke productiebasis steeds verder werd versmald. Reeds in 1856 werd ten nadele van de bakkers door Dr Sarphati te Amsterdam de eerste broodfabriek opgericht²²). De metaalnijverheid breidde zich ten koste van de smeden en koper- en blikslagers steeds verder uit. De textielnijverheid, en wel in het bijzonder de spinnerij en weverij, ontwikkelde zich volledig tot grootbedrijf en liet hiernaast voor het ambacht geen enkele bestaansmogelijkheid open. De confectie-industrie ging een aanvang nemen, waardoor het terrein van de kleermakers steeds verder zou worden aangetast. De leernijverheid concentreerde zich in fabrieken en schakelde hierdoor een groot deel van het looiersambacht en de schoenmakerij uit. Bij de vervaardiging van voedings- en genotmiddelen werd de oorspronkelijke ambachtsvorm in toenemende mate vervangen door industriële productie. De papierfabricage in het klein werd steeds verder geconcentreerd. De betekenis van de diamantslijperij als ambacht verdween gaandeweg door de opkomst van grote fabrieken. De gevolgen van deze ontwikkeling waren voor het ambacht zeer ingrijpend. Verschillende ambachtstakken verdwenen geheel of moesten een zodanig deel van hun productiegebied prijsgeven, dat hun economische betekenis zeer verzwakte. In het algemeen kan worden gesteld, dat waar de productieve functie van de nijverheid zich leende voor massafabricage, het ambacht deze

ONTWIKKELINGSGANG, OMVANG EN INDELING

taak verloren zag gaan. Alleen in die gevallen, waar (nog) geen massaproductie mogelijk was, kon het ambacht zich handhaven, terwijl juist door deze industriële ontwikkeling zijn reparerende functie eerder toe- dan afnam.

Tengevolge van deze snelle industriële ontwikkeling verdween het ambacht totaal uit de belangstelling, temeer, daar men algemeen de mening huldigde, dat het einde van deze ontwikkeling nog geenszins in zicht was en hierdoor het kleinbedrijf, en dus ook het ambacht, volledig zou worden weggevaagd. Het lot van vele ambachtspatrons, die zich bij deze ongelijke strijd niet voetstoots wilden neerleggen, was dan ook weinig benijdenswaard.

Het verslag van de in 1908 ingestelde staatscommissie, aan welke was opgedragen rapport uit te brengen over de toestand in de middenstand²³⁾ geeft een betrekkelijk duidelijk beeld van het ambacht, zoals dit uit de grote slagen, die het tengevolge van de snelle industriële ontwikkeling werden toegebracht, te voorschijn is gekomen. De branchegewijze conclusies van de commissie komen in het algemeen hierop neer, dat de vakkennis en vakopleiding zeer veel te wensen overlieten, het organisatiebesef uiterst weinig ontwikkeld was, de financiële draagkracht in het algemeen te gering werd geacht, terwijl in verschillende takken de oneerlijke concurrentie en de overbezetting als een groot euvel werden gevoeld.

Alles bijeen genomen zijn wij geneigd aan te nemen, dat het ambacht juist in deze tijd zijn dieptepunt had bereikt. Wel brokkelde vooral het schoenmakers- en kleermakersambacht nadien nog verder af, maar hiertegenover staan ook belangrijke winstpunten. Hoewel reeds in het begin van de 20ste eeuw de eerste grote elektrische centrales werden opgericht, kan pas na de eerste wereldoorlog gesproken worden van een toepassing der electriciteit op grote schaal. Vooral de hiermede gepaard gaande installatiewerkzaamheden openden voor het ambacht perspectieven. Aangezien oorspronkelijk, vooral tengevolge van de plotseling optredende massale toepassing der electriciteit, geen voldoende aantal geschoolde krachten aanwezig was om in de behoeften te voorzien, waren het in eerste instantie veelal weer de loodgieters, die zich op dit terrein een nieuwe taak konden assumeren. Op den duur ontstond er evenwel een geheel nieuwe tak van ambacht, welke zich met de electrotechnische installatie ging bezighouden en die bovendien zijn arbeidsterrein nog kon vergroten door vervaardiging en reparatie van kleine elektrische apparaten.

ONTWIKKELINGSGANG, OMVANG EN INDELING

Verder schiep de industriële ontwikkeling voor het ambacht nog enkele belangrijke mogelijkheden, doordat bepaalde branches zich konden gaan toeleggen op de reparatie van nieuwe industriële producten. Als voorbeelden hiervan kunnen worden genoemd de rijwiel-, motor- en automobielreparatiebedrijven en de radio-service-inrichtingen. Hoe belangrijk deze ontwikkeling voor het ambacht is geweest, moge blijken uit het grote aantal ondernemingen, dat zich thans met deze takken van ambacht bezighoudt, terwijl bovendien de electrotechnische installatie- en automobielreparatiebedrijven naar omvang en economische betekenis tot de belangrijkste van het ambacht moeten worden gerekend ²⁴). Ook nog enige kleinere takken van ambacht konden sinds het begin der 20ste eeuw tot ontwikkeling komen. De fotografie en lichtdrukkerij en het dameskappersbedrijf zijn hier voorbeelden van, terwijl het opticiensambacht en de tandtechnische laboratoria van de vooruitgang van de techniek eveneens profijt wisten te trekken.

Het geheel overziende is de omvang van het Nederlandse ambacht sinds het begin van de 20ste eeuw zeker niet verder afgenomen. Vooral door de ontwikkeling van de reeds eerder genoemde nieuwe ambachten is het aantal bedrijven, in absolute zin, vermeerderd. Of deze vermeerdering gelijke tred heeft gehouden met de sindsdien sterk toegenomen bevolking, moet ernstig worden betwijfeld. Nauwkeurige cijfers zijn hieromtrent niet beschikbaar, maar de algemene indruk is, dat de gemiddelde omvang en economische betekenis der afzonderlijke bedrijven is toegenomen en de overbezetting is verminderd. Vooral de in 1937 tot stand gekomen Vestigingswet Kleinbedrijf heeft tot deze ontwikkeling zeer veel bijgedragen; in het bijzonder kon door de wettelijk gestelde eisen de vakbekwaamheid in aanzienlijke mate worden bevorderd. Ook het organisatiebesef heeft zich in het ambacht goed ontwikkeld en de vakorganisaties van de verschillende ambachtstakken behoren thans ongetwijfeld tot de krachtigste van de gehele middenstand.

Resumerend kan worden vastgesteld, dat het ambacht, zoals het zich thans aan ons voordoet, als resultaat moet worden gezien van een langdurig ontwikkelingsproces; een ontwikkeling overigens, die ook thans nog geenszins haar einde heeft bereikt. Het is de resultante van een groot aantal invloeden, die, zowel in positieve als in negatieve zin, een rol hebben gespeeld. Het beeld van het huidige ambacht is dan ook betrekkelijk gecompliceerd. Naast oeroude ambachten zoals

ONTWIKKELINGSGANG, OMVANG EN INDELING

de bakkerij en slagerij, worden zeer jonge takken aangetroffen als automobiel- en radioreparatiebedrijven. Verschillende ambachtstakken daarentegen zijn geheel of grotendeels verdwenen, terwijl in andere zich structuurwijzigingen hebben voltrokken, die van zodanig ingrijpende betekenis zijn, dat alleen de naam nog aan het oorspronkelijke ambacht herinnert.

De taak om in concreto de omvang van het huidige ambacht in Nederland aan te geven, is geenszins eenvoudig.

Zoals wij nog later zullen zien, staat het ambacht hier te lande niet bepaald in het brandpunt van de belangstelling, met als gevolg, dat ook gedocumenteerde publicaties op dit terrein nagenoeg ontbreken.* In de officiële Nederlandse statistieken wordt het ambacht niet afzonderlijk vermeld. Door het Centraal Bureau voor de Statistiek (C.B.S.) wordt het bedrijfsleven in Nederland ingedeeld naar combinaties van gelijksoortige bedrijven, bedrijfspgroepen genaamd, welke weer zijn samengevat in bedrijfsklassen. Als regel zullen de ambachtsbedrijven gezocht moeten worden onder die bedrijfsklassen, welke tezamen de nijverheid omvatten (klasse 1 tot en met 17). Hoewel het aan de hand van de indeling der bedrijfspgroepen niet moeilijk is om de omvang van verschillende ambachtstakken vast te stellen, is van andere bedrijfspgroepen de samenstelling van die aard, dat het uitermate moeilijk en vaak zelfs onmogelijk is, om aan de hand hiervan met enige zekerheid aan te geven of van ambachtsbedrijven kan worden gesproken. Wel worden bij de 10-jaarlijks gehouden bedrijfstellingen de vestigingen per bedrijfspgroep naar personeelsomvang gespecificeerd, maar zoals reeds hiervoor is gezegd, kunnen dergelijke kwantitatieve aanduidingen geen maatstaf zijn ter bepaling van het ambachtelijke karakter van een bedrijf. Het is zeer wel mogelijk, dat een onderneming met 10 man personeel als een industrieel bedrijf moet worden aangemerkt, terwijl daarentegen een bedrijf met meer dan 100 werknemers nog een ambachtsonderneming kan zijn.

Aan de hand van de gegevens van het C.B.S. is het dan ook uitermate

* Het enige werk, dat in dit verband kan worden genoemd is een omvangrijke statistische publicatie, uitgegeven door de Hoofdgroep Ambacht, onder de naam „Het Nederlandse Ambacht”. Voor ons doel is hieraan echter het bezwaar verbonden, dat belangrijke takken van ambacht buiten beschouwing zijn gebleven, omdat het cijfermateriaal zich beperkt tot die bedrijven, welke op grond van de „Woltersomse bedrijfsorganisatie” als ambacht werden aangemerkt.

ONTWIKKELINGSGANG, OMVANG EN INDELING

moeilijk om een nauwkeurig inzicht te verkrijgen van de omvang van het Nederlandse ambacht. De eerste mogelijkheid om voor Nederland te komen tot een inventarisatie van het ambacht, werd geopend door het besluit van den Secretaris-Generaal van het Departement van Handel en Nijverheid betreffende de opbouw van een zelfstandige organisatie ter ontwikkeling van het bedrijfsleven²⁵⁾.

Hierin werd namelijk bepaald, dat het bedrijfsleven zou worden georganiseerd in een 6-tal hoofdgroepen, waarvan het ambacht er één uitmaakte.

Tot het terrein van deze ambachtsorganisatie werden gerekend:²⁶⁾ „alle in Nederland gevestigde natuurlijke of rechtspersonen, die werkzaam zijn op het gebied van het ambacht in engeren zin, of die anders dan fabriekmatig of overwegend machinaal goederen voortbrengen, bewerken of verwerken, alsmede de dienstverlenings-ondernemingen”.

Deze omschrijving moet wel als uitermate algemeen en vaag worden gekwalificeerd. Tot een begripsbepaling van wat onder ambacht moet worden verstaan, is men niet gekomen en men heeft er, uit praktische overwegingen wellicht, de voorkeur aan gegeven te volstaan met een opsomming van de takken, welke tot het ambacht moesten worden gerekend. Dit is geschied door middel van de zogenaamde Instellingsbeschikkingen, waarbij per bedrijfsgroep* de hieronder vallende ambachten werden aangegeven. Het criterium voor de samenstelling van deze bedrijfsgroepen is als regel geweest de aard van de te verwerken grond- en hulpstoffen. Voor het ambacht werden 8 van dergelijke bedrijfsgroepen ingesteld, die in totaal 58 vak- en onder-vakgroepen omvatten. Aldus werd aan het ambacht de volgende omvang gegeven:

*Bedrijfsgroep Voedselvoorzieningsambachten*²⁷⁾

1. Slagerij
2. Broodbakkerij
3. Banketbakkerij
4. Consumptie-ijsbereiding
5. Maalderij
6. Loondorserij
7. Sigarenmakerij

* Deze term „bedrijfsgroep” moet wel worden onderscheiden van de gelijkkluidende term, welke door het C.B.S. wordt gebezigd. Het C.B.S. verstaat nl. onder bedrijfsgroep een combinatie van gelijksoortige bedrijven.

ONTWIKKELINGSGANG, OMVANG EN INDELING

Bedrijfsgroep Lederverwerkende Ambachten ²⁸⁾

1. Maat- en orthopaedische schoenmakerij
2. Schoenherstellersambacht
3. Zadelmakerij en vervaardiging van fijn lederwerk

Bedrijfsgroep Metalenverwerkende Ambachten ²⁹⁾

1. Goud- en zilversmeden
2. Uurwerkmakers
3. Opticiens
4. Medische en orthopaedische instrumentmakers en bandagisten
5. Tandtechnische laboratoriumhouders
6. Electro-technisch installatiebedrijf
7. Kleine nijverheid op electrotechnisch gebied
8. Radioreparatiebedrijf
9. Automobiël-, motorrijwiel- en rijwielreparatiebedrijf
10. Mecaniciensambacht
11. Piano- en harmoniummakersbedrijf
12. Makers van blaas-, snaar-, kleine- en mechanische muziek-instrumenten
13. Orgelbouwersbedrijf
14. Smederij
15. Metaalbewerkingsambacht
16. Loodgieters-, koper- en blikslagers- en sanitair installatiebedrijf
17. Metaalgieterij
18. Messen-, scharen- en gereedschapslijpers
19. Aanverwante bedrijven

Bedrijfsgroep Bouw- en Aardewerkambachten ³⁰⁾

20. Schildersbedrijf
21. Stucadoorsbedrijf
22. Steenhouwerij
23. Pottenbakkerij
24. Glasbewerkingsambacht
25. Glazeniersambacht
26. Terrazzo- en kunststeenbedrijf
27. Aanverwante bedrijven

ONTWIKKELINGSGANG, OMVANG EN INDELING

Bedrijfsgroep Grafische Ambachten ³¹⁾

- 28. Fotografie
- 29. Lichtdrukkerij

Bedrijfsgroep Houtverwerkende Ambachten ³²⁾

- 30. Meubelmakerij
- 31. Behangerij en stoffeerderij
- 32. Rolliiken-, markiezen- en zonneschermenbedrijf
- 33. Parketvloerenleggers
- 34. Kuiperij
- 35. Doodkistenmakerij
- 36. Carrosserie- en wagenbouwbedrijf
- 37. Botenmakerij
- 38. Klompenmakerij
- 39. Borstelmakerij
- 40. Biezenmattenmakerijen en biezensorteerderijen
- 41. Mandenmakerijen

Bedrijfsgroep Verzorgings- en Reinigingsambachten ³³⁾

- 42. Kappersbedrijven
- 43. Schoonheidsinstituten
- 44. Schoonmaakbedrijven
- 45. Glazenwasserijen
- 46. Wasserij- en strijkinrichtingen
- 47. Chemische wasserij en ververij
- 48. Schoorsteenvegerij

Bedrijfsgroep Textielverwerkende Ambachten ³⁴⁾

- 49. Heren- en uniformkleermakerij
- 50. Dameskleermakerij
- 51. Confectiebedrijven
- 52. Modisterij
- 53. Hoeden- en pettenmakerij
- 54. Bontwerkerij
- 55. Paramentenateliers
- 56. Textielambachten
- 57. Zeilmakerij, dekkledenvervaardiging en scheepstuigerij
- 58. Touwslagerij

ONTWIKKELINGSGANG, OMVANG EN INDELING

Op deze wijze heeft men die takken van nijverheid samengebracht, welke geacht moeten worden het ambacht te vormen. Toetsen wij deze branches aan de door ons opgestelde begripsomschrijving van het ambacht,* dan wil het ons voorkomen, dat het overgrote deel van de hier genoemde groepen inderdaad tot het ambacht kunnen worden gerekend. Ongetwijfeld moet worden erkend, dat de drie elementen, namelijk zelfstandige bedrijfsuitoefening, klantenproductie en directe invloed van de patroon op de werkzaamheden, naar de inhoud zoals we die hebben geschetst hierin een plaats van wezenlijke betekenis innemen.

Slechts ten aanzien van een drietal groepen, de glazenwasserijen, de schoorsteenvegerijen en de schoonmaakbedrijven, menen wij het ambachtelijk karakter niet te kunnen aanvaarden. Wij zijn namelijk van oordeel, dat de inhoud van het derde element, te weten de invloed van de patroon op de werkzaamheden, voor dit soort bedrijven niet aanwezig is. Deze invloed impliceert immers een gedegen technische vakopleiding, welke ons inziens voor een behoorlijke uitvoering van de werkzaamheden, welke vallen onder de genoemde drie branches, niet vereist is. Indien niet aan een zeker minimum met betrekking tot de vakopleiding wordt vastgehouden, zou het ambachtsbegrip totaal worden gedevalueerd.

Hoewel wij ons, behoudens de zo juist genoemde uitzonderingen, wel kunnen verenigen met de indeling van de hierboven genoemde bedrijfstakken bij het ambacht, blijft de vraag te beantwoorden, of deze rangschikking op volledigheid aanspraak kan maken. Natuurlijk is het niet doenlijk om voor alle voorkomende ambachten een afzonderlijke plaats in te ruimen. Vooral omdat het een wezenskenmerk van het ambacht is, dat in individuele behoeften wordt voorzien, ligt het voor de hand, dat de verscheidenheid hierdoor enorm groot is. Vandaar dan ook, dat onder verschillende bedrijfs-groepen als regel voor de ondernemingen, die niet kunnen worden gerangschikt onder de genoemde categorieën, een afzonderlijke groep is ingesteld. De praktijk heeft uitgewezen, dat dit inderdaad de juiste methode is, omdat een te grote differentiatie in het aantal ambachts-groepen weinig zin en praktisch nut heeft. Onlogisch doet het evenwel aan, dat enkele groepen, waarvan door een ieder wel onmiddellijk het ambachtelijke karakter zal moeten worden erkend, niet in deze

* Zie blz. 28

ONTWIKKELINGSGANG, OMVANG EN INDELING

ambachtsorganisatie werden opgenomen. Met name missen wij hier de timmerlieden, metselaars, centrale verwarmingsinstallateurs, drukkerijen, zetterijen, copieerinrichtingen en boekbinders.

Zijn wij wel geïnformeerd, dan is indeling van deze groepen bij het ambacht achterwege gebleven, niet omdat het ambachtelijk karakter van de hieronder vallende bedrijven werd ontkend, maar op grond van praktische overwegingen, die ten tijde van de totstandkoming der organisatie golden. Resumerend kan derhalve worden vastgesteld, dat, afgezien van de glazenwasserijen, schoorsteenvegerijen en schoonmaakbedrijven, de omvang van het ambacht in Nederland zich in grote lijnen uitstrekt tot de groepen zoals in de instellingsbeschikkingen omschreven, aangevuld evenwel met de timmerlieden, metselaars, centrale verwarmingsinstallateurs, drukkerijen, zetterijen, copieerinrichtingen en boekbinders.

Het beeld van het ambacht, zoals dit zich thans aan ons voordoet, kenmerkt zich, naar wij zagen, door een grote verscheidenheid. In verband met dit feit is het dan ook uitermate gewenst om voor zover dit mogelijk is het ambacht in logisch opgebouwde categorieën te splitsen. Hiertoe kunnen verschillende criteria als uitgangspunt dienen.

De drie meest voorkomende indelingen, die worden aangetroffen zijn:

A. Naar grondstof

Zoals reeds kon worden geconstateerd heeft men deze indeling toegepast bij de zogenaamde „Woltersomse bedrijfsorganisatie“.* Een dergelijke indeling, die overigens in het algemeen gebruikelijk is, brengt voor een onderscheiding van ambachtsgroepen ongetwijfeld bezwaren met zich.

In de eerste plaats is het criterium moeilijk voor alle ambachtsgroepen toe te passen. In de praktijk heeft men dit bezwaar dan ook zo opgelost, dat naast een indeling op basis van de belangrijkste grondstoffen (metalen, hout, textiel en leer), de overige groepen op andere wijze werden samengevat en wel onder de hoofden: voedselvoorzienings-, bouw- en aardewerk-, grafische- en verzorgings- en reinigingsambachten. Bewust is dus het indelingscriterium doorbroken, omdat de uiteindelijke consequenties hiervan aanleiding zouden hebben gegeven tot een te groot aantal groepen.

* Zie blz. 40 e.v.

ONTWIKKELINGSGANG, OMVANG EN INDELING

Een tweede moeilijkheid, welke inhaerent is aan dit systeem, wordt gevormd door het feit, dat in talrijke ambachten niet één, maar verschillende grondstoffen worden verwerkt zodat in dergelijke gevallen een keuze moet worden gemaakt. Deze keuze wordt in de praktijk nog dikwijls bemoeilijkt, doordat zich steeds weer structurele wijzigingen met betrekking tot de gebruikte grondstof blijken voor te doen. Om deze moeilijkheid met een enkel voorbeeld aan te tonen, kan worden gewezen op het carrosserie- en wagenbouwbedrijf. Bij de „Woltersomse organisatie” werd deze tak gerangschikt onder de houtverwerkende ambachten. Gezien de ontwikkeling gedurende het laatste decennium, waarin de vervanging van hout door ijzer in toenemende mate heeft plaats gevonden, is het evenwel de vraag, of deze indeling thans nog als juist kan worden aangemerkt. Het wil ons voorkomen, dat de belangen van de carrosserie- en wagenbouwers thans in veel sterkere mate liggen in het vlak van de metalenverwerkende ambachten. Deze mening wordt versterkt door het feit, dat in de enige jaren geleden tot stand gekomen vakraad voor de kleinmetaalnijverheid, ook de organisaties van de carrosserie- en wagenbouwbedrijven zijn opgenomen. Hoe verschillend het oordeel met betrekking tot deze keus kan zijn, moge nog hieruit blijken, dat de piano- en harmoniummakersbedrijven, welke hier te lande onder de metalenverwerkende ambachten zijn gerangschikt, in de Duitse bedrijfsorganisatie als een houtverwerkend ambacht worden aangemerkt. Zonder nog te spreken over toekomstmogelijkheden, die wellicht in de richting gaan van de vervanging van de huidige grondstoffen door plastics en andere kunststoffen, mag dus wel worden vastgesteld, dat de grondstof als indelingsnorm alleen reeds daarom vele moeilijkheden met zich brengt, omdat deze ten eerste beïnvloed wordt door de stand der techniek.

Een derde bezwaar tenslotte met betrekking tot de indeling van de ambachtsgroepen naar grondstof is, dat binnen een bepaalde groep zeer gedifferentieerde bedrijven worden gebundeld, hetgeen dan de waarde van de indeling niet ten goede komt. Zo bestaat tussen smeden en uurwerkmakers, welke beiden onder de metalenverwerkende ambachten zijn gerangschikt, naar ons oordeel, te weinig verband om indeling in eenzelfde groep te kunnen rechtvaardigen. Het moet dan ook worden betwijfeld of een op het grondstoffen-criterium berustende indeling van het ambacht, voldoende homogene groepen oplevert, welke aan de behoeften der praktijk beantwoorden.

B. Naar verspreiding

Op grond van de verspreiding der bedrijven onderscheidt Keuning ³⁵⁾ het ambacht in 4 groepen. Tot de eerste categorie rekent hij de zogenaamde kern- of basisambachten ³⁶⁾, waaronder hij die ambachten verstaat, welke goederen produceren of diensten verlenen, die onontbeerlijk blijken, hoe klein de bevolkingsagglomeratie ook moge zijn. Deze basisambachten vormen een onmisbaar bestanddeel van stad en dorp en beperken zich in het algemeen tot de voorziening in de behoeften van de ter plaatse wonende bevolking. Practisch alle omvangrijke ambachtsgroepen zoals bakkers, slagers, smeden, loodgieters, electriciens, woninginrichters, kleermakers, schoenherstellers, schilders en kappers, moeten hiertoe worden gerekend.

De tweede groep wordt gevormd door de „grootstadsambachten” ³⁷⁾, die alleen reden van bestaan hebben in de grotere bevolkingscentra, waar in verband met de belangrijke vraagconcentratie, de vestiging van speciaalbedrijven gerechtvaardigd is. Consumptie-ijsbereiders, radioreparateurs, doodkistenmakers, markiezenmakers en parketvloerenleggers zijn er voorbeelden van.

De „centrale ambachten” ³⁸⁾ vormen de derde groep. Het zijn ambachtsbedrijven, die zich als regel ook in de stad hebben gevestigd, maar ten opzichte van het omringende platteland een centrale functie vervullen. Hoewel aan hun diensten zowel op het platteland als in de stad behoefte bestaat, is de vestiging eerst dan economisch verantwoord, wanneer op een centrale plaats hun een voldoende vraag bereikt. Tot deze groep behoren: opticiens, goud- en zilversmeden, tandtechnische laboratoria, maatschoenmakers en dergelijke.

De vierde groep tenslotte omvat de zogenaamde „stuwende ambachten” ³⁹⁾, waaronder die takken worden verstaan, waarbij het locale afzetgebied slechts een zeer ondergeschikte rol speelt. Dikwijls vertonen deze ambachtstakken in bepaalde gemeenten of gebieden merkwaardige concentraties, welke met de geografische structuur verband houden. Ambachtstakken zoals de kleine scheepsbouw, zeilmakerij, touwslagerij en kuiperij, moeten hiertoe worden gerekend. De betekenis van de hiervoren weergegeven indeling in vier groepen ligt naar onze mening ten dele op sociologisch terrein. Bij het ontwerpen van wederopbouw- en uitbreidingsplannen kan een dergelijke indeling ongetwijfeld nuttige diensten bewijzen.

ONTWIKKELINGSGANG, OMVANG EN INDELING

C. Naar functie

De meest waardevolle indeling, welke in het ambacht kan worden gemaakt, is naar onze mening die, welke uitgaat van de door het ambacht verrichte functie. Volgens dit criterium bezien, kunnen de volgende drie categorieën worden onderscheiden:

I. Producerend ambacht

Hiertoe moeten die ambachten worden gerekend, welke zijn gericht op de vervaardiging van kapitaal- en consumptiegoederen. Oorspronkelijk vormde deze functie de voornaamste taak van de ambachtsbedrijven. Door de zich steeds verder ontwikkelende industrie en de hiermede gepaard gaande massale verzorging van de consumentenmarkt, heeft het ambacht zijn producerende functie allengs zien afnemen. De huidige situatie is thans zo, dat het ambacht nog slechts in die gevallen zijn producerende functie heeft kunnen handhaven, waar zijn producten hetzij zich minder leenden voor massale vervaardiging, dan wel waar de vraag naar kwaliteitswerk bleef bestaan, in die zin, dat het werk volledig was aangepast aan een individuele vraag. Van dit laatste is de kleermakerij een typisch voorbeeld. Hoewel de confectie-industrie een groot deel van het oorspronkelijk terrein van de kleermakers heeft kunnen veroveren, heeft het kleermakersambacht zich tot op de dag van vandaag door kwaliteitswerk kunnen staande houden. Uiteraard moeten ook de zogenaamde „kunstambachten” tot deze categorie worden gerekend.

II. Reparerend ambacht

Qua aantal spelen de tot deze categorie behorende ambachten in het huidige economische leven een rol van betekenis. Het economisch nut van de prestaties van deze ambachten is van veel belang, omdat de reparatie het mogelijk maakt de waarde der goederen op peil te houden. Hierdoor wordt niet alleen een goede gang der bedrijven gewaarborgd, maar kan evenzeer een niet noodzakelijk verlies aan kapitaalgoederen worden vermeden. Hoe groot de mogelijkheden zijn om door doelmatige reparatie kapitaalgoederen in stand te houden, is wel bewezen in de afgelopen oorlogsjaren. Ook in de huidige tijd zal aan de deskundige reparatie grote aandacht moeten worden besteed, aangezien dit er toe bijdraagt, dat op de invoer van kapitaalgoederen kan worden bezuinigd.

ONTWIKKELINGSGANG, OMVANG EN INDELING

Een belangrijk deel van de reparerende ambachten is ontstaan doordat de oorspronkelijke producerende functie door de industrie werd overgenomen. Hierdoor voltrok zich in verschillende ambachtstakken een structuurwijziging van productie naar reparatie. De betekenis van het ambacht is hierdoor evenwel niet verminderd; juist door deze overschakeling van productie op reparatie is het belang van diverse ambachtsgroepen toegenomen, aangezien de reparatie van de talrijke fabrieksproducten dikwijls meer mogelijkheden biedt dan de oorspronkelijke productie van eenvoudige werktuigen en gebruiksgoederen. Als sprekend voorbeeld hiervan kan het smedenbedrijf worden genoemd. De oorspronkelijke functie van de smid, die voornamelijk was gericht op de vervaardiging van ijzeren voorwerpen, zoals kachels, landbouwgereedschappen, hoefijzers, bouwbeslag, hang- en sluitwerk, duimen, krammen en spijkers, messen en andere huishoudelijke voorwerpen, wordt thans zo goed als niet meer uitgeoefend. In plaats daarvan is evenwel ten behoeve van industriële producten een reparerende taak aan het ambacht toegevalen, welke voornamelijk door de veel verder gaande technische perfectie van deze producten, van veel grotere economische betekenis is dan de oorspronkelijke producerende functie was.

III. *Dienstverlenend ambacht*

Tot deze groep moeten alle ambachten worden gerekend, die diensten verlenen in de ruimste zin van het woord. Niet alleen behoren hiertoe diensten van meer persoonlijke aard, zoals die van de kapper, maar ook de aanleg van installaties, de montage en dergelijke behoren tot deze categorie. Hoewel de oorsprong van het dienstverlenend ambacht al zeer oud is (kappers en loodgieters), zijn vooral door de toenemende industriële ontwikkeling de mogelijkheden voor dit soort ambachtsbedrijven aanzienlijk uitgebreid. In niet onbelangrijke mate hebben de centrale voorzieningen op het gebied van water, gas en electriciteit hiertoe bijgedragen. Als gevolg hiervan konden nieuwe takken van nijverheid ontstaan, welke, gezien het individuele karakter der werkzaamheden en de hiervoor nodige vakopleiding, zonder voorbehoud tot het ambacht moeten worden gerekend.

Naast deze drie categorieën onderscheidt Rössle ⁴⁰⁾ nog een vierde groep en wel het „handeldrijvende ambacht”. Hij verstaat hieronder die ambachtsbedrijven, welke zeer sterk op het gebied van de detail-

ONTWIKKELINGSGANG, OMVANG EN INDELING

handel treden. Het wil ons voorkomen, dat deze onderscheiding minder logisch is. Dat ambachtsbedrijven in eenzelfde onderneming tezamen met een tak van detailhandel worden uitgeoefend, is, vooral op het platteland, een veelvuldig voorkomend verschijnsel. Als regel is dit het resultaat van een historische ontwikkeling. Vele oorspronkelijk producerende ambachten hebben, toen zij een deel van hun productieve functie zagen verdwijnen, hun ambachtswerkzaamheden in de richting van reparatie en dienstverlening moeten omstellen. Hiernaast heeft zich evenwel tegelijkertijd voor vele ambachtsondernemingen de mogelijkheid geopend als detaillist te gaan optreden in die producten, welke zij oorspronkelijk zelf vervaardigden. Deze mogelijkheid lag namelijk zeer voor de hand, aangezien de bedrijven, gegeven de aanwezigheid van een klantenkring, hiervoor bij uitstek aangewezen waren. Aldus heeft zich in vele ambachtsondernemingen, naast de ambachtelijke werkzaamheden, een vorm van detailhandel kunnen ontwikkelen, die in bepaalde gevallen zelfs van zodanig belang werd, dat zij de ambachtelijke werkzaamheden overvleugelde. Hoewel het dus alleszins verklaarbaar is, dat uit een vorm van ambacht een detailhandel kon ontstaan, is het naar onze mening niet juist om hier te spreken van handeldrijvend ambacht, ook al praeva-leert de detailhandelsfunctie.

Functioneel gezien hebben deze oorspronkelijk zuivere ambachtsbedrijven zich ontwikkeld tot gemengde ondernemingen, waarin ambacht en detailhandel naast elkaar worden uitgeoefend. Wij achten op grond van al deze overwegingen de door Rössle gemaakte onderscheiding niet juist en geven er de voorkeur aan de ambachtsbedrijven, die hij hieronder wil doen vallen, te rangschikken onder één der drie genoemde categorieën.

Tenslotte moet met betrekking tot de hier weergegeven indelingen nog worden opgemerkt, dat de praktijk als regel van die aard is, dat de ambachtsondernemingen lang niet altijd onder één categorie kunnen worden gerangschikt. Het is dan ook niet mogelijk om op basis van de gegeven ambachtstakken, zoals die thans voorkomen, een indeling te maken in de hiervóór behandelde categorieën, welke volkomen sluitend en algemeen is. Welk criterium men ook neemt, steeds zal men bij een indeling van de huidige ambachtstakken voor de moeilijkheid van een keuze komen te staan, welke alleen kan worden opgelost, indien men zich laat leiden door de meest dominerende werkzaamheden in een ambachtstak.

ONTWIKKELINGSGANG, OMVANG EN INDELING

Wij willen dit hoofdstuk niet besluiten zonder een concrete opgave van de branches, welke als regel tot het ambacht zullen moeten worden gerekend, gevolgd door een indeling naar de hiervóór besproken methoden. Deze opsomming wil echter niet op een absolute volledigheid aanspraak maken, daar dit een onmogelijkheid is. Buiten de hier genoemde bedrijfstakken zullen nog ongetwijfeld ondernemingen worden aangetroffen, welke van ambachtelijke aard zijn, terwijl het evenzeer mogelijk is, dat zich onder de genoemde bedrijfstakken ondernemingen bevinden, waarin de werkzaamheden geen ambachtelijk karakter dragen.

Het is slechts de bedoeling een indruk te geven van de omvang en de indeling van het ambacht door vermelding van de voornaamste nijverheidstakken, die hiertoe in het algemeen moeten worden gerekend.

Ambachtstakken	Indeling naar:		
	Grondstof	Verspreiding	Functie
Aardewerkambachten	B en A ¹⁾	S ²⁾	P ³⁾
Automobielreparatiebedrijven	M	B	R
Banketbakkerijen	V.V.	G	P
Bedden- en matrassenmakerijen	T	B	P
Beelden- en ornamentmakers	B en A	S	P
Behangerij- en stoffeerderijen	H	B	P
Biezenmattenmakerijen	H	S	P
Blaas-, snaar- en kleine mechanische muziekinstrumentmakers-bedrijven	H	S	P
Boekbinderijen	G	C	D
Bontwerkerijen	T	C	P
Borstelmakerijen	H	S	P
Broodbakkerijen	V.V.	B	P
Carrosserie- en wagenmakerijen	M	B	P
Centrale verwarmingsinstallatie-bedrijven	M	G	D
Chemische wasserijen en ververijen	V en R	C	D
Consumptie-ijsbereidingsbedrijven	V.V.	G	P
Copieerinrichtingen	G	G	D
Dakdekkersbedrijven	B en A	C	D
Doodkistenmakerijen	H	G	P
Dorserijen	V.V.	C	D
Drukkerijen	G	B	P

ONTWIKKELINGSGANG, OMVANG EN INDELING

Ambachtstakken	Indeling naar:		
	Grondstof	Versprei- ding	Functie
Electrotechnische installatie- bedrijven	M	B	D
Fotografische ateliers	G	C	P
Glasbewerkingsinrichtingen	B en A	S	P
Glas in loodzetterijen	B en A	S	D
Glazenmakerijen	B en A	B	D
Goud- en zilversmeden	M	C	R
Handwerkateliers	T	C	P
Hoeden- en pettenmakerijen	T	S	P
Hoepelmakerijen	H	S	P
Houtwaren	H	S	P
Instrument- en gereedschap- makerijen	M	S	R
Kantoormachine-reparatiebedrijven	M	C	R
Kappersbedrijven	V en R	B	D
Kleermakerijen	T	B	P
Kleine metaalbewerkingsbedrijven	M	S	P
Kleinscheepsbouw	H	S	P
Kleine nijverheid op electro- technisch gebied	M	S	D
Klompemakerijen	H	S	P
Kuiperijen	H	S	P
Lichtdrukkerijen	G	C	D
Loodgieters-, gas- en waterfitters- bedrijven	M	B	D
Lijstenmakerijen	H	G	P
Maalderijen	V.V.	B	D
Maat- en orthopaedische schoen- makerijen	L	C	P
Mandenmakerijen	H	S	P
Markiezen- en zonneschermen- bedrijven	H	G	D
Medische en orthopaedische instru- mentmakerijen en bandagisten	M	S	P
Messen-, scharen- en gereed- schapslijperijen	M	S	D
Metaalgieterijen	M	S	P
Metaaloppervlakkbewerkings- bedrijven	M	S	D
Metselaarsbedrijven	B en A	B	P
Meubelmakerijen	H	B	P
Modisterijen	T	C	P

ONTWIKKELINGSGANG, OMVANG EN INDELING

Ambachtstakken	Indeling naar:		
	Grondstof	Versprei- ding	Functie
Molenmakerijen	M	S	P
Motorrijwielreparatiebedrijven	M	B	R
Naaistersateliers	T	B	D
Opticiens	M	C	D
Orgelbouwbedrijven	H	S	P
Parketvloerenleggersbedrijven	H	G	P
Piano- en harmoniummakers- bedrijven	H	S	R
Pomp- en putboorderijen	M	S	D
Radioreparatiebedrijven	M	C	R
Rietwarennijverheid	H	S	P
Rijwielreparatiebedrijven	M	B	R
Schildersbedrijven	B en A	B	D
Schoenherstellersbedrijven	L	B	R
Schoonheidsinstituten	V en R	G	D
Sigarenmakerijen	V.V.	S	P
Slagerijen	V.V.	B	P
Smederijen	M	B	D
Steenhouwerijen	B en A	S	P
Stempelmakerijen en graveer- inrichtingen	M	S	P
Stucadoorsbedrijven	B en A	B	D
Tandtechnische laboratoria	M	C	P
Terrazzo- en kunststeenbedrijven	B en A	S	P
Textielateliers	T	S	P
Timmerbedrijven	H	B	P
Touwslagerijen	T	S	P
Uurwerkmakersbedrijven	M	C	R
Vervaardigers van lederwaren	L	S	P
Was- en strijkinrichtingen	V en R	C	D
Zeilmakerijen en dekkleden- vervaardigingsbedrijven	T	S	P
Zadel- en tuigmakerijen	L	B	P

1) B en A = Bouw- en aardewerkambachten; M = Metalenverwerkende ambachten; V.V. = Voedselvoorzieningsambachten; T = Textielverwerkende ambachten; H = Houtverwerkende ambachten; G = Grafische ambachten; V en R = Verzorgings- en reinigingsambachten; L = Lederverwerkende ambachten.

2) S = Stuwende ambachten; B = Basisambachten; G = Grotestadsambachten; C = Centrale ambachten.

3) P = Producerende ambachten; R = Reparerende ambachten; D = Dienstverlenende ambachten.

HOOFDSTUK

III

ALGEMEEN ECONOMISCHE ASPECTEN

In- en uitschakelingstendenzen

HET HEDENDAAGSE ambacht vertoont een geheel ander beeld dan dat van vijftig jaar geleden. Als levende kracht in het maatschappelijk bestel pleegt het ambacht zich aan te passen aan de veranderingen, die de tijdsontwikkeling met zich brengt. Wie de historische ontwikkelingsgang van het ambacht nagaat — zoals reeds in het vorige hoofdstuk is geschied — vindt daarin een duidelijke bevestiging van deze stelling. Sedert het midden der negentiende en wellicht in nog sterkere mate sedert het begin der twintigste eeuw hebben zich zeer ingrijpende veranderingen in de ambachtsstructuur voltrokken. Oeroude takken van ambacht bleken zich tegenover de stormloop der industrialisatie niet te kunnen handhaven, hetgeen voor sommigen aanleiding was tot het uiten van zeer pessimistische verwachtingen met betrekking tot de toekomst van het ambacht. De werkelijkheid heeft die verwachtingen echter niet in vervulling doen gaan. Want tegenover takken, die verdorden, bloeiden nieuwe takken van ambachtelijke bedrijvigheid op. De ontwikkeling der techniek, die enerzijds zo grote gevaren voor het ambacht meebracht, bleek anderzijds juist voor het ambachtsbedrijf taken in het leven te roepen, die weleer niet bestonden. Naast factoren, die ambachtelijke functies uitschakelden, deden zich invloeden gelden, waardoor het ambacht werd ingeschakeld voor het verrichten van werkzaamheden, die voorheen buiten zijn gezichtskring lagen.

Bij een analyse van de factoren, welke deze veranderingen in het ambacht hebben teweeggebracht, kunnen een aantal tendenzen worden vastgesteld, die als de diepere oorzaak van deze in- en uitschakeling moeten worden aangemerkt. Deze in- en uitschakelingsfactoren zijn vooral sedert het midden der vorige eeuw opgetreden en hebben met verschillende intensiteit sindsdien de ambachtsstructuur veelal in belangrijke mate beïnvloed.

Wat de toekomst in dit opzicht zal brengen, valt nog niet te overzien, want het zoëven geschetste proces van krachten, die nu eens tot inschakeling en dan weer tot uitschakeling van ambachtsfuncties

IN- EN UITSCHAKELINGSTENDENZEN

leiden, duurt nog steeds voort en heeft kennelijk zijn afsluiting nog niet gevonden.

Uitschakeling van producerende functies

Eén van de belangrijkste uitschakelingstendenzen, die zich ten aanzien van het ambacht doen gelden, is de steeds verder gaande specialisatie van de productie. Vooral toen door het ontstaan van uniforme en massale behoeften de voorwaarde was geschapen om de tot dusver bestaande productie van individuele aard te vervangen door massa-productie, ging deze uitschakelingstendenz de *producerende* functie van het ambacht aantasten. Toen de mogelijkheden van deze massa-productie zich in sterke mate uitbreidden door toepassing van de machine en beter geoutilleerde werktuigen, deed deze aantasting zich nog veel scherper gelden. Op deze wijze konden zich, enerzijds uit de huisindustrie en de trafieken en anderzijds uit het ambacht zelf, industriële ondernemingen ontwikkelen, die de ambachtsproductie gingen overnemen.

Aantasting van de ambachtelijke productie kan langs verschillende wegen plaats vinden. Bücher ¹⁾ onderscheidt met betrekking tot deze uitschakeling een vijftal vormen. De meest drastische wijze van uitschakeling van het ambacht is die, waarbij de industrie nagenoeg de gehele productie tot zich trekt en voor het ambacht practisch geen mogelijkheden meer openlaat. Enige voorbeelden hiervan zijn de spinnerij, weverij, zeepziederij, bierbrouwerij en leerlooierij. Deze van oudsher algemeen erkende ambachtstakken hebben in de loop der jaren hun productie moeten prijsgeven aan de industrie.

In latere tijd deed eenzelfde ontwikkeling haar invloed gelden op het schoenmakers- en kleermakersambacht. Hoewel nog niet gesteld kan worden, dat deze takken van ambacht hun betekenis als producent geheel hebben verloren, is hun eigenlijk productiedomein toch wel zeer klein geworden en het beperkt zich bij de schoenmakerij nog slechts tot de vervaardiging van afwijkend schoeisel (maat- en orthopaedisch), terwijl de kleermakers hun taak als vervaardigers van maatwerk, mede door de minder gunstige economische omstandigheden, allengs zien afnemen. Ongetwijfeld zijn beide laatstgenoemde ambachtstakken nog geenszins ten dode opgeschreven, maar niet te ontkennen valt, dat door het terugdringen van beide ambachten in de richting ener reparerende werkzaamheid, hun basis wel zeer versmald

IN- EN UITSCHAKELINGSTENDENZEN

is geworden. Hun verdere ontwikkeling kan dan ook niet zonder zorg tegemoet worden gezien.

Een tweede vorm van uitschakeling van het ambacht door de industrie doet zich voor, indien verschillende takken van ambacht tot een grotere economische eenheid worden samengevoegd. Weliswaar behoeft hierdoor het ambachtelijke karakter der werkzaamheden niet geheel verloren te gaan, maar in ieder geval verdwijnt de zelfstandigheid, zodat in feite van een uitschakeling van het ambacht als zodanig moet worden gesproken. In Nederland is wel de meest sprekende uitschakeling van het ambacht tengevolge van deze samenvoeging de scheepswerf. Timmerlieden, schilders, smeden, loodgieters, electriciens, meubelmakers, zeilmakers, touwslagers en dergelijke werken hier tezamen aan een gemeenschappelijk doel binnen één onderneming.

Een derde vorm, waarin een deel van de ambachtswerkzaamheden door de industrie wordt overgenomen, is, dat de productie van bepaalde artikelen uit een ambachtstak door industriële productie wordt weggezogen. Vooral in het smedenbedrijf heeft deze uitschakeling steeds weer haar invloed doen gelden. De smeden, die van huis uit de vervaardigers waren van practisch alle ijzeren gebruiksvoorwerpen, hebben deze productie geleidelijk steeds verder zien inkrimpen doordat de industrie de vervaardiging er van overnam. De fabricage van kachels, landbouwgereedschappen, hang- en sluitwerk, sloten, hoefijzers, krammen, spijkers en duimen, messen en andere artikelen voor huishoudelijk gebruik is geleidelijk aan het arbeidsgebied van de smid onttrokken, terwijl één van de laatste overblijvende artikelen, te weten het bouwbeslag, sedert de jongste wereldoorlog hoe langer hoe meer een industrieel product gaat worden. Hoewel zeer spectaculair in het smidsbedrijf, komt deze vorm van uitschakeling ook in bijna alle andere ambachtstakken in zekere mate voor, zodra een artikel of onderdeel zich voor massafabricage leent. In dit verband kunnen nog worden genoemd de broodfabrieken in de grote steden, welke een belangrijk deel van de productie van het bakkersambacht bedreigen en de vleeswarenfabrieken, die worstsoorten en fijne vleeswaren vervaardigen en daarmee het terrein van de slager betreden.

De partiële overname door de industrie van een vervaardigingsproces, dat voorheen aan het ambacht was voorbehouden, is een vierde vorm van uitschakeling. Indien, gelijk als regel het geval is, slechts het

IN- EN UITSCHAKELINGSTENDENZEN

beginstadium van de ambachtelijke productie door een industrieel bedrijf wordt overgenomen, behoeft dit voor het ambacht niet noodzakelijk tot grote schade te leiden. Een dergelijke gang van zaken is in verschillende ambachtstakken voorgekomen en wel voornamelijk bij die ambachten, welke als grondstoffen hout en metalen verwerken. Van de vele voorbeelden noemen wij hier het loodgietersbedrijf. Oorspronkelijk bestonden de werkzaamheden van de loodgieter inderdaad in het smelten en gieten van het lood. Tegenwoordig is evenwel het enige, dat hieraan nog herinnert, de naam „loodgieter”. Want al lang worden deze werkzaamheden niet meer in ambachtelijke vorm uitgeoefend. De loodgieter betreft thans zijn platen en buizen in de maten, die hij voor zijn werkzaamheden nodig heeft, van industriële bedrijven, die zich op de productie van halffabrikaten hebben gespecialiseerd. Een meer recent voorbeeld van deze ontwikkelingsgang is dat van de verfbereiding. Nog niet zo heel lang geleden vervaardigde de schilder, meestal in de wintermaanden, als het zogenaamde buitenwerk stillag, zelf zijn verven. Tegenwoordig is ook hiervan geen sprake meer en leveren de verf- en lakfabrieken alle verfstoffen kant en klaar aan de schilders af.

Zoals gezegd behoeft deze partiële overname van ambachtsfuncties door de industrie nog niet direct van grote nadelige invloed op het ambacht te zijn. Wanneer de vraag naar ambachtsproducten niet te star is, moet het zelfs niet uitgesloten worden geacht, dat de inkomsten van de ambachtspatroon hierdoor kunnen stijgen, aangezien hij in verschillende gevallen meer eindproducten kan afleveren dan voorheen.

Een vijfde vorm van uitschakeling van het ambacht door de industrie wordt tenslotte volgens Bücher veroorzaakt door de toepassing van nieuwe grondstoffen en productiemethoden. Vooral wanneer deze grondstoffen en productiemethoden, zoals vaak het geval is, zich beter of uitsluitend lenen voor een fabriekmatige toepassing, zal het ambacht hiervan een nadelige invloed ervaren. Het wil ons voorkomen, dat deze vorm van uitschakeling, die tot op heden nog niet zo'n belangrijke rol heeft gespeeld, vooral in de toekomst van betekenis kan worden. Enkele voorbeelden hiervan waren tot dusver het lassen van metalen, de productie van geëmailleerde artikelen, terwijl voor de toepassing van plastics en andere kunststoffen naar het zich laat aanzien nog een belangrijke rol is weggelegd.

IN- EN UITSCHAKELINGSTENDENZEN

Uitschakeling van reparerende functies

Tot zover de vijf door Bücher genoemde vormen, waarin het producerende ambacht terrein aan de industrie kan verliezen. Daarnaast moet nog een eveneens door de industrie veroorzaakte tweede uitschakelingstendenz worden genoemd, welke hierin bestaat, dat de industrie er in slaagt artikelen te vervaardigen, die, gezien hun lage verkoopprijs, niet meer in aanmerking komen voor reparatie. In dergelijke gevallen wordt dus niet de producerende functie van het ambacht aangetast, maar heeft de uitschakeling betrekking op *reparerende werkzaamheden*. Tot dusver heeft ook deze uitschakelingstendenz in Nederland nog geen rol van betekenis gespeeld, hoewel de toestand vóór de laatste wereldoorlog zich toch reeds in deze richting ging ontwikkelen. De prijzen van schoenwerk en uurwerken waren in die dagen tot een zodanig peil gedaald, dat de consument zich kon gaan beraden wat voordeliger was: reparatie dan wel nieuwe aanschaffing. In de Verenigde Staten van Amerika schijnt deze ontwikkeling reeds verder te zijn gevorderd. In zekere mate kan dit worden geïllustreerd door een vergelijking van het aantal schoenherstellersbedrijven aldaar en in Nederland, respectievelijk betrekking hebbende op de jaren 1939 en 1930.

In de Verenigde Staten was namelijk in 1939 per 2.600 inwoners één schoenherstellersbedrijf gevestigd, terwijl dit consumentengemiddelde voor Nederland in 1930 rond 610 bedroeg²⁾. Ongetwijfeld een enorm verschil, dat door de invloed van een krachtiger en langduriger werking van deze uitschakelingstendenz in de Verenigde Staten mede zal zijn veroorzaakt. Dit kan met te meer recht worden gesteld, aangezien de schoenherstellersbedrijven in de Verenigde Staten zeker niet belangrijk groter van omvang zijn dan hier te lande, getuige de gemiddelde jaar-omzet, welke, volgens Kaplan, \$ 2130 bedraagt. In hoeverre dit gevaar voor het ambacht ook in Nederland dreigt, laat zich voorshands moeilijk voorspellen. Het ambacht zal er evenwel goed aan doen de ontwikkeling van kost- en reparatieprijs nauwlettend te blijven volgen en vooral de service bij reparatiewerkzaamheden op een zodanig peil te brengen, dat dit de consument niet onnodig aanleiding geeft om reparatie-opdrachten achterwege te laten. Een ander facet van de uitschakelingstendenz, die wij thans bespreken, kan gelegen zijn in het systeem van de garantie. Van grote betekenis is deze factor overigens niet, maar het is denkbaar, dat de

IN- EN UITSCHAKELINGSTENDENZEN

industrie door middel van lange garantietermijnen bijdraagt tot uitschakeling van een deel van het reparerend ambacht.

Uitschakeling van dienstverlenende functies

Tenslotte kan nog een derde uitschakelingstendenz, door de industrie veroorzaakt, worden genoemd en wel met betrekking tot de *dienstverlenende* functie der ambachtsbedrijven. In bepaalde gevallen is het namelijk mogelijk, dat de industrie producten in de handel gaat brengen, waardoor werkzaamheden door de consument zelf kunnen worden verricht, waarvoor hij vroeger een beroep moest doen op het ambacht. Wij denken hier aan naaimachines, veiligheids- en elektrische scheerapparaten en dergelijke, welke artikelen ertoe kunnen leiden, dat van de diensten van het ambacht minder gebruik wordt gemaakt. In welke mate deze uitschakelingstendenz zich in de toekomst nog verder zal doen gelden, moet al weder worden afgewacht. Waar zij zich tot dusver voordeed, is het resultaat niet zodanig geweest, dat gehele ambachtstakken werden uitgeschakeld. Dit is ongetwijfeld mede een gevolg van het feit, dat deze methoden om werkzaamheden zelf uit te voeren, veelal niet op één lijn kunnen worden gesteld met het werk van de vakman.

De factor eigen beheer

Een vierde uitschakelingstendenz treedt op wanneer niet-ambachtelijke ondernemingen er toe overgaan *ambachtswerkzaamheden in eigen beheer* uit te voeren. Deze mogelijkheid ontstaat, indien in grotere ondernemingen ambachtswerkzaamheden met een dergelijke regelmaat moeten worden uitgevoerd, dat het lonend wordt hiervoor eigen personeel in dienst te nemen.

Bij woningbouwverenigingen, ziekenhuizen, grote kantoren en industriële ondernemingen komen deze eigen-beheerwerkzaamheden in steeds toenemende mate voor, meestal ten nadele van die ambachten, welke nauw met de bouwnijverheid verbonden zijn, zoals timmerlieden, schilders, loodgieters, electriciens en smeden.

Het zelf doen

Hadden wij in het vorenstaande alreeds te doen met een uitschakelingstendenz, die niet van zuiver industriële oorsprong is, omdat zij zich niet alleen in industriële ondernemingen doet gelden, de vijfde uitschakelingstendenz, die wij willen noemen — tevens de laatste in

IN- EN UITSCHAKELINGSTENDENZEN

onze reeks — ligt in een geheel ander vlak, omdat het hier de consument zelf is, die de taak van de ambachtsman overneemt.

Voorals in die ambachtstakken, waarvoor ogenschijnlijk een niet te diepgaande vakkennis vereist wordt, is deze uitschakeling een steeds dreigend gevaar en in tijden van depressie kan dit verschijnsel zelfs betrekkelijk grote vormen aannemen. Het schilders-, behangers-, rijwielreparatie- en schoenherstellersbedrijf zijn in dit opzicht kwetsbare ambachtstakken.

Ook wanneer ambachtsgezellen in hun vrije tijd, dat wil zeggen in concurrentie met hun patroon, werkzaamheden ten behoeve van de consument gaan verrichten, om zodoende hun inkomen te vergroten, kan aan het bonafide ambacht ernstige schade worden toegebracht. In verband met de in het algemeen grote loonintensiviteit van het ambacht en de nog steeds stijgende loonkosten, mag dit gevaar vooral thans niet worden onderschat.

Hiermede zijn in grote lijnen de factoren aangegeven, die de strekking hebben het ambacht uit te schakelen. Deze verschijnselen, welke grotendeels reeds in de laatste decennia van de vorige eeuw een aanvang namen, zijn niet alleen voor de omvang van bepaalde ambachtstakken, maar ook voor de structuur van het ambacht in zijn geheel van sterk ingrijpende betekenis geweest. Wanneer ondanks dit samenstel van negatieve invloeden, waaraan het gedurende een eeuw is blootgesteld geweest, het ambacht nog altijd een bij uitstek belangrijk onderdeel onzer volkshuishouding vormt, dan is dit ongetwijfeld mede te danken aan het feit, dat de industriële ontwikkeling, die enerzijds uitschakeling van ambachtsfuncties veroorzaakte, anderzijds een reeks van functies in het leven riep of in stand hield, voor de vervulling waarvan een beroep op de ambachtsman moest worden gedaan.

Inschakelingstendenzen

Tot de voornaamste van deze inschakelingstendenzen moet allereerst worden gerekend de *toenemende vraag naar montage en installatie van fabrieksproducten*. Deze werkzaamheden behoren van oudsher tot het terrein van de ambachtsman. Toen practisch de gehele producerende functie in de maatschappij nog op ambachtelijke wijze geschiedde, beperkte de ambachtspatroon zich niet tot aflevering van de door hem vervaardigde producten, maar leverde hij de goederen, waar dit nodig was, bedrijfsklaar ter plaatse af. Zelfs toen een groot

IN- EN UITSCHAKELINGSTENDENZEN

deel van deze productie door de industrie werd overgenomen, bleef voor montage en installatie de ambachtsman ingeschakeld. Het lag namelijk in het algemeen niet op het terrein van de industrie ook deze functie te gaan verzorgen. Uit economische overwegingen beperkte zij zich tot die werkzaamheden, welke een massaal en uniform karakter hadden en, vanuit dit zelfde gezichtspunt bezien, liet zij het meer individuele werk, zoals montage en installatie, gaarne over aan het gedecentraliseerde ambacht. Ongetwijfeld lag deze ontwikkeling nog te meer voor de hand in verband met het directe contact, dat het ambacht van ouds met de consument had. Zodoende is de installatie en montage van fabrieksproducten in steeds toenemende mate een bron van bestaan voor het ambacht geworden. Deze factor wint nog voortdurend aan belangrijkheid als gevolg van de voortschrijdende mechanisatie en het hiermede samenhangende steeds gecompliceerder worden van de fabrieksproducten. Als voorbeelden kunnen in dit verband worden genoemd de installatiewerkzaamheden voor water-, gas- en electriciteitsvoorzieningen. Voor ambachtstakken als die der loodgieters, electrotechnische installateurs en smeden is deze inschakelingstendenz van steeds groter wordende betekenis.

Een *tweede inschakelingstendenz*, welke met de hiervoor genoemde samenhangt, is de toenemende vraag naar reparatie en onderhoud van industriële producten. De betekenis hiervan is zonder twijfel nog belangrijker dan de inschakeling van het ambacht voor montage en installatie. Ook deze onderhoudsfunctie behoort van ouds tot het domein van het ambacht en het zijn weer de gevolgen van de industriële ontwikkeling, die dit terrein in aanzienlijke mate hebben verruimd. Niet alleen vragen de moderne industrieproducten meer reparatie dan de oude solide ambachtsartikelen, maar ook het aantal producten, dat moet worden onderhouden, is thans aanzienlijk groter dan vroeger. Gasfornuizen, koelkasten, radio's, stofzuigers en andere elektrische apparaten, naai- en kantoormachines, rijwielen, motoren en auto's, tractoren en moderne landbouwwerktuigen, het zijn alle producten, die sinds het begin der twintigste eeuw steeds meer zijn ingeburgerd en die voor het ambacht grote mogelijkheden bieden in verband met de reparatie en het onderhoud, dat zij behoeven. Verwacht mag worden, dat ook deze inschakelingstendenz zich in de toekomst in belangrijke mate zal blijven doen gelden. Wij denken hier aan het gemotoriseerde rijwiel, de televisie en het toenemend aantal

IN- EN UITSCHAKELINGSTENDENZEN

electrische apparaten, goederen die alle, wat betreft hun onderhoud, nieuwe mogelijkheden bieden voor het ambacht.

Een *derde inschakelingstendenz* is gelegen in de mogelijkheid, dat het ambacht wordt betrokken in het industriële productieproces, zonder dat dit ten koste gaat van zijn zelfstandigheid. De vorm, waarin dit geschiedt, is, dat de industrie bij het ambacht orders plaatst voor de vervaardiging van bepaalde onderdelen. Volgens Rössle³⁾ heeft deze ontwikkeling in Duitsland sinds de tweede wereldoorlog grote vormen aangenomen. Vele industriële ondernemingen hebben zelfs hun verwoeste bedrijf niet meer in de oude omvang willen opbouwen maar gaven de voorkeur aan een gedecentraliseerde productie met behulp van ambachtsbedrijven. Hierdoor zou met name hun eigen elasticiteit en wel vooral in financieel opzicht belangrijk beter zijn geworden. In hoeverre deze gang van zaken, die vooral in en na de laatste wereldoorlog tot ontwikkeling is gekomen, in de toekomst bestendig zal blijven, is op het ogenblik moeilijk te voorspellen. Ook in Nederland konden deze tendenzen gedurende en direct na de oorlog worden waargenomen. Dat de grootindustrie thans in belangrijke mate streeft naar decentralisatie, is voor geen betwisting vatbaar. Of deze decentralisatie een zodanige omvang zal nemen, dat hiervoor ook onder normale omstandigheden duurzaam en op grote schaal zelfstandige ambachtsbedrijven worden ingeschakeld, zal evenwel dienen te worden afgewacht.

Een *vierde en laatste inschakelingstendenz* moet worden gezien in de toenemende vraag naar dienstverlening en kwaliteitsproducten van individuele aard. Het is een communis opinio⁴⁾, dat één van de belangrijkste veranderingen, welke zich in het economisch leven voltrekken, haar oorsprong vindt in de toenemende verfijning der behoeften en de stijging van het massa-inkomen. Door deze wijzigingen wint de tertiaire productie* in toenemende mate aan belangrijkheid en ook het effect hiervan op verschillende ambachtstakken is onmiskenbaar. De ontwikkeling van het dameskappersbedrijf en de

* Fourastié definieert in zijn eerder genoemd werk (blz. 41) deze tertiaire productie als volgt: In tegenstelling tot de primaire sector, die wordt gekenmerkt door middelmatige technische vooruitgang en de secundaire sector, waarvoor bepalend is een zeer grote technische vooruitgang, omvat de tertiaire sector alle werkzaamheden, die zich weinig of in het geheel niet onderscheiden door technische vooruitgang. Tot de primaire sector moet worden gerekend de landbouw, tot de secundaire de industrie, terwijl de tertiaire alle overige werkzaamheden omvat. Naast de handel, het verkeer, onderwijs, vrije beroepen e.d. moet hiertoe ook het ambacht worden gerekend.

HET BEGRIP AMBACHTSTAK

schoonheidsinstituten, de fotografie, de banketbakkerij en de consumptie-ijsbereiding zijn typische voorbeelden van een inschakeling van het ambacht, die mogelijk werd gemaakt door een verplaatsing van de behoeften naar de tertiaire sector. Hoe meer in de toekomst de beide andere sectoren er in slagen door de ontwikkeling der techniek de massaproductie te bevorderen, des te belangrijker zal de tertiaire productie kunnen worden, waarvan het ambacht mede de vruchten zal plukken.

Hiermede zijn naar onze mening de belangrijkste factoren naar voren gebracht, die van invloed zijn op de uit- en inschakeling van het ambacht. Wat het uiteindelijke resultaat van deze op het ambacht inwerkende krachten zal zijn, is — het zij nogmaals gezegd — moeilijk concreet aan te geven. Wel kan reeds thans worden geconstateerd, dat, in grote lijnen gezien, deze tendenzen er toe leiden, dat de dienstverlenende en reparerende functies van het ambacht in verhouding tot zijn producerende taak meer en meer op de voorgrond treden.

Het begrip Ambachtstak

In hoofdstuk II hebben wij een poging gedaan om de omvang van het ambacht in Nederland te benaderen door het geven van een opsomming van de voornaamste bedrijfstakken, welke worden gevormd door ondernemingen, waarin als regel werkzaamheden van ambachtelijke aard worden uitgeoefend. Bij die gelegenheid zijn wij niet getreden in een beoordeling van de vraag of deze bedrijfstakken inderdaad logisch verantwoorde eenheden vormen, maar is eenvoudigheidshalve volstaan met de indeling en terminologie hiervan zoals deze in de loop der tijden burgerrecht hebben verkregen. Een dergelijke indeling is niet alleen statistisch gebruikelijk, maar ook het terrein, dat de vakorganisaties — zowel de „vrije” als de zogenaamde „Woltersomse” — bestrijken, stemt hiermede gewoonlijk overeen. Het is vooral hierom van groot belang, dat een indeling in bedrijfstakken — en wel in het bijzonder in zoverre deze betrekking heeft op het kleinbedrijf — nauwkeurig wordt afgestemd op de praktijk, omdat het effect van een organisatie eerst dan de beste resultaten kan opleveren, indien de belangen van de samenstellende delen ook zoveel mogelijk parallel lopen. Het ideaal moet daarom

HET BEGRIP AMBACHTSTAK

gezien worden in een indeling in bedrijfstakken, welke ondernemingen omvatten van een zo groot mogelijke gelijksoortigheid. Indien de huidige ambachtstakken aan deze norm worden getoetst, dan blijkt, in vele gevallen, dat dit ideaal geenszins wordt bereikt. In het algemeen kan men zich niet aan de indruk onttrekken, dat de samenstelling van de verschillende ambachtstakken in hoge mate op een toestand uit het verleden is afgestemd en dat er te weinig rekening is gehouden met de ontwikkeling, welke de practijk sindsdien te zien heeft gegeven.

Aan de hand van een enkel voorbeeld moge dit hier worden aangetoond. De smederij wordt hier te lande qua ambachtstak als een eenheid beschouwd en men zou dus moeten aannemen, dat de hieronder vallende bedrijven ook inderdaad gelijksoortig zijn. Niets is evenwel minder waar en, zoals de situatie op het ogenblik is, vallen onder deze ambachtstak ondernemingen en groepen van ondernemingen, die nog maar weinig met de overige gemeen hebben. Het best kan de huidige situatie worden verduidelijkt, indien in het kort de historische ontwikkeling van het smidsbedrijf gedurende de laatste eeuw wordt gevolgd.

Vóór de opkomst van de metaalindustrie was de smederij in hoofdzaak een producerend ambacht. Tot de artikelen, welke door de smid werden vervaardigd, konden nagenoeg alle toen in gebruik zijnde ijzeren voorwerpen worden gerekend. Toen in de tweede helft van de negentiende eeuw verschillende smeden, hierbij gesteund door de technische ontwikkeling en het toenemende verkeer, hun kans grepen om zich te gaan specialiseren op één of enkele artikelen, konden dergelijke bedrijven zich veelal ontwikkelen tot industriële ondernemingen en wel in het bijzonder in die gevallen, wanneer het door hen vervaardigde product zich leende voor massafabricage. De voorbeelden van een dergelijke gang van zaken zijn in Nederland zeer talrijk en de geschiedenis van vele der huidige metalenverwerkende industrieën gaat dan ook terug tot een eenvoudig smidsbedrijf. Hierdoor werd de productie van steeds meer artikelen, die oorspronkelijk tot het domein van de smid behoorden, door de opkomende industrie overgenomen. Het gevolg er van was, dat het terrein van de smederij steeds beperkter van omvang werd. Een gelukkige omstandigheid voor de smeden was, dat vele industrie-producten voor hun aanleg en reparatie de hulp van de smid behoeften.

HET BEGRIP AMBACHTSTAK

Hierdoor konden zij hun bedrijf op gang houden, zij het, dat de aard der werkzaamheden zich belangrijk wijzigde. Deze ontwikkeling heeft zich tot op de huidige dag voortgezet, met het gevolg, dat de aard van de bedrijven, welke thans nog onder het begrip „smederij” worden samengevat, wel zeer gedifferentieerd is geworden.

Naast ondernemingen, waarin nog sprake is van de oude producerende functie zoals de smederijen te Nieuwkoop⁵⁾ en de kunstsmeden, treffen wij talrijke bedrijven aan, die zich uitsluitend beperken tot de reparatie van machines en motoren. Naast smeden, die zich bezighouden met klein constructiewerk, wordt een groot aantal bedrijven aangetroffen, die zich speciaal toeleggen op de montage en reparatie van landbouwwerktuigen. Naast de zogenaamde burger- en kachelsmeden worden hoof- en scheepssmeden gevonden. Hoewel verschillende van de huidige smidstypen nog naast elkaar in één onderneming bestaan, voltrekt een scheiding in de verschillende typen zich steeds verder. Bijzonder sterk komen ook deze verschillen in het smidsbedrijf regionaal tot uiting. De smederij-onderneming, zoals deze zich in de steden heeft ontwikkeld, heeft nog maar weinig gemeen met de smederij op het platteland. Ook de omvang van de bedrijven en de toepassing van werktuigen is hierdoor zeer uiteenlopend. Alles bijeen genomen kan dan ook worden geconstateerd, dat de ondernemingen, welke thans in de praktijk worden aangetroffen en welke onder het begrip „smidsbedrijf” worden gerangschikt, een betrekkelijk heterogeen geheel vormen en met recht kan men zich dan ook afvragen of de naam smederij voor vele ondernemingen, die thans bij deze ambachtstak worden ingedeeld, juist genoemd kan worden. Zeker is het, dat de ondernemingen, zoals zij thans worden aangetroffen, met het historische begrip smederij nog maar weinig punten van overeenstemming vertonen.

In de Duitse ambachtsorganisatie zijn dan ook de ondernemingen, welke in Nederland tot de smederij worden gerekend, reeds gesplitst in een viertal groepen en wel het „Landmaschinenhandwerk”, de „Mechaniker”, de „Schlosser” en de „Schmiede”, terwijl de hieronder vallende ondernemingen in de Handwerkszählung van 30-9-1949⁶⁾ in niet minder dan 24 „Handwerkszweige” worden onderverdeeld.

Overigens zijn de hier bedoelde structuurwijzigingen, welke zich in de loop des tijds in deze bedrijfstak hebben voltrokken, nog maar een onderdeel van het probleem, dat ons thans bezighoudt. Een andere zijde er van is, dat verschillende ambachtstakken zover naar elkaar

HET BEGRIIP AMBACHTSTAK

toegroeien, dat bepaalde ondernemingen op het terrein van verschillende bedrijfstakken werkzaam zijn. Het is het verschijnsel, dat in de detailhandel algemeen bekend is als branchevervaging.

Ter illustratie hoe een dergelijke gang van zaken zich in de praktijk ook op ambachtsgebied voltrekt, mogen wij het voorbeeld van het smidsbedrijf nog iets verder uitwerken.

Toen de gas- en watervoorziening in de tweede helft van de vorige eeuw zich steeds verder uitbreidde, ontstond hierdoor een toenemende vraag naar installatiewerkzaamheden voor gas en water. In de eerste plaats kwamen hiervoor de van ouds bestaande loodgietersbedrijven in aanmerking, maar ook anderzijds trokken de smeden een deel van deze taak tot zich en wel voornamelijk in die gebieden, waar weinig of geen loodgieters waren gevestigd. Aldus ontwikkelde zich een bedrijfstype, waarin naast het smidswerk tevens het loodgietersvak of delen daarvan werden uitgeoefend. In rond een vijfde deel* van de smidsbedrijven worden thans dan ook tevens loodgieterswerkzaamheden verricht.

Het begin van de twintigste eeuw gaf vervolgens weer een nieuwe ontwikkeling in het smidsbedrijf te zien tengevolge van het steeds meer in gebruik komen van het rijwiel als vervoermiddel. De eerste bezitters van rijwielen zullen zich als vanzelfsprekend tot de smeden hebben gewend om voorkomende reparaties aan hun fiets te doen uitvoeren. Vele van de eerste rijwielabrikanten waren van huis uit overigens ook smeden. Eerst toen het aantal rijwielen in belangrijke mate ging toenemen, werd de vraag naar reparatiewerkzaamheden aan rijwielen zó groot, dat het economisch mogelijk werd om te komen tot speciaalbedrijven op dit gebied. Intussen bleef evenwel een zeer groot aantal smederijen het rijwielreparatiebedrijf uitoefenen, zodat het type smid-rijwielherstellersbedrijf een groot aantal ondernemingen omvat.

Niet minder dan 30 % van de ondernemingen, waarin een smidsbedrijf wordt uitgeoefend, houdt zich tevens in meer of mindere mate bezig met rijwielherstellerswerkzaamheden.

Een verdere nieuwe ontwikkeling, hoewel van minder belang zijnde dan de twee zoëven genoemde uitbreidingen van het werkterrein van het smidsbedrijf, voltrok zich vooral na de eerste wereldoorlog door

* In zoverre niet anders aangegeven zijn de cijfers, die in dit hoofdstuk worden vermeld, ontleend aan de gegevens van de Centrale Ambachtsadministratie te 's-Gravenhage.

HET BEGRIP AMBACHTSTAK

het ontstaan van het type smid-electricien. Door de snelle toepassing van de electriciteit in de praktijk ontstond in deze tijd een sterke behoefte aan bedrijven, welke de electrotechnische installatiewerkzaamheden konden verzorgen. Ten dele kon hierin worden voorzien door smidsbedrijven, die hun werkzaamheden tot dit terrein gingen uitstrekken. Momenteel houdt nog 13 % van het totale aantal smederijen in Nederland zich hiermede bezig. Afgezien van de drie hier vermelde uitbreidingen van de bemoeiingen der smederij, kunnen er nog enkele andere worden genoemd en wel op het gebied van de motorrijwiel- en automobielreparatie. Het aantal ondernemingen, hetwelk deze werkzaamheden naast het smidsbedrijf heeft geëntameerd, is evenwel belangrijk kleiner dan de eerder genoemde. De wijzigingen, welke zich gedurende de laatste eeuw in het smidsbedrijf hebben voltrokken, moeten als een direct uitvloeisel worden gezien van de nieuwe economische mogelijkheden, die zich voor deze ambachtstak hebben voorgedaan. Mogelijkheden overigens, welke zich geenszins tot het smidsbedrijf beperken. Dit moge reeds hieruit blijken, dat in de 33.574 ondernemingen, die op 1 Januari 1949 bij de „Bedrijfsgroep Metalenverwerkende Ambachten" waren ingeschreven, niet minder dan 48.462 metalenverwerkende ambachtstakken werden uitgeoefend. In de overige ambachtssectoren komt dit verschijnsel minder frequent voor, maar dit neemt niet weg, dat aan dit probleem de nodige aandacht zal moeten worden besteed. Bezien wij de toestand in de metalenverwerkende ambachtssector iets nader, dan blijkt, dat het enerzijds de takken smederij, loodgieters, rijwielherstellers en electriciens en dat het anderzijds de opticiens, goud- en zilversmeden en uurwerkmakers zijn, welke sterk met elkaar zijn verweven, tenminste indien wordt aangenomen, dat de huidige branche-indeling een gegeven grootheid is.

De grafieken op blz. 178/9 geven een beeld van de mate, waarin de verbondenheid zich voordoet in de eerste der beide zoëven genoemde groepen van ambachten. Een beeld overigens, dat nog zeker niet de algehele verwevenheid in de bedrijfstakverhoudingen aangeeft. Zoals reeds gebleken is uit het voorbeeld van het smedenbedrijf, kunnen lang niet alle smederijen als gelijksoortig worden beschouwd. Ook in de drie overige ambachten, die tot de besproken groep behoren, is dit het geval. Zo kan in het loodgietersbedrijf onderscheid worden gemaakt tussen loodgieters in de eigenlijke zin des woords, gasfitters, waterfitters en sanitair installatiebedrijf, terwijl de electricienstak

HET BEGRIP AMBACHTSTAK

eveneens uit verschillende onderdelen is samengesteld, zoals sterkstroom-, zwakstroominstallateurs, ankerwikkelinrichtingen en radio-reparatie-inrichtingen. Al deze verschillen in bedrijfstype, welke zich binnen de vorengenoemde ambachtstakken kunnen voordoen, zijn hier dus buiten beschouwing gebleven en de verhoudingen in de grafieken geven uitsluitend weer de verwevenheid van de vier takken onderling en wel afzonderlijk bezien vanuit elke groep. Vooral het smids-rijwielherstellersbedrijf, het loodgieters-electriciensbedrijf, het electriciens-rijwielherstellersbedrijf en het smids-loodgietersbedrijf zijn typen, die uitermate frequent voorkomen. In niet minder dan respectievelijk 2464, 2037, 1775 en 1597 ondernemingen worden deze typen, al of niet gecombineerd met nog andere bedrijfstakken aangetroffen.

Met betrekking tot de huidige stand der verbondenheid van ambachtsfuncties, valt het in het bijzonder op, dat de verwevenheid toeneemt naarmate de bevolkings-agglomeratie kleiner wordt. Duidelijk kan dit verschijnsel worden vastgesteld, wanneer per gemeentegroep wordt nagegaan het percentage van het aantal ondernemingen, waarin de vier besproken ambachten in één of meer combinaties worden uitgeoefend. Het beeld ziet er dan als volgt uit:

Percentage van het aantal bedrijven, waarin het desbetreffende ambacht in combinatie met één of meer der overige genoemde ambachten wordt uitgeoefend.

Gemeentegroep:	Smederij	Loodgietersbedrijf	Rijwielherstellersbedrijf	Electro-technischbedrijf
Onder 20.000 inw.	51	69	45	63
20—100.000 inw.	30	45	23	42
Boven 100.000 inw.	28	27	13	28
Nederland	43	51	34	48

De gebruikelijke bedrijfstaksgewijze indeling van deze ambachten blijkt het best met de practijk in overeenstemming in de grote steden, hoewel ook daar de verwevenheid nog van dien aard is, dat in drie van de vier genoemde takken deze in meer dan 25 % van het aantal bedrijven wordt aangetroffen. Op het platteland zijn de verhoudingen

HET BEGRIIP AMBACHTSTAK

zelfs zodanig, dat deze percentages tot meer dan de helft van het aantal ondernemingen stijgen. Ook het opticiens-, uurwerkmakers- en goud- en zilversmidsbedrijf vertoont een dergelijke verbondenheid. De verhoudingen in deze drie ambachtstakken zijn door middel van een cirkeldiagram op blz. 180 aangegeven. Ook hier toont de verwevenheid het beeld ener sterkere toeneming naarmate het inwonertal der gemeenten afneemt. Blijkbaar verschilt de structuur van verschillende ambachtstakken aanmerkelijk naar gelang van de grootte der vestigingsplaats. Waar de vraagconcentratie in de grote steden als regel ook belangrijk hoger is dan op het platteland, ligt het voor de hand, dat de oorzaak van deze structuurverschillen in de onderscheidene ambachtstakken moet worden gezocht in de vraagconcentratie.

Tot nu toe hebben wij aan de hand van een aantal voorbeelden de juistheid getoetst van de thans algemeen gebruikelijke bedrijfstaksgewijze indeling van het ambacht. Hierbij hebben wij ons uitsluitend bepaald tot het ambacht in engere zin. Thans zal het nog nodig zijn het terrein in zoverre iets uit te breiden, dat hierin mede worden betrokken de met het ambacht samenhangende takken van bedrijf. Ter verduidelijking hiervan mogen wij het reeds eerder gebezigde voorbeeld van het smidsbedrijf wederom de lezer voor ogen voeren. Toen de producerende functie van de smid steeds verder werd ingekrompen doordat industriële ondernemingen deze taak overnamen, was hiermede de smid geenszins volledig uitgeschakeld. Een sterke troef in zijn handen bleef, dat hij de man was, die in rechtstreeks contact stond met de afnemers der producten. Een contact overigens, dat bijzonder nauw was, enerzijds door de veelal locale verhoudingen en anderzijds doordat hij niet alleen de benodigde artikelen vervaardigde, maar ook als installateur en reparateur optrad. Het is daarom niet verrassend, dat, toen het producerende deel van zijn taak moest worden opgegeven, dit gedeeltelijk gecompenseerd kon worden doordat de smid zich ging belasten met de verkoop van fabrieksgoederen, die hij weleer zelf in zijn eigen onderneming had vervaardigd. De structuurwijziging, welke zich in het smidsbedrijf voltrok, betekende derhalve enerzijds een uitschakeling en anderzijds een inschakeling en wel in de vorm van een detailhandelsfunctie. Aldus ging de smid optreden als detaillist van haarden en kachels, landbouwwerktuigen, ijzerwaren en huishoudelijke artikelen. Een assortiment, dat in een later stadium, eveneens volkomen voor de

HET BEGRIP AMBACHTSTAK

hand liggend, dikwijls werd uitgebreid tot artikelen als rijwielen, motoren, radio's en andere electrotechnische artikelen. Formeel gesproken moet men, op grond van de bedrijfstaksgewijze indeling, zoals deze thans algemeen wordt toegepast, tot de slotsom komen, dat in ondernemingen, waar de zoëven genoemde structuurwijziging zich op een dergelijke wijze voltrok, naast één of meer takken van ambacht, de detailhandel wordt uitgeoefend. Wij zien deze detailhandel evenwel als een logisch uitvloeisel van de ambachtswerkzaamheden. De detailhandelsfunctie is hier niet meer dan, zoals men dit in Duitsland terecht noemt, „ambachtshandel“, dat wil zeggen een vorm van detailhandel, welke niet op zichzelf kan worden gezien, doch beschouwd moet worden als een verlengstuk van een reeds bestaand ambachtsbedrijf.

Duidelijk blijkt dit ook hieruit, dat in 79 % van het totaal aantal smederijen in Nederland aanverwante artikelen zoals haarden, kachels, landbouwwerktuigen, ijzerwaren en dergelijke worden verkocht, doch dat voor deze verkoop slechts 46 % der smeden beschikt over een winkel. Uiteraard betekent dit niet, dat voor de genoemde artikelen geen speciaalzaken kunnen bestaan. Inderdaad worden ook deze aangetroffen en wel voornamelijk in de grotere steden met hun dichtere vraagconcentratie. Op het platteland evenwel is het nagenoeg regel, dat dergelijke detailhandelstakken als verlengstuk van de smederij worden uitgeoefend.

Het verschijnsel, dat als onderdeel van het ambacht een vorm van detailhandel wordt uitgeoefend, kan vooral bij die ambachtstakken worden geconstateerd, waar de industrie een deel van de ambachtelijke productie heeft overgenomen. Op gelijke wijze als dit zich in de smederij heeft voorgedaan, is dit aanleiding geworden, dat ook in andere ambachten een detailhandel in aanverwante artikelen als verlengstuk ontstond. Tot de voornaamste takken, waarin zich een dergelijk ontwikkelingsproces heeft voltrokken, kunnen worden gerekend de bakkerij met verkoop van niet zelf vervaardigde koekjes, beschuit, chocolaterie en dergelijke, de slagerij met verkoop van niet zelf vervaardigde vleeswaren, de schoenmakerij met verkoop van confectieschoenen, de meubelmakerij met verkoop van fabrieksmeubelen, het loodgietersbedrijf met verkoop van sanitair, het uurwerkmakersbedrijf met verkoop van horloges, de goud- en zilversmederij met verkoop van bijouterieën, de kleermakerij met verkoop van confectiekleding en het schildersbedrijf met verkoop van lak en

HET BEGRIP AMBACHTSTAK

verf. Als regel is bij deze bedrijfspvormen het ambacht in eigenlijke zin niet alleen te beschouwen als de oorzaak van de detailhandelsvorm, maar is het ook economisch gezien nog steeds de basis van het bedrijf.

In de nieuwere ambachtstakken wordt deze verbondenheid met de detailhandel eveneens aangetroffen. Hier is er evenwel nimmer sprake van geweest, dat door de industrie een deel van de productieve functie van het ambacht werd uitgeschakeld. Zoals reeds eerder werd betoogd, hebben deze takken van ambacht veelal een dienstverlenend karakter. Als regel heeft zich direct naast deze ambachten de detailhandel ontwikkeld. De belangrijkste voorbeelden hiervan zijn: electrotechnisch installatiebedrijf met handel in electrotechnische artikelen, automobielreparatiebedrijf met handel in automobielen, rijwiel- en motorreparatiebedrijf met handel in rijwielen en motoren, en fotografische ateliers met handel in fotografische artikelen.

Een derde vorm tenslotte is die, waarin zuiver op grond van een zekere „consumptieverwantschap” naast het ambacht een detailhandelsvorm mogelijk werd. Het meest sprekende voorbeeld van een dergelijke gang van zaken is de verkoop van parfumerieën en cosmetische artikelen door de kapper.

Stelt men zich op het standpunt, dat in de Instellingsbeschikking van de Bedrijfsgroep Detailhandel ⁷⁾ wordt ingenomen, dan moeten tot de detailhandel worden gerekend alle ondernemingen, welke „haar bedrijf maken van het in het klein verkopen van goederen aan verbruikers, of mede aan kopers, die de goederen in hun bedrijf aanwenden, dan wel aan openbare of overheidsdiensten”. Hieronder valt evenwel niet de verkoop in het klein door de ambachtsman van producten, in zijn bedrijf vervaardigd of bewerkt en de uitoefening van het hotel-, café-, restaurant- of pensionbedrijf. Een dergelijk standpunt brengt met zich mede, dat meer dan de helft van de ambachtsondernemingen tevens als kleinhandelsbedrijven moeten worden aangemerkt. Een standpunt, dat naar onze mening in de praktijk niet is vol te houden, vooral niet, wanneer het economisch belang van de beide functies tegenover elkaar wordt afgewogen.

Het gaat immers niet aan om lieden met een ambachtelijke habitus, zoals bijvoorbeeld kappers met een omzet van enkele honderden guldens per jaar aan parfumerieën, louter en alleen terwille van een systeem, als detaillisten aan te merken. Evenzeer geldt dit bezwaar ten opzichte van de verkoop van niet zelf vervaardigde artikelen

HET BEGRIP AMBACHTSTAK

door bakkers en slagers, wanneer deze slechts een gering onderdeel vormt van hun totale omzet. Een dergelijk niet op de praktijk afgestemd indelingssysteem verkrijgt men, indien men de eenmaal aangenomen indeling in bedrijfstakken als een onveranderlijke grootheid beschouwt.

Uit het voorgaande is voldoende gebleken, dat het begrip ambachtstak niet constant en onveranderlijk kan zijn. Het is in hoge mate een dynamisch geheel, waarin zowel de elementen tijd als plaats een rol van betekenis spelen⁸⁾. Plaats in die zin, dat de structuur van wat algemeen als gelijksoortige ondernemingen wordt aangenomen, in de steden veelal volkomen verschilt van die op het platteland. Vooral in de grote steden treffen wij de speciaalzaken; op het platteland daarentegen is de structuur der ambachtsbedrijven meestal van dien aard, dat meer ambachten en veelal nog detailhandelsfuncties binnen één onderneming worden uitgeoefend.

Het element tijd is belangrijk in zoverre de economische mogelijkheden onder meer door de ontwikkeling der techniek een eenmaal vastgestelde ambachtstak steeds weer doen evolueren.

Welke nu zijn de consequenties van dit dynamische karakter, dat aan vele ambachtstakken eigen is? Deze liggen in de eerste plaats op het terrein van de opbouw der organisaties. Vooropgesteld zij hierbij, dat, naar onze mening, de praktijk van het bedrijfsleven hiervoor het uitgangspunt moet zijn. Immers de organisatie zelve is niet een doel op zich, maar slechts een middel om de belangen van de aangesloten leden te behartigen. Zuiver economisch gezien zou deze belangenbehartiging het best kunnen worden nagestreefd, indien de samenstelling der organisatie van dien aard zou zijn, dat de aangesloten ondernemingen een volkomen gelijksoortig karakter dragen.

Gelet evenwel op de grote differentiatie in het huidige bedrijfsleven, zou een strikte toepassing van dit beginsel een zeer groot aantal organisaties met zich brengen, waaronder talrijke van uiterst kleine omvang. Afgezien van het feit, dat dit in de praktijk niet doorvoerbaar is, zijn er evenwel nog andere belangrijke redenen, welke zich hier tegen verzetten, namelijk, dat de doelstellingen der organisaties niet uitsluitend op economisch terrein zijn gelegen, aangezien zich daarbij ook factoren van levensbeschouwelijke, sociale, sociologische en culturele aard doen gelden. Er zal daarom gestreefd moeten worden naar een organisatorische opbouw, die niet alleen hanteerbare eenheden oplevert, maar die bovendien het verband met de praktijk niet

HET BEGRIIP AMBACHTSTAK

verliest. Vooral deze tweede voorwaarde is van groot belang en mag ter wille van de eerste niet worden opgeofferd.

Een duidelijk voorbeeld van een werkwijze, waarbij deze tweede voorwaarde herhaaldelijk niet tot zijn recht is gekomen, heeft de zogenaamde Woltersomse organisatie te zien gegeven. Uitgaande van een te theoretische instelling heeft men bij de opbouw van deze organisatie dikwijls het verband met de praktijk verloren. Ter wille van een systeem is men gekomen tot vaak volkomen „papieren” organisaties. Naast de ambachtsgroepen brood- en banketbakkerij werd een detailhandelsgroep voor brood en banket ingesteld, welke nagenoeg uit dezelfde ondernemingen bestond. Op gelijke wijze geschiedde dit voor de slagerij en de detailhandel in vleeswaren, voor het rijwielherstellersbedrijf en de detailhandel in rijwielen, voor het loodgietersbedrijf en de detailhandel in sanitair, voor het opticiens-, uurwerkmakers- en goud- en zilversmidsbedrijf en de drie hiermede corresponderende detailhandelstakken. Dit zijn slechts enige van de meest sprekende voorbeelden. Principieel werden over de gehele lijn naast ambachtsorganisaties detailhandelsorganisaties ingesteld, zonder dat hierbij ook maar enigszins met de praktijk van het bedrijfsleven rekening werd gehouden.

Uit de met deze organisaties opgedane ervaring zijn de ongewenste gevolgen wel duidelijk gebleken. In gevallen waarin de detailhandelsfunctie, zoals hiervoor reeds werd aangetoond, als een zuiver verlengstuk van het ambachtsbedrijf moet worden beschouwd, is de behoefte aan een afzonderlijk detailhandelsorgaan nergens in de praktijk tot uitdrukking gekomen. De instelling daarvan betekent dan ook slechts een overbodige uitbreiding van het organisatorisch apparaat en een onnodige belasting van de aangesloten leden. Ten faveure van deze dubbele organisatievorm is wel eens aangevoerd, dat een voordeel er van hierin gelegen kan zijn, dat de aangeslotenen zich gaan realiseren, dat zij in hun bedrijf verschillende functies naast elkaar uitoefenen. Het wil ons evenwel voorkomen, dat indien het uit bedrijfseconomische overwegingen nodig mocht zijn, dat dit besef aan de ondernemers wordt bijgebracht, dit op andere wijze zal moeten geschieden dan door het creëren van lichamen, waaraan, gezien de praktijk, uit organisatorisch oogpunt geen behoefte bestaat. Dit laatste blijkt ook wel duidelijk hieruit, dat dergelijke organisatievormen in de vrije sfeer nooit zijn opgekomen.

Afgezien van deze onjuiste opzet ten aanzien van de organisatie van

HET BEGRIP AMBACHTSTAK

ambacht en detailhandel, die veroorzaakt is door een niet juist onderkennen van de practische zin van het begrip bedrijfstak, bestaan er ten aanzien van de organisatie van ambachtstakken nog andere moeilijkheden. Wij denken hier aan een verschijnsel, dat thans in het bijzonder in de metalenverwerkende ambachtssector valt waar te nemen en dat hierop neerkomt, dat functies, die binnen het bestek van één onderneming zich op een natuurlijke wijze tot een geheel hebben ontwikkeld, ieder afzonderlijk als een ambachtstak worden aangemerkt en als zodanig bij verschillende organisaties worden ingedeeld. Het is het probleem van wat men, bezien van het huidige organisatiestandpunt, de „gemengde bedrijven” noemt, maar dat men, vanuit het gezichtspunt van vele ondernemingen, veeleer zou kunnen aanduiden als het probleem van de te theoretisch en schematisch ingedeelde ambachtstakken. De oplossing van dit vraagstuk is allesbehalve eenvoudig.

Aan de theoretische mogelijkheid om over te gaan tot een zo ver mogelijke uitsplitsing van de bedrijfstakken, kleven ongetwijfeld vele bezwaren van practische aard. Naar onze mening zal de oplossing hier gezocht moeten worden in coördinatie, maar dan uiteraard een effectieve coördinatie. De practijk van de „Woltersomse organisatie” geeft in dit opzicht een weinig bemoedigend voorbeeld. Volgens onze ervaringen werden in verschillende groepen de belangen van de zogenaamde „nevenbedrijven” eerder tegengewerkt dan behartigd. Al gauw ontstaat de neiging om dergelijke bedrijven in een bepaalde groep niet als volwaardig te zien. De coördinatie-mogelijkheid, welke, gegeven de instelling van bedrijfsgroepen, aanwezig was, kon door het ontbreken van bevoegdheden practisch niet worden gerealiseerd. Gezien deze ervaringen, zal het bij de voorbereiding van de nieuwe P.B.O. daarom alleszins aanbeveling verdienen, dat men zich bij de opbouw van de bedrijfsschappen terdege bezint op de eisen, welke de practijk stelt aan een juiste omvang van de ambachtstak, waarvoor men een orgaan in het leven wil roepen. Gegeven evenwel de dynamiek van het bedrijfsleven, zal het ongetwijfeld niet steeds mogelijk blijken om ieder ambachtsbedrijf volledig binnen één groep te organiseren. Nevenaansluitingen bij andere groepen zullen daarom niet te voorkomen zijn. Wanneer dit echter het geval is, zal er de uiterste zorg aan moeten worden besteed, dat een behoorlijke coördinatie van de belangen wordt gewaarborgd. In de eerste plaats door

HET BEGRIP AMBACHTSTAK

coördinatie tussen de verschillende groepen en zo nodig door coördinatie binnen de groepen door middel van sectievorming. In het huidige systeem der Vestigingsbesluiten ligt nog een andere consequentie voor wat betreft de omvang, die aan een ambachtstak kan worden gegeven. De Vestigingswet Kleinbedrijf 1937⁹⁾ opent de mogelijkheid om ten aanzien van de vestiging van ondernemingen in daarvoor aan te wijzen ambachtstakken voorwaarden te stellen. Binnen het kader van deze wet kan om toepassing dezer bepaling worden verzocht door één of meer rechtspersoonlijkheid bezittende verenigingen van ondernemers in de branche, waarvoor het verzoek wordt gedaan. Indien tegen inwilliging van dit verzoek geen bezwaar bestaat, wordt de gehele betrokken ambachtstak door middel van een Vestigingsbesluit onder de werking van de wet gebracht, met als gevolg, dat aan de vestiging van ondernemingen in deze tak voorwaarden worden gesteld ter zake van credietwaardigheid, handelskennis en vakbekwaamheid. In verband met het in deze paragraaf te behandelen onderwerp interesseren ons in het bijzonder de te stellen eisen met betrekking tot de vakbekwaamheid. Dit punt is namelijk van belang, aangezien de vestigingsbesluiten betrekking hebben op en regelen stellen voor *ambachtstakken*. Zoals reeds eerder werd aangetoond, kan een ambachtstak niet als een statisch geheel worden gezien, maar heeft deze een dikwijls sterk dynamisch karakter. Dit feit heeft, naar het ons wil voorkomen, voor de Vestigingsbesluiten de consequentie, dat ook hier de inhoud van het begrip „ambachtstak” nauwkeurig op de practijk moet zijn afgestemd. Is dit niet het geval, dan geeft dit aanleiding tot moeilijkheden in deze zin, dat men aan ondernemingen, welke formeel tot de desbetreffende ambachtstak moeten worden gerekend, eisen van vakbekwaamheid gaat stellen, die grotendeels vallen buiten het terrein, dat de onderneming bestrijkt. Ter illustratie hiervan mogen wij — en thans voor de laatste maal — een voorbeeld uit het smedenbedrijf aanhalen. Zoals uit het eerder gestelde reeds is gebleken, is de ontwikkeling in deze tak zodanig geweest, dat vooral ten plattelande bedrijfstypen zijn ontstaan, waarin naast het smidsbedrijf in engere zin, tevens werkzaamheden worden verricht op het gebied van het loodgietersbedrijf, het electriciensbedrijf, de rijwielreparatie en vaak nog enkele detailhandelstakken. De Vestigingsbesluiten ingevolge de Vestigingswet gaan uit van de opvatting, dat al deze bedrijfsonderdelen als afzonderlijke takken van ambacht moeten worden aangemerkt, het-

HET BEGRIP AMBACHTSTAK

geen impliceert, dat voor ieder onderdeel minimum-eisen van vakbekwaamheid gelden. Het gevolg hiervan is, dat degene, die een dergelijk gecombineerd smidsbedrijf wil vestigen of overnemen, alleen reeds voor het voldoen aan de vakbekwaamheidseisen een opleidingstijd nodig heeft van tenminste tien jaar. Voor ieder bedrijfs-onderdeel moeten namelijk bekwaamheidsproeven worden afgelegd, welke gelijk zijn aan die, welke gesteld worden voor ondernemingen, waarin slechts één ambacht wordt uitgeoefend. Het behoeft geen betoog, dat een dergelijk systeem in niet voldoende mate rekening houdt met de praktijk van het bedrijfsleven en hierdoor een verstarrende invloed heeft. Overigens beperken deze moeilijkheden zich niet uitsluitend tot de zogenaamde „gemengde” bedrijven.

Ook ondernemingen, waarin één ambachtstak in de zin der Vestigingsbesluiten wordt uitgeoefend, kunnen deze moeilijkheden ervaren, wanneer het terrein van haar werkzaamheden slechts een beperkt onderdeel van deze tak omvat. Immers ook in een dergelijk geval zal aan vakbekwaamheidsproeven, welke gelden voor de gehele tak, moeten worden voldaan.

De oplossing van dit probleem kan in verschillende richtingen worden gezocht. In de eerste plaats zal er naar moeten worden gestreefd om het stellen van vakbekwaamheidseisen te voorkomen, welke een te groot terrein omvatten, dat niet in overeenstemming is met het werkgebied van talrijke ondernemingen in een bepaalde ambachtstak. Een voorbeeld van een oplossing in deze geest is de vestigingsregeling in het loodgieters-, gas-, waterfitters- en sanitair installatiebedrijf. De vestigingsregeling voor deze tak van ambacht is hier gesplitst in drie onderdelen, te weten het loodgietersbedrijf, het gasfittersbedrijf en het waterfittersbedrijf. Uiteraard zal een ondernemer, die zich met deze drie onderdelen bezighoudt, voor elk hiervan aan de eisen van vakbekwaamheid moeten voldoen, maar de ambachtspatroon, die zijn werkzaamheden tot één dezer onderdelen beperkt, zal slechts zijn vakbekwaamheid voor dit onderdeel hebben te bewijzen. In de tweede plaats zou het overweging verdienen de mogelijkheid na te gaan, om de vakbekwaamheidseisen regionaal of plaatselijk te doen verschillen. De Vestigingswet zelve laat hiertoe overigens de mogelijkheid open. Ingeval derhalve in een ambachtstak, naar gelang van de rayons van vestiging, duidelijke structuurverschillen in de bedrijven worden geconstateerd, kan deze mogelijkheid ter oplossing van het probleem, worden overwogen.

DE PRIJSVORMING IN HET AMBACHT

Mocht toepassing der zoëven genoemde suggesties niet voldoende doelmatig blijken, dan zal het voor de categorie der zogenaamde „gemengde” bedrijven in ieder geval noodzakelijk zijn, dat wordt gestreefd naar een coördinatie van de vakbekwaamheidseisen. Aangenomen, dat deze „gemengde” bedrijven in de practijk reden van bestaan hebben, gaat het niet aan om door middel van wettelijke bepalingen, deze bestaansmogelijkheden te ondergraven. De thans geldende minimum-eisen voor ieder onderdeel kunnen, in totaal gezien, een maximale belemmering vormen voor een overigens gezonde ontwikkeling in het ambacht. De vakbekwaamheidseisen voor dergelijke ondernemingen zullen daarom aldus moeten worden herzien, dat zij geen afzonderlijke eisen voor elk onderdeel voorschrijven, doch een totaal-minimum omvatten voor de gehele onderneming, dat dan uiteraard lager zal moeten liggen dan de som der minimum-eisen voor de verschillende onderdelen.

De Prijsvorming in het Ambacht

Wanneer, zoals in hoofdstuk I werd uiteengezet, het tot de wezensmerken van het ambacht behoort, dat dit gericht is op bevrediging van behoeften van individuele aard en dat bij deze behoeftebevrediging de persoonlijkheid van de ambachtspatroon door zijn directe invloed op het product, van essentiële betekenis is, dan is een consequentie hiervan, dat de ambachtelijk vervaardigde producten en verleende diensten als regel min of meer een persoonlijke inslag hebben. Deze omstandigheid is uiteraard van betekenis voor de prijsvorming van ambachtsproducten*. Ten aanzien van deze producten kan bezwaarlijk worden aangenomen, dat een abstractie, welke eenheid van waar veronderstelt, de practijk ook maar enigszins benadert. Ook voor talrijke industriële producten is dit het geval, omdat iedere fabrikant sterk geneigd is zijn producten onder een bepaald merk op de markt te brengen en dit merk door het maken van reclame als iets speciaals te pousseren. Op die wijze wordt bij

* Het begrip ambachtsproducten dient hier en in het hierna volgende te worden opgevat in een ruimere zin en omvat derhalve niet uitsluitend de goederenproductie maar evenzeer de dienstverlening.

DE PRIJSVORMING IN HET AMBACHT

industriële eindproducten de homogeniteit van de waar sterk aangetast, hoewel de aard van de artikelen dit niet altijd behoeft te rechtvaardigen. Het onderscheid, dat de consument ten aanzien van verschillende industriële eindproducten maakt, berust in vele gevallen op psychologische beïnvloeding, omdat dit waarderingsoordeel door intensieve reclamecampagnes en dergelijke kan zijn bereikt. Bij het ambacht daarentegen is het onderscheid tussen de verschillende producten als regel van meer wezenlijke betekenis. Reclamemiddelen worden hierbij niet of zeer weinig toegepast, maar de vakbekwaamheid van de ambachtspatroon drukt op het product een eigen stempel, hetgeen er in belangrijke mate toe bijdraagt om zijn producten te doen verschillen van die van zijn collega's. Ook de mate van „service” is van groot belang voor de prijsvorming in het ambacht. In het bijzonder bij de verzorgende ambachten speelt dit dienstbetoon een belangrijke rol. Het is duidelijk, dat bij diensten als die van auto-, motor- en rijwielreparateur, smid, loodgieter, electricien, kleermaker en schoenhersteller, om slechts enkele voorbeelden te noemen, de mate van „service” de mogelijkheid om klanten aan te trekken in sterke mate beïnvloedt. In het bijzonder, wanneer de consument in moeilijkheden zit, zal hij een vlotte bediening door de ambachtsman appreciëren.

De voorkeur, welke aan ambachtsproducten wordt gegeven, gaat meestal evenwel verder dan een waardering van de „service”, die men ontvangt. Als regel wordt de prijsvorming in het ambacht mede beïnvloed door persoonlijke bindingen tussen kopers en verkopers. Het afzetgebied van de ambachtsonderneming is bijna altijd lokaal begrensd, waardoor tussen kopers en verkopers heel licht een verhouding kan ontstaan, waarbij ook niet-economische motieven een rol gaan spelen. Jarenlange relaties, vriendschap, religie, sleur, standsbesef en dergelijke zijn factoren, welke in sterke mate tot preferentie aanleiding kunnen geven. Ook de plaatselijke verspreiding is in dit opzicht een factor van betekenis. Vooral voor ambachtsproducten, waaraan een dringende behoefte bestaat, zoals dit bij reparatie dikwijls voorkomt, is de ligging van de zaak van belang.

Door al deze factoren verkrijgt een ambachtsonderneming als regel een vaste klantenkring, welke voornamelijk is afgestemd op een locale markt. Gezien de hierboven vermelde verhoudingen kan een

DE PRIJSVORMING IN HET AMBACHT

dergelijke klantenkring betrekkelijk gemakkelijk worden behouden, maar is het anderzijds uitermate moeilijk om deze uit te breiden.

Gelet op al deze factoren ligt het voor de hand, dat voor bepaalde ambachtstakken van een landelijke markt geen sprake kan zijn. Hun markt splitst zich noodzakelijkerwijze in een groot aantal deelmarkten, waartussen in bepaalde gevallen contact niet is uitgesloten, maar die anderzijds een grote onafhankelijkheid van elkaar vertonen. Ten aanzien van de prijsvorming is dit gegeven van grote betekenis. Het zal duidelijk zijn, dat hier van een vrije concurrentie niet in het minst sprake is; er is geen eenheid van markt en geen eenheid van waar en het aantal marktpartijen is niet zo massaal, dat ieder afzonderlijk geen invloed op de prijs zou kunnen uitoefenen.

Zelfs is de toestand in vele gevallen van dien aard, dat op de deelmarkten van een aanbodsmonopolie, hetzij volledig of onvolledig, kan worden gesproken. In het bijzonder op het platteland kan een ambachtsbedrijf betrekkelijk gemakkelijk in een dergelijke positie komen te verkeren. Wij denken in dit verband vooral aan die ambachten, welke door Keuning worden aangeduid als de zogenaamde „basisambachten” ¹⁰⁾. In feite bestaat hun wezenlijke functie hierin, dat zij goederen produceren of diensten verlenen, die geen enkele gemeenschap kan ontberen, hoe klein de bevolkings-agglomeratie ook moge zijn. De bakkers, slaggers, smeden, schoenherstellers, kleermakers en dergelijke moeten tot deze categorie worden gerekend. Inderdaad worden deze ambachtsbedrijven ook in de kleinste gemeente aangetroffen.

Het ligt alleszins voor de hand, dat, gezien hun dichte verspreiding over het land en de noodzakelijkheid van hun diensten, waarop een beperkte bevolkingsgroep is aangewezen, deze ambachten zich hierdoor dikwijls een monopolie-positie kunnen verzekeren. Zo zal de boer als regel voor de reparatie en het onderhoud van zijn landbouwwerktuigen zich wenden tot de smid in het meest nabijzijnde buurtschap of dorp. Weliswaar staat het hem vrij om een verder gelegen ambachtsbedrijf in te schakelen, doch in verband met het vervoer over grotere afstand zal dit zeer grote praktische bezwaren met zich brengen. Overigens mag niet uit het oog worden verloren, dat aan de vraagzijde het aantal deelnemers ook dikwijls van beperkte omvang is, zodat in dergelijke gevallen de marktform moet worden aangeduid als die van een beperkt aanbod-monopolie ¹¹⁾.

Ook conditionele monopolies ¹²⁾ kunnen in het ambacht gemakkelijk

DE PRIJSVORMING IN HET AMBACHT

voorkomen. Deze treden namelijk dan op, wanneer de consument onder bepaalde condities snel behoefte heeft aan de diensten van een ambachtsbedrijf (motorstoring, lekkage enz.).

In de grotere steden kunnen dergelijke monopolies uiteraard eveneens voorkomen, hoewel aldaar eerder sprake zal zijn van aanbod-oligopolies, vooral ook omdat in die steden niet de gehele gemeente de marktomvang zal zijn van producten van het ambacht uit die plaats. In de practijk zijn deze markten van ambachtsproducten als regel weer gedeeltelijk beperkt tot wijken en buurten. Dat de ambachtsmarkt gekenmerkt wordt door sterk monopolistische elementen, wordt ook bevestigd door de prijsdiscriminaties, die bij ambachtsproducten optreden. In de practijk kan steeds weer worden waargenomen, dat het de ambachtsman mogelijk is om voor eenzelfde product of dienst aan de consumenten verschillende prijzen in rekening te brengen.

Een ander punt, dat met betrekking tot de prijsvorming van ambachtsproducten aandacht verdient, is de ondoorzichtigheid van de markt. Een belangrijke oorzaak hiervan aan de aanbodzijde is de gebrekkige kennis, die de ambachtspatroon omtrent zijn eigen kostprijs heeft. Hoewel ongetwijfeld de laatste jaren hierin enige verbetering is te bespeuren, laat de calculatie in het ambacht nog zeer veel te wensen over. De ambachtsman, die in eerste instantie als regel technisch is ingesteld, schenkt in het algemeen weinig aandacht aan zijn boekhouding, die, zo al aanwezig, vaak in een zeer gebrekkige vorm wordt gevoerd. Hierdoor wordt uiteraard de calculatie, waartoe deze boekhouding als grondslag moet dienen, ten zeerste bemoeilijkt. Ook ontbreekt in vele gevallen een juist inzicht omtrent de factoren welke deel moeten uitmaken van de kostprijsberekening. Hierdoor worden dikwijls belangrijke kostenfactoren, zoals de gewaardeerde lonen van patroon en medewerkende gezinsleden, afschrijvingen en dergelijke, niet in de kostprijs opgenomen. Ook een juiste „tijdschrijverij” is in het ambacht eerder uitzondering dan gewoonte.

Door al deze gebreken en onvolkomenheden is het inzicht in de eigen kostencurve dan ook veelal gebrekkig. Bedenken wij hierbij nog verder, dat, wil de aanbieder kennis hebben omtrent de markt, hij tevens de prijs moet kennen, waartegen elk der marktpartijen bereid is te leveren, dan is dit een factor temeer waarom op de ambachtsmarkt aan de aanbodzijde niet van doorzichtigheid kan worden gesproken. Ook aan de vraagzijde schijnt deze doorzichtigheid niet groot. De

DE PRIJSVORMING IN HET AMBACHT

marktkennis van de afnemers van ambachtsproducten immers zal als regel nog aanmerkelijk geringer zijn dan die van de aanbieders, waarbij in het bijzonder de onmogelijkheid tot beoordeling van de kwaliteit van het product een uitermate belangrijke rol speelt.

Ook deze omstandigheden versterken de monopolistische of oligopolistische positie van de producenten, aangezien de vragers op de markt veel zwakker komen te staan vanwege het feit, dat zij een onvoldoende inzicht hebben in de concurrentie-verhoudingen en de substitutie-mogelijkheden. Gegeven de veelal monopolistische en oligopolistische positie, waarin de aanbieder van ambachtsproducten verkeert, waardoor dus voor de ambachtspatroon de theoretische mogelijkheid bestaat om de prijs naar eigen goeddunken vast te stellen, kan een marktevenwicht, zoals dit bij volkomen vrije concurrentie tot stand zal moeten komen en waarbij aan de belangen van beide marktpartijen recht wordt gedaan, niet worden verwacht. Toch bewijst de praktijk, dat de prijzen van ambachtsproducten als regel niet excessief hoog zijn; hij die slechts oppervlakkig kennis neemt van de bedrijfseconomische resultaten van de ambachtstakken, welke door het Economisch Instituut voor den Middenstand werden geanalyseerd, zal onmiddellijk tot de conclusie moeten komen, dat de economische resultaten, die de ambachtsman gemiddeld bereikt, zeker niet van dien aard zijn, dat van een uitbuiting van zijn monopoliepositie kan worden gesproken.

Dat hiertoe in de praktijk ook niet de mogelijkheid bestaat, wordt in de eerste plaats veroorzaakt door de gesteldheid van de vraag. Hoewel toegegeven moet worden, dat deze vraag in bepaalde gevallen zeer star kan zijn, mag anderzijds niet worden ontkend, dat deze in andere gevallen zich weder zeer elastisch kan betonen. Vooral in die takken van ambacht, waar de mogelijkheid niet is uitgesloten, dat de consument zelf de werkzaamheden ter hand gaat nemen, geeft dit aanleiding tot een toenemende elasticiteit van de vraag. De voorbeelden hiervan zijn talrijk. De meest sprekende zijn wel de volgende ambachtstakken: schoenherstellersbedrijf, schildersbedrijf, rijwiel- en motorreparatiebedrijf, behangers- en stoffeerdersonderwijs en het timmerbedrijf.

Indien de elasticiteit van de vraag groot is, zal dit uiteraard de praktische mogelijkheid tot het verhogen van de prijzen sterk verminderen, aangezien een prijsverhoging licht te grote repercussies kan veroorzaken met betrekking tot de gevraagde hoeveelheden.

DE PRIJSVORMING IN HET AMBACHT

Hierdoor kan het effect van een prijsverhoging volkomen illusoir worden en zelfs leiden tot vermindering der winst. Ook het feit, dat vooral op het platteland tegenover een aanbodsmonopolie van de ambachtspatroon dikwijls een vraag-oligopolie van de afnemers staat, verzwakt de positie van de aanbieder aanmerkelijk, zodat deze zich als regel tegenover zijn grotere afnemers genoodzaakt ziet zich beperkingen op te leggen met betrekking tot het uitbuiten van zijn monopolistische macht. Ook de meer persoonlijke verhoudingen met zijn afnemers beïnvloeden zijn houding in dezelfde richting. Bovendien leiden prijsfixaties, zoals deze thans door de overheid worden geëffectueerd, er eveneens toe, dat de mogelijkheid van monopoliewinsten niet kan worden gerealiseerd. Al deze feitelijke omstandigheden zijn er oorzaak van, dat een eventuele monopolie-positie van een ambachtsonderneming in de praktijk niet gauw aanleiding zal geven tot rigoureuze prijsverhogingen. Ongetwijfeld zullen de prijzen iets hoger liggen dan bij vrije concurrentie het geval zou zijn, maar de afwijkingen van deze ideaal-toestand zullen slechts van beperkte omvang zijn.

Wanneer er sprake is van een zogenaamd aanbod-oligopolie, zoals dit in de grote steden in talrijke ambachtsbranches als regel het geval is, dan staan tegenover een groot aantal vragers slechts enkele aanbieders. Deze aanbieders hebben ieder een groot gedeelte van het totale aanbod op de markt in handen en kunnen door vermeerdering of vermindering van dit aanbod een merkbare invloed op de prijzen uitoefenen.

De invloed, welke zij op de prijzen uitoefenen, wordt uiteraard beperkt door de houding van de weinige concurrenten. Een dergelijke situatie houdt twee mogelijkheden in zich. Of de concurrenten ontzien elkaar wederkerig, of zij voeren een felle strijd ter vergroting van hun debiet. In geval er een zeker marktevenwicht aanwezig is, heeft dit een uitermate labiel karakter. Dat desondanks toch dikwijls van een betrekkelijk rustige toestand sprake is, wordt veroorzaakt door het feit, dat verschillende factoren hierop een stabiliserende invloed kunnen uitoefenen. Deze factoren kunnen voornamelijk worden samengevat in de reeds hiervoor genoemde weinig transparante marktverhoudingen, waardoor zowel de vragers als de aanbieders niet zo consequent zullen handelen als de theorie dit veronderstelt. Toch blijken dergelijke factoren in de praktijk niet altijd voldoende om felle en ongebreidelde concurrentie te verhinderen. Op plaatselijke

DE PRIJSVORMING IN HET AMBACHT

markten kan dikwijls een felle concurrentiestrijd worden gevoerd, die vooral daarom zó gevaarlijk is, omdat de ambachtspatroons met hun geringe marktkennis een strijd gaan voeren, waarbij het bij voorbaat uitgesloten is, dat één der partijen als overwinnaar te voorschijn zal komen. Deze ongebreidelde concurrentie is altijd van grote schade voor het ambacht geweest. Een van de hoofdzaken, welke hiertoe steeds weer aanleiding gaf, wordt algemeen gezocht in de overbezetting, die zich in verschillende ambachtstakken manifesteert.

Gezien het starre karakter van de kosten in de ambachtsbedrijven, zullen de economisch zwakkere ondernemingen steeds weer geneigd zijn om door prijsonderbieding te proberen een groter deel van de vraag tot zich te trekken om zodoende hun winst te vergroten. Deze prijsonderbiedingen hebben als regel het effect van een kettingreactie. Andere ondernemers volgen dit prijsbederf na en er ontstaat een chaotische toestand. Men behoeft zich dan ook niet te verwonderen, dat talrijke ambachtsorganisaties zich beraden omtrent middelen, die hieraan paal en perk kunnen stellen. Daarbij is het uiteraard niet de bedoeling om iedere concurrentie te weren. Integendeel, een gezonde concurrentie blijft vooropgesteld. Waartegen het ambacht zich keert, is een concurrentie, welke door haar destructief karakter zulke ernstige gevolgen, vooral in sociaal opzicht, met zich kan brengen. Een viertal bestrijdingsmiddelen worden in de practijk met min of meer succes tegen deze ongebreidelde concurrentie toegepast. Het zijn de weerstandsfondsen, minimumprijsregelingen, richtprijsregelingen en calculatieschema's¹³⁾.

Het doel van de *weerstandsfondsen* is, om bij voorkomend prijsbederf de gedupeerde collega's, die hierdoor hun omzetten zien aangetast, eveneens in staat te stellen hun prijzen drastisch te verlagen. Hiertoe wordt door de vakgenoten een fonds gevormd, waaruit deze gedupeerde bedrijven net zolang kunnen worden gesteund tot de prijsknoeiers gedwongen zijn hun onfaire methoden te staken.

In principe kan de methode van het weerstandsfonds dan ook worden gezien als een soort verzekering, waaraan door de branchegenoten vrijwillig wordt deelgenomen en waarbij deze worden verzekerd tegen de nadelige gevolgen, die zij zouden kunnen ondervinden door prijsknoeierijen van hun collega's. Het zal duidelijk zijn, dat zij, die de directe aanleiding zijn tot prijsbederf, niet op de steun van het weerstandsfonds behoeven te rekenen, ook al zouden zij hieraan deelnemen.

DE PRIJSVORMING IN HET AMBACHT

Bij de beoordeling van deze weerstandsfondsen moet in de eerste plaats worden opgemerkt, dat toepassing van een dergelijk middel in de praktijk grote moeilijkheden met zich kan brengen. Vooral wanneer de producten in een tak van ambacht grote differentiaties vertonen, hetgeen als regel het geval zal zijn, is het zeer lastig om uit te maken of inderdaad van een *unfaire concurrentie-methode* sprake is. In dit verband zij ook nog opgemerkt, dat een dergelijke concurrentie niet altijd direct door middel van de prijzen behoeft te worden gevoerd. Het verlenen van overmatige „service”, het stellen van buitensporig ruime betalingsvoorwaarden en dergelijke kunnen eveneens in deze richting werken. Alleen dan, wanneer het product van betrekkelijk uniform karakter is, en prijsknoeierijen duidelijk kunnen worden geconstateerd, biedt het weerstandsfonds mogelijkheden tot succes. Ook zal de omvang van de aanwezige fondsen van zodanige aard moeten zijn, dat zij de strijd tot het einde kunnen voeren. Dat aan de weerstandskracht dezer fondsen zware eisen kunnen worden gesteld, wordt duidelijk, wanneer men bedenkt, dat de prijsknoeierijen, naar de praktijk heeft aangetoond, al gauw de neiging hebben over te slaan naar andere deelmarkten, hetgeen uiteraard de fondsen aanzienlijk zwaarder zal belasten. Het hanteren van het afweermiddel der weerstandsfondsen moet dan ook als uitermate moeilijk worden gekenschetst, temeer, daar er zorgvuldig voor dient te worden gewaakt, dat niet tot acties wordt overgegaan, waarin het gevaar schuilt, dat deze de draagkracht van het fonds te boven gaan. In dit geval toch zouden de maatregelen tegen prijsknoeierij ontijdig moeten worden gestaakt; het middel is dan ernstiger dan de kwaal.

Hoewel theoretisch gezien onder zekere voorwaarden het middel van de weerstandsfondsen een sluitende oplossing kan bieden tegen ongebreidelde concurrentie, zal de toepassing van deze bestrijdingsmethode, naar onze mening, in de praktijk met vele moeilijkheden gepaard gaan, waardoor de resultaten maar al te vaak beneden de verwachtingen zullen blijven.

Het grootste nut van een dergelijk systeem moet dan ook worden gezien in de preventieve werking, die alleen reeds door de simpele aanwezigheid van zulke fondsen, kan worden veroorzaakt. In de praktijk kan dit ook duidelijk worden waargenomen in het bakkerij-bedrijf, alwaar sedert enige jaren met succes op deze wijze wordt

gewerkt, zonder dat tot nu toe directe maatregelen behoeften te worden genomen.

Het stelsel van *minimumprijsregelingen* beoogt evenzeer een ongebreidelde prijsconcurrentie tegen te gaan, met dien verstande, dat ook hier het concurrentie-element niet wordt uitgeschakeld, maar dat in de markt als het ware een bodem wordt gelegd, waaronder de prijzen niet zullen mogen komen. Het aantrekkelijke van deze methode is ongetwijfeld haar directe werking. In tegenstelling met het systeem van de weerstandsfondsen behoeft de markt niet gedurende zekere tijd te worden bedorven alvorens er een sanering kan optreden; het stelsel van minimumprijsregelingen immers kan een dergelijke saneringstermijn ontberen, aangezien rechtstreeks tegen prijsknoeiërs kan worden opgetreden. Hoe aanlokkelijk door zijn eenvoud een dergelijk systeem ook moge schijnen, toepassing er van in de practijk stuit in de regel eveneens op zeer grote moeilijkheden. Het eerste bezwaar, dat toepassing van dit systeem met zich brengt, is hierin gelegen, dat het een bijzonder lastige taak is om verantwoorde minimumprijzen vast te stellen. Gegeven het feit, dat het als een wezenskenmerk van het ambacht moet worden gezien, dat de geproduceerde goederen en de verleende diensten een sterk individuele inslag hebben, ligt het al direct voor de hand, dat het vaststellen van (eenheids)minimumprijzen ernstige bezwaren met zich brengt. Ook de keuze op welk soort bedrijven deze prijzen moeten worden afgestemd, brengt vele bezwaren met zich. Zijn de minimumprijzen gebaseerd op de kosten van het efficiënte bedrijf, dan kan er van algemeen economisch standpunt weinig bezwaar tegen worden gemaakt. Het streven van de bedrijfsgenoten zal evenwel sterk in de richting gaan van zo hoog mogelijke minimumprijzen en dit zal noodzakelijk leiden tot conflicten met de overheid, die terecht deze minimumprijsafspraken met grote nauwlettendheid zal volgen¹⁴). Immers bij te hoog vastgestelde minimumprijzen bestaat de mogelijkheid, dat niet rendabele bedrijven op min of meer kunstmatige wijze in het leven worden gehouden ten detrimente van de consument. Maar nog afgezien van de moeilijkheden, welke zijn verbonden aan het bepalen van een verantwoorde hoogte der minimumprijzen, mislukken zulke regelingen in de practijk in het algemeen door gebrek aan medewerking van de bedrijfsgenoten zelf. Deze medewerking moet namelijk volledig zijn, wil de gevolgde methode kans op succes bieden. Zodra een enkeling of weinigen menen aan een

DE PRIJSVORMING IN HET AMBACHT

dergelijk systeem niet te moeten meewerken, blijft het directe gevaar dreigen van prijsknoeierijen. Daarom zullen minimumprijsregelingen alleen dan in de praktijk volledig doorvoerbaar blijken, wanneer de medewerking hiertoe kan worden afgedwongen door middel van sancties. Hoewel deze sancties op talrijke wijzen kunnen worden geëffectueerd, is de praktijk toch meestal van dien aard, dat een geheel sluitend systeem hierdoor niet gauw kan worden verkregen. Ook de publieke opinie keert zich als regel sterk tegen dit soort prijsafspraken, aangezien hierin terecht of ten onrechte een middel wordt gezien tot uitbuiting van de consument. Het is dan ook alleszins verklaarbaar, dat de meest afdoende sanctiemogelijkheid, namelijk een verbindendverklaring van deze ondernemersovereenkomsten door de overheid, niet gemakkelijk kan worden verwacht. Bij het afwegen van de voor- en nadelen van overeenkomsten als de onderwerpelijke zullen de bedrijfsgenoten uit een bepaalde branche wel met zeer sterke argumenten moeten komen, wil de balans naar hun zijde overslaan. Momenteel wordt in het kappersbedrijf een dergelijke minimumprijsregeling toegepast, waaraan door 95 % van de ondernemers wordt deelgenomen. Een verbindendverklaring door de overheid is evenwel tot op heden voor deze ondernemersafpraak niet verkregen. In de slagersbranche zijn voorts minimumprijsregelingen voor een 45-tal gemeenten door plaatselijke saneringscommissies van slagers toegepast. Hoewel de Overheid deze regelingen, in plaatsen, waar zonder dergelijke minimumprijsregelingen désastreuze concurrentie zou optreden, niet onaanvaardbaar acht, mits de vastgestelde prijzen niet hoger zijn dan de kosten van een efficiënt werkend volledig bezet slagersbedrijf, werden de aan bedoelde prijsafspraken verbonden sancties op 3 Juli 1951 onverbindend verklaard¹⁵⁾. Tot deze beslissing leidde o. m. de overweging, dat, hoewel toegegeven moest worden, dat de vastgestelde prijzen ten tijde van het onderzoek niet strijdig waren met het algemeen belang, deze regeling anderzijds generlei garantie kon bieden, dat deze minimumprijzen blijvend aan de voorwaarde zouden voldoen, dat zij niet hoger zouden zijn dan de kosten van een efficiënt werkend en volledig bezet slagersbedrijf. Bovendien werd overwogen of het gevolgde systeem van gefixeerde minimumprijzen niet te weinig rekening hield met de onderlinge verhoudingen van de verschillende vleessoorten in het bedrijf, en dat daarenboven geen recht werd gedaan aan de invloed, welke het type van de onderneming (volkszaak en dergelijke) op de kostenstructuur kan hebben.

Uit deze overwegingen, welke tot onverbindendverklaring hebben geleid, blijkt derhalve wel duidelijk, dat, hoewel tegen het systeem van minimumprijzen bij de overheid geen bezwaar bestaat, de praktische toepassing ervan weinig kans van slagen kan bieden in verband met de moeilijkheden, die het systeem oplevert met betrekking tot een juiste prijsvaststelling. Een andere mogelijkheid om ongebreidelde prijsconcurrentie tegen te gaan, leveren de *richtprijsregelingen*. In principe komt de richtprijsgedachte hierop neer, dat zij zoveel mogelijk bij de prijsvorming onjuiste en onvoldoende kosten-calcultaties wil voorkomen. Hiertoe worden voor bepaalde producten of diensten gespecificeerde calculaties aan de ondernemers verstrekt met de bedoeling, dat deze bij de prijsvaststelling als richtlijn in acht worden genomen. Reeds vóór de oorlog vond deze methode in het bouwbedrijf toepassing¹⁶⁾. Ook in de slagerij en in de smederij worden dergelijke richtprijzen toegepast. Het effect van deze regelingen is uiteraard in hoge mate afhankelijk van de vraag of de ondernemers dergelijke richtprijzen als richtlijn willen aanvaarden. Is dit niet of niet volledig het geval, dan blijven uiteraard ongebreidelde concurrentie-methoden mogelijk. Hoewel het effect van richtprijsregelingen, indien deze niet vergezeld gaan van mogelijke sancties ter directe bestrijding van prijsknoeierijen, niet groot is, mag de opvoedende waarde van deze regelingen niet worden onderschat. De goedwillende ambachtspatrons, welke aan een dergelijk systeem willen medewerken, zullen hierdoor ongetwijfeld een beter inzicht in de kostprijscalculatie verkrijgen. Deze meerdere kennis ten aanzien van de kostprijs zal de doorzichtigheid van de markt groter maken, waardoor een meer rationele prijsvorming mogelijk wordt.

De laatste en naar onze mening meest doeltreffende methode ter bestrijding van prijsknoeierijen, is die van het *calculatieschema*. In zekere zin is het calculatieschema een meer uitgewerkte vorm van de richtprijsgedachte. De calculatieschema's laten evenwel iedere ondernemer vrij om zelfstandig zijn kostprijs te bepalen. Zij geven uitsluitend een schema volgens welke methode deze kostprijzen moeten worden benaderd. Het ideaal is zelfs, dat dergelijke richtlijnen zich tot het uiterste beperken. Wanneer de ondernemers in een bepaalde branche zich bereid tonen deze richtlijnen van het calculatieschema in acht te nemen, dan is hierdoor alleen reeds een prijsvorming op meer rationele grondslag gewaarborgd. Bovendien zal toepassing van het calculatieschema niet leiden tot starre prijs-

DE PRIJSVORMING IN HET AMBACHT

vaststellingen, aangezien dit systeem ruimte laat voor alle bedrijfs-economische verschillen, die de ondernemingen uit een bepaalde ambachtstak kunnen vertonen. De prijsvorming wordt in hoge mate vrij gelaten, mits met alle kostenfactoren wordt rekening gehouden. Alleen reeds hierdoor zal de mogelijkheid tot prijsbederf in belangrijke mate worden verminderd. Ook dit systeem is evenwel in hoge mate afhankelijk van de volledige medewerking van de ondernemers. Een sluitende oplossing tegen ongebreidelde prijsconcurrentie zal daarom eerst dan kunnen worden verkregen, indien dergelijke calculatieschema's per branche door de Overheid bindend worden voorgeschreven. De consument zou hiervan zeker geen nadeel ervaren, aangezien de prijsvorming niet aan banden wordt gelegd en concurrentie mogelijk blijft. Afgesneden wordt slechts de mogelijkheid tot prijsbederf, waarvan ook de consument op den duur weinig baat zal ondervinden en die in zulk een hoge mate schadelijk is voor het ambacht. Tot nu toe vond het calculatieschema slechts toepassing in de maat- en orthopaedische schoenmakerij en in het schilders-bedrijf. In verschillende ambachtstakken wint het besef van het belang van het calculatieschema steeds meer veld en naar mag worden verwacht zullen in de naaste toekomst ook andere ambachtstakken dit middel tegen prijsbederf ter hand gaan nemen.*

* In het Voedselvoorzieningsblad van 20 October 1951 Nr. 66 is een „Verordening prijsvorming slagersbedrijven 1951” afgekondigd, welke zeer de aandacht verdient. Deze verordening schrijft o.m. een calculatieschema in de slagerij verplicht voor. Het is voor het ambacht de eerste regeling, waarbij op verzoek van de belanghebbenden een calculatieschema door de overheid verplicht is gesteld.

HOOFDSTUK

IV

BEDRIJFSECONOMISCHE ASPECTEN

De Kostenstructuur in het Ambacht

HET LIGT voor de hand, dat de bedrijfsgrootte van invloed zal zijn op de kostenstructuur van de ambachtsonderneming.

Daarom verdient het aanbeveling om aan een behandeling van dit onderwerp enige gegevens te doen voorafgaan, welke een beeld kunnen geven van de grootte der ambachtsbedrijven. Volgens het cijfermateriaal van de Hoofdgroep Ambacht ¹⁾ waren op 1 Januari 1949 in de 132.925 ondernemingen, welke bij deze Hoofdgroep zijn ingedeeld, 391.271 arbeidskrachten werkzaam, de patroons hierbij inbegrepen. Dit betekent, dat de gemiddelde bedrijfsbezetting iets minder dan drie man bedraagt. Op grond van dit cijfer kan al terstond worden geconstateerd, dat de gemiddelde omvang van de ambachtsonderneming zeer bescheiden is. Een verschijnsel, dat men alom kan waarnemen. In Duitsland, waar het ambacht van oudsher op een krachtige ontwikkeling kan bogen, treft men, bij voorbeeld, een gemiddelde bezetting van 3.5 arbeidskracht per onderneming aan. In Frankrijk ligt dit cijfer nog veel lager, namelijk bij 1.5, hetgeen verband houdt met de bijzondere fiscale bescherming, welke daar aan de zeer kleine onderneming wordt verleend.

Bij een beoordeling van deze cijfers dient in het oog te worden gevat, dat het hierbij om een wel zeer globaal en het gehele ambacht omvattend gemiddelde gaat, zodat ten aanzien van de onderscheidene branches afwijkingen denkbaar zijn. Toch blijkt bij een analyse der cijfers dit in de regel niet het geval te zijn. Van de grotere ambachtstakken vertoont slechts het automobielreparatiebedrijf een belangrijke afwijking van dit gemiddelde. Met een gemiddelde bezetting van zeven arbeidskrachten per onderneming moet deze branche worden gerekend tot de dichtst bezette in het ambacht. Dit is evenwel de enige afwijking van belang. Behoudens enkele kleinere ambachtsbranches vertonen de overige takken van ambacht, wat de bezetting betreft, een gelijkmatig beeld, waarbij evenwel dient te worden opgemerkt, dat in het bijzonder de bezettingsgraad van alle bouwambachten boven het algemeen gemiddelde ligt, terwijl de rijwielherstellers,

DE KOSTENSTRUCTUUR IN HET AMBACHT

schoenherstellers en kappers een gemiddelde bezetting hebben van minder dan twee man per onderneming.

Binnen de onderscheidene takken van ambacht is de variatie in bedrijfs grootte uit den aard der zaak groter. Een indruk hiervan verkrijgt men uit het volgende overzicht van de bezettingsfrequentie in een twaalfstal belangrijke takken van ambacht. Zoals de lage gemiddelde omvang van het aantal arbeidskrachten reeds mocht doen vermoeden, blijkt het percentage van de ondernemingen met een grotere bezetting niet hoog te zijn.

*Frequentie (in %) van de bezetting met arbeidskrachten
(incl. eigenaar) in een aantal ambachtstakken.**

Stand 1 Januari 1949.

Ambachtstak	1 man	2 man	3 man	4 man	5 man	6-10 man	> 10 man
Rijwielherstellersbedrijf	68.6	22.6	6.7	1.3	0.3	0.5	0.0
Schoenherstellersbedrijf	67.7	21.4	7.4	2.2	0.8	0.4	0.1
Fotografie	58.6	21.5	9.6	4.6	2.5	2.2	1.0
Kappersbedrijf	48.2	30.1	12.2	5.0	2.2	2.1	0.2
Woninginrichtersbedrijf	41.8	21.3	13.8	7.9	4.8	7.8	2.6
Schildersbedrijf	40.1	26.3	12.8	6.8	3.7	6.9	3.4
Kleermakerij	38.5	21.5	13.4	8.8	6.0	7.5	4.3
Slagerij	31.9	35.5	19.9	7.8	2.8	1.9	0.2
Electriciensbedrijf . . .	31.6	22.8	15.3	9.5	5.6	11.7	3.5
Loodgietersbedrijf . . .	30.8	24.9	15.1	10.2	5.5	8.7	4.8
Bakkerij	26.6	22.7	20.4	13.3	6.9	8.9	1.2
Smederij	23.9	33.8	15.1	11.5	4.1	7.7	3.9

Bij de rijwielherstellers en de schoenherstellers telt slechts 0.5 % van de in die branche werkzame ondernemingen een bedrijfsbezetting van meer dan 5 personen. Ook bij de slaggers, kappers en fotografen komen bezettingen van meer dan 5 personen slechts in enkele procenten van het totaal aantal ondernemingen voor. Bij de overige ambachtstakken, welke in dit overzicht zijn opgenomen, is het percentage ondernemingen met een bedrijfsbezetting van meer dan

* De gegevens voor dit overzicht zijn afkomstig van de Centrale Ambachtsadministratie van de Hoofdgroep Ambacht.

DE KOSTENSTRUCTUUR IN HET AMBACHT

vijf personen inderdaad groter, doch ook in de meeste van die gevallen komt het niet ver boven de tien uit. Duidelijk blijkt uit deze verhoudingscijfers van welk een overheersende betekenis het kleinbedrijf in het ambacht is. In dit verband is bijzonder instructief het betrekkelijk grote aantal ambachtsondernemingen, waarin naast de patroon in het geheel geen personeel werkzaam is. Meer dan $\frac{2}{3}$ van het aantal rijwielherstellers- en schoenherstellersondernemingen werkt onder dergelijke omstandigheden, terwijl in die ambachtstakken, welke uit relatief grotere bedrijven zijn samengesteld — en wel met name de smederij en de bakkersbranche — altijd nog rond een vierde van het aantal ondernemingen éénmansbedrijven zijn.

Een rechtstreeks gevolg, dat de betrekkelijk geringe bedrijfsgrootte in het ambacht voor de kostenstructuur heeft, is, dat de loonfactor in belangrijke mate wordt beheerst door het „gewaardeerde” loon van de ondernemer en diens niet-betaalde, medewerkende gezinsleden. Het Economisch Instituut voor den Middenstand (E.I.M.)²⁾ verstaat onder gewaardeerd loon de geldswaarde van de arbeidsprestatie van de eigenaar en eventueel van diens niet-betaalde medewerkende huisgenoten. Wij ontmoeten hier een kostenfactor, welke door de ambachtsondernemers niet ten laste van de exploitatierekening wordt gebracht. Deze gewaardeerde lonen worden door het E.I.M. vastgesteld voor wat betreft de eigenaren op basis van het aantal werkuren, de plaats van vestiging en de ondernemingsgrootte en voor wat betreft de huisgenoten en volontairs overeenkomstig de collectieve arbeidsovereenkomsten voor soortgelijke arbeid. Een risico-premie is hierin derhalve niet verdisconteerd.

De hierna volgende analyse van de loonkosten, gemaakt aan de hand van publicaties van het E.I.M. voor die ambachtstakken, welke tot op heden op hun kostenstructuur zijn onderzocht, toont met grote duidelijkheid aan, van welk belang de gewaardeerde lonen zijn voor het totaal van de loonkosten. Iedere beschouwing van de kostenstructuur van het ambachtsbedrijf, waarin met de factor „gewaardeerd loon” niet ter dege rekening wordt gehouden, kan derhalve onmogelijk een juist beeld geven van het samenstel van factoren, dat de exploitatie van de ambachtsonderneming beheerst. Dit feit verdient wel in het oog te worden gehouden, omdat de ambachtsman zelf zich in de practijk niet altijd voldoende rekenschap geeft van de plaats, die het gewaardeerd loon in zijn exploitatierekening dient in te nemen.

DE KOSTENSTRUCTUUR IN HET AMBACHT

Verhouding tussen gewaardeerde en uitbetaalde lonen in een aantal ambachtstakken.

Ambachtstak	Jaar van onderzoek	Gem. totale loonkosten		Gem. ge- waard. loon		Gem. uitbet. loon *	
		in guldens	in %	in guldens	in %	in guldens	in %
Herenkappersbedrijf ³⁾	1943	2567	100	1808	70	759	30
Slagerij ⁴⁾	1949	9357	100	5932	63	3425	37
Rijwielreparatiebedrijf ⁵⁾	1942	1811	100	1133	63	678	37
Fotografie ⁶⁾	1946	6756	100	4040	60	2716	40
Schoenherstellers- bedrijf ⁷⁾	1947	5782	100	3335	58	2447	42
Opticiensbedrijf ⁸⁾	1947	8886	100	5145	58	3741	42
Dameskappersbedrijf ³⁾	1943	6144	100	3454	56	2690	44
Maalderij ⁹⁾	1937	4926	100	2553	52	2373	48
Smederij ¹⁰⁾	1940	4115	100	1476	36	2639	64

Met uitzondering van het smedenbedrijf blijkt in de door het E.I.M. onderzochte bedrijfstakken het aandeel van de gewaardeerde lonen zelfs meer dan de helft van de totale loonkosten uit te maken. De arbeid van de ambachtspatroon en van de eventueel medewerkende gezinsleden is dus inderdaad van zeer wezenlijke betekenis voor de totale loonkosten van de ambachtsbedrijven. Dit wordt mede hierdoor veroorzaakt, dat in het algemeen het betaalde personeel in ambachtsbedrijven van betrekkelijk jeugdige leeftijd is. Ter illustratie hiervan kan worden gewezen op onlangs bij de Hoofdgroep Ambacht door middel van een steekproef bekend geworden gegevens over het smedenbedrijf, waaruit bleek, dat niet minder dan 27 % van het in deze bedrijfstak werkzame personeel niet ouder was dan 20 jaar. Nochtans spelen de loonkosten (gewaardeerde en betaalde lonen plus sociale lasten) in het ambacht een rol van betekenis. Om dit te demonstreren hebben wij, aan de hand van de reeds eerder vermelde rapporten van het E.I.M., een overzicht samengesteld, waaruit de onderlinge verhouding van de loon-, materiaal- en overige kosten blijkt.

* Inclusief sociale lasten.

DE KOSTENSTRUCTUUR IN HET AMBACHT

*Gemiddelde loon-, materiaal- en overige kosten
in een aantal ambachtstakken.*

Ambachtstak	Jaar van onderzoek	Totale kosten		Loon- kosten		Materiaal kosten		Overige kosten	
		in guldens	in %	in guldens	in %	in guldens	in %	in guldens	in %
Schildersbedrijf	1938	10.678	100	7.035	66	2.489	23	1.154	11
Kappersbedrijf	1943	8.460	100	5.318	63	810	10	2.332	27
Schoen- herstellersbedr.	1947	11.448	100	5.782	51	4.147	36	1.519	13
Fotografie	1946	14.299	100	6.756	47	3.086	22	4.457	31
Rijwiel- herstellersbedr.	1942	3.993	100	1.811	46	1.492	37	690	17
Smederij	1940	11.244	100	4.115	37	4.766	42	2.363	21
Opticiensbedr.	1947	29.818	100	8.886	30	14.944	50	5.988	20
Slagerij	1949	63.210	100	9.357	15	47.205	75	6.648	10
Maalderij	1937	100.147	100	4.926	5	89.784	90	5.437	5

Uit dit overzicht moge blijken, dat het aandeel van de loonkosten in de totale kosten per branche sterk varieert. In het algemeen wordt dit aandeel in belangrijke mate beïnvloed door de grote afwijkingen, die de onderscheidene ambachtstakken met betrekking tot de materiaalkosten te zien geven. In de meeste takken van ambacht echter vormen de loonkosten toch één van de voornaamste bestanddelen van de kostprijs. Overigens moet worden onderscheiden tussen materiaal-intensieve en loon-intensieve ambachten. Naast branches, waarin de materiaalkosten nog geen 10 % van de totale kosten uitmaken, zijn er ambachtstakken, waarin het materiaal 90 % van de totale kosten vormt. Tot de meest materiaal-intensieve ambachten kunnen die bedrijfstakken worden gerekend, waarin een min of meer veredelende functie wordt verricht. Voorbeelden van dergelijke ambachten zijn de maalderijen en de slagersbedrijven, waarin de materialen resp. 90 en 75 % vertegenwoordigen van de totale kosten. Hoewel hier van zuivere ambachtstakken sprake is, vertoont de kostenstructuur in deze branches grote overeenkomst met die der detailhandelsondernemingen.

DE KOSTENSTRUCTUUR IN HET AMBACHT

In tegenstelling tot deze materiaal-intensieve ambachtstakken kunnen anderzijds branches worden genoemd, waarin het aandeel van de verwerkte materialen in de kosten gering is. In het bijzonder geven de dienstverlenende ambachten, zoals de kappers en de schilders, een dergelijke kostenverhouding te zien. Bij de kappers maken de materiaalkosten nog geen 10 % uit van de totale kosten, en bij de schilders ligt dit percentage rond de 23.

Tussen deze beide categorieën liggen de groepen, die ofwel een reparerende functie uitoefenen, dan wel gemengde bedrijven zijn. Al naar gelang van dit karakter en de waarde van het te verwerken materiaal, varieert hier het aandeel van de materialen in de totale kosten. De verschillen zijn voor deze ambachtsondernemingen evenwel minder groot en het aandeel van de materialen schommelt als regel tussen de 25 en 50 % van het totaal der kosten.

In vergelijking met de betekenis van de lonen en de materialen is die der overige kosten in het ambacht van veel minder belang. Het voornaamste onderdeel hiervan vormen de huisvestingskosten. Ook deze vertonen belangrijke variaties naar gelang van de branche. In de onderzochte ambachtstakken spelen de huisvestingskosten van de maalderijen en kappersbedrijven, in verhouding tot de overige kosten excl. materialen, een voorname rol en omvatten rond 18 % van dit kostengeheel. Bij de schilders daarentegen bedragen de huisvestingskosten, berekend op dezelfde basis, nog geen 5 %.

Aangezien de gegeven voorbeelden slechts in verhoudingscijfers zijn uitgedrukt, kunnen hieruit geen conclusies worden getrokken met betrekking tot het vaste kapitaal, dat nodig zou zijn voor het financieren van een ambachtsbedrijf. Wel kan echter met grote waarschijnlijkheid worden vastgesteld, dat de behoefte aan financieringsmiddelen op lange termijn in de verschillende ambachtstakken zeer ongelijk zal zijn.

Van de overige kostengroepen kunnen nog worden genoemd de posten afschrijvingen en interest, welke de neiging hebben in zekere mate parallel te lopen met de huisvestingskosten, hoewel uiteraard de waarde van machines en gereedschappen niet in alle gevallen noodzakelijk verband behoeft te houden met de huisvesting. Behoudens enige uitzonderingen zijn de kosten voor reclame uitermate gering. Dit ligt ook wel enigszins voor de hand in verband met de merendeels vaste klantenkring, waarover ambachtsbedrijven normaaliter beschikken. Dit in tegenstelling tot de industriële onder-

nemingen, waar deze kostenfactor van steeds groter betekenis wordt. Bepaald teleurstellend is de hoogte van de administratiekosten. Natuurlijk is het in het algemeen gewenst de kosten zo laag mogelijk te houden, maar ten aanzien van deze post zou een belangrijke verhoging toch alleszins wenselijk zijn, niet in de laatste plaats ter verkrijging van noodzakelijke gegevens, die als uitgangspunt voor een meer efficiënte bedrijfsvoering kunnen dienen. Wanneer in zeven van de negen op hun kostenstructuur onderzochte ambachtsbranches moet worden geconstateerd, dat bij werkelijk kleine omzetbedragen de totale uitgaven voor de administratie nog geen 1 % van de totale kosten uitmaken, is het toch wel duidelijk, dat aan dit bedrijfs onderdeel in de bedoelde branches te weinig aandacht wordt besteed. Een euvel, dat reeds vaak is geconstateerd en dat het ambacht reeds heel wat onnodige schade heeft berokkend.

Nadat in het voorgaande de afzonderlijke kostengroepen in de ambachtsondernemingen in het kort aan een beschouwing zijn onderworpen, willen wij thans overgaan tot het samenvatten van deze kostencategorieën teneinde de invloed, die de wisseling in bedrijfsdrukke op de kosten uitoefent, nader te onderzoeken. De splitsing in constante en variabele kosten, die daarbij ontstaat, kan uiteraard geen aanspraak maken op een grote nauwkeurigheid. De meeste kostencategorieën toch bevatten zowel constante als variabele elementen en kunnen zodoende zonder een nog verder gaande splitsing nooit volledig aan één van beide categorieën worden toegekend. Volgens Mey ¹¹⁾ kan bovendien niet van een principieel verschil tussen constante en variabele kosten worden gesproken, aangezien alle kosten variëren met de bedrijfsdrukke. Verschil bestaat er slechts in de wijze waarop zij veranderen. Constante kosten zijn dan die kosten, welke met grote intervallen variëren; variabel daarentegen zijn die kosten, welke met zodanig kleine intervallen veranderen, dat bij benadering de variaties als continuëel kunnen worden beschouwd.

Aldus opgevat wil het ons voorkomen, dat de loonkosten in het ambacht als regel een betrekkelijk constant karakter hebben. Niet alleen geldt dit voor het gewaardeerde loon van de ondernemer, maar ook voor de betaalde lonen kan, gegeven de geringe bedrijfsbezetting in het ambacht, worden gesteld, dat het constante karakter sterk naar voren komt, aangezien deze kosten juist hierdoor met grote intervallen variëren. Uitbreiding van een één-

DE KOSTENSTRUCTUUR IN HET AMBACHT

mansbedrijf met één of enkele werknemers leidt relatief tot een grotere wijziging in de kosten dan het geval zal zijn indien een bedrijf met honderd werknemers tot een gelijke uitbreiding overgaat. Meer dan in het grootbedrijf draagt de arbeid als kostenfactor in het kleinbedrijf dan ook een vast karakter¹²⁾. Verder zullen de kosten, welke betrekking hebben op de huisvesting, de administratie, afschrijvingen en interest als regel in het algemeen evenzeer met grote intervallen variëren, zodat ook van deze kostencategorieën gesteld kan worden, dat zij grotendeels als constante kosten moeten worden aangemerkt. De materialen en overige kosten daarentegen zullen slechts met veel geringere intervallen veranderen, zodat bij benadering mag worden aangenomen, dat deze categorieën tot de variabele kosten moeten worden gerekend.

Wanneer wij volgens de zoëven gemaakte rubricering de kosten in de door het E.I.M. onderzochte ambachtstakken rangschikken in een constante en variabele groep, dan zijn wij ons er wel van bewust, dat deze indeling slechts zeer globaal is, zodat hieraan geen absolute gelding kan worden toegekend. Voor het doel van dit onderzoek, dat niet verder wil gaan dan het verkrijgen van een algemene indruk, is dit ook niet noodzakelijk. In het licht van dit voorbehoud moeten de volgende cijfers worden gezien:

Gem. constante en variabele kosten in een aantal ambachtstakken

Ambachtstak	Jaar van onderzoek	Totale kosten		Constance kosten		Variabele kosten	
		in guldens	in %	in guldens	in %	in guldens	in %
Kappersbedrijf	1943	8.460	100	7.117	84	1.343	16
Schildersbedrijf	1938	10.678	100	7.896	74	2.782	26
Fotografie	1946	14.299	100	8.964	63	5.335	37
Rijwielherstellersbedrijf	1942	3.993	100	2.365	59	1.628	41
Schoenherstellersbedrijf	1947	11.448	100	6.514	57	4.934	43
Smederij	1940	11.244	100	6.024	54	5.220	46
Opticiensbedrijf	1947	29.818	100	11.308	38	18.510	62
Slagerij	1949	63.210	100	12.597	20	50.613	80
Maalderij	1937	100.147	100	9.320	9	90.827	91

DE KOSTENSTRUCTUUR IN HET AMBACHT

Ook uit dit overzicht treedt duidelijk naar voren hoe gevarieerd de kostenstructuur in de onderscheidene ambachtstakken is. Naast branches, waarin de constante kosten van betrekkelijk weinig belang zijn, zoals in de maalterij (9 %) en in de slagerij (20 %), worden bedrijfstakken aangetroffen, waar de constante kosten meer dan driekwart uitmaken van de totale kosten (kappersbedrijven 84 %). Uiteraard wordt de verhouding tussen constante en variabele kosten in hoge mate bepaald door de materiaalintensiviteit van de bedrijfstak. Hoe geringer de waarde van de verwerkte grond- en hulpstoffen is, des te groter zal als regel het aandeel van de constante kosten zijn. Intussen moet toch wel de algemene indruk deze zijn, dat het aandeel van de constante kosten in grote trekken belangrijk is. De hoogte van de constante kosten in het ambacht wordt, in tegenstelling tot industriële ondernemingen, minder beïnvloed door een kapitaalintensieve productiewijze, maar vindt voornamelijk haar oorzaak in het belangrijke onderdeel, dat hierin wordt gevormd door de loonfactor, waarin het gewaardeerde loon van de ondernemer en diens huisgenoten, naar wij zagen, een belangrijke rol speelt. De bedrijfseconomische consequentie van deze minder gunstige verhouding tussen constante en variabele kosten in het ambacht is de betrekkelijk grote druk van de constante kosten per eenheid product, indien geen optimale bezettingsgraad kan worden bereikt. Naarmate de bedrijfsbezetting verder van het optimum is verwijderd, wordt de druk van de constante kosten uiteraard groter, aangezien deze kosten in dit geval een belangrijker aandeel vertegenwoordigen in de totale kosten dan theoretisch noodzakelijk is. Er zal derhalve in het ambacht ernstig gestreefd moeten worden naar het zoveel mogelijk elimineren van iedere surplus-capaciteit. Algemeen is men van mening, dat de surplus-capaciteit in het ambacht niet onaanzienlijk is. Naar onze mening wordt dit in belangrijke mate veroorzaakt door de geringe bedrijfsgrootte, welke zo kenmerkend is voor het ambacht. Ongetwijfeld kan iedere ondernemer in zekere mate invloed uitoefenen op de verhouding tussen de capaciteit en de bedrijfsbezetting, hoewel als regel niet spoedig een optimale bezettingsgraad zal worden bereikt, aangezien de ondernemer veelal, door optimistische verwachtingen beziel, een tijdelijke surplus-capaciteit voor lief zal nemen. Uiteraard zal een dergelijke trek ook bij de ambachtspatrons worden aangetroffen. Een bijzonderheid van het ambachtelijk kleinbedrijf is echter, dat hier het aanpassen van de capaciteit aan de

bedrijfsbezetting in vele gevallen speciale moeilijkheden met zich kan brengen, namelijk daar, waar men aan de grens komt van de kleinste capaciteit, die nog mogelijk is. De capaciteit kan nu eenmaal niet tot in het oneindige verkleind worden. Altijd is er van een zeker minimum sprake. Meestal kan een bedrijfsruimte, hoe klein ook, niet worden gemist. Een bepaalde hoeveelheid gereedschappen en werktuigen is evenzeer onontbeerlijk, en ook de eigenaar zelf zal als regel voortdurend voor het bedrijf beschikbaar moeten zijn. In uitzonderingsgevallen kan het nog wel eens voorkomen, dat, bijvoorbeeld door het vervullen van nevenfuncties, de minimum-capaciteit nog iets kan worden beperkt, maar dit neemt niet weg, dat er aan de capaciteitsomvang een grens is gesteld, waarbeneden deze niet kan dalen. Een grens, die uiteraard per branche en rayon verschillend kan zijn. Zoals reeds eerder werd opgemerkt moet een zeer groot deel van de ambachtsbedrijven worden gerekend tot het kleinste type bedrijf, dat mogelijk is. Dit zijn dus bedrijven met een minimale capaciteit. Hier bestaat derhalve geen reële mogelijkheid meer om de capaciteit door inkrimping nog verder aan te passen aan de bedrijfsbezetting. Het gevolg hiervan is, naar onze mening, dat dit in de praktijk aanleiding moet geven tot een aanzienlijke surplus-capaciteit. Een surplus-capaciteit, welke de ondernemer alleen maar kan opheffen door het staken van zijn bedrijf. Aangezien deze laatste consequentie door de ambachtsondernemer om vele redenen veelal niet zal worden getrokken, betekent dit dat de huidige status, waarin het ambacht verkeert, practisch een grote mate van surplus-capaciteit met zich moet brengen. Dit is een gevolg van de grote verspreiding der ambachtsbedrijven over het land. Deze verspreiding is voor de consument gemakkelijk, maar leidt er toe, dat de gemiddelde bedrijfsgrootte gering blijft, hetgeen aanleiding geeft tot minder gunstige bedrijfseconomische resultaten.

Derhalve blijft een aanmerkelijke concentratie van ambachtsondernemingen slechts als enige mogelijkheid over om het aandeel van de constante kosten per eenheid product te verminderen. Ook dit echter stuit in de practijk doorgaans op onoverkomelijke bezwaren. Enerzijds van de zijde van de ondernemers, die weinig geneigd zijn om hun zelfstandigheid prijs te geven, hetgeen overigens uit sociologische overwegingen weder moet worden toegejuicht. Anderzijds stelt ook de consument een grotere concentratie van ambachtsbedrijven niet altijd op prijs. In het bijzonder in de minder dicht bevolkte gebieden

moet het juist als zeer nuttig worden aangemerkt, dat de verspreiding van de ambachtsbedrijven zo groot is. Op grond van de gebleken opbouw der kostenstructuur zou dit noodzakelijkerwijze moeten leiden tot hogere prijzen voor ambachtsproducten en -diensten. Hier-teenover staat evenwel het onmiskenbare voordeel, dat de consument in zijn onmiddellijke nabijheid kan beschikken over ambachtsbedrijven, waaraan hij behoefte heeft. Hoewel in iets mindere mate geldt dit-zelfde voordeel ook in dichter bevolkte streken. Wel kunnen daar de mogelijkheden tot concentratie groter zijn, maar nochtans biedt ook hier een grote verspreiding van ambachtsbedrijven de consument dikwijls belangrijke voordelen, in het bijzonder voor wat betreft de reparerende en dienstverlenende ambachten, welke zulk een belang-rijk aandeel hebben in de totale ambachtelijke productie. In dit verband moeten ook de voordelen van het persoonlijk contact van de consument met de ambachtspatroon worden vermeld. Het is hier niet de plaats om op dit punt uitvoerig in te gaan, temeer, daar het nut van dit persoonlijk contact algemeen wordt erkend.

Resumerend kan worden vastgesteld, dat, gegeven de huidige ambachtsstructuur, de gedachte ener concentratie van ambachtsbe-drijven op grote schaal niet veel praktische mogelijkheden tot verwezenlijking in zich sluit. Het noodzakelijke bedrijfseconomische gevolg hiervan is, dat, gezien de praktische moeilijkheid om de capaciteit aan te passen aan de bedrijfsdrukte per eenheid product, de vaste kosten een betrekkelijk belangrijk element vormen, dat moeilijk voor vermindering vatbaar is.

Een ander aspect van de constante en variabele kosten mag in dit verband niet onvermeld blijven. Het is vooral Marshall¹³⁾ geweest, die erop heeft gewezen, dat in tijden van laagconjunctuur de aanbods-prijs de neiging heeft om zo nodig beneden de kostprijs te dalen tot een minimum, waarbij de variabele kosten nog worden gedekt. De variabele kosten of de „prime costs”, zoals Marshall zegt, vormen derhalve een onderste grens, waarbij productie altijd nog voordeliger is dan het stilleggen van het bedrijf, aangezien de constante kosten (supplementary costs) bij het staken van de productie in elk geval in hun geheel ongedekt zouden blijven. Passen wij deze theorie toe op het ambacht, dan zou op het eerste gezicht de conclusie moeten zijn, dat, waar de constante kosten een belangrijk deel van de totale kosten vormen, de aanbodsprijs van ambachtsproducten en -diensten in baisse-perioden aanzienlijk beneden kostprijs zou kunnen dalen.

DE KOSTENSTRUCTUUR IN HET AMBACHT

Of dit evenwel in de practijk voor ambachtsproducten ook inderdaad het geval kan zijn, menen wij te moeten betwijfelen. Zoals reeds hiervoor werd aangetoond, is de loonfactor een belangrijk bestanddeel van de totale kosten der ambachtsondernemingen. Aangezien de lonen en in het bijzonder het gewaardeerde loon in het ambacht het karakter hebben van constante kosten, vormt uiteraard deze kostenfactor een zeer belangrijk bestanddeel der constante kosten. Het gewaardeerde loon nu, dat de vergoeding vormt voor de prestaties van de ambachtspatroon, dient voor een zeer groot deel voor het noodzakelijke levensonderhoud van hem en zijn gezin. Enerzijds is het dus een kostenfactor, maar anderzijds is het een bron van inkomen. Indien derhalve in een baisse-periode de aanbodsprijs van ambachtsproducten dermate zou dalen, dat alleen de variabele kosten hierdoor gedekt zouden worden, zou dit betekenen, dat het inkomen van de patroon tot nihil moet worden gereduceerd. Gezien de in het algemeen geringe kapitaalkracht van de eigenaren van ambachtsbedrijven, wil het ons voorkomen, dat deze theoretische grens in de practijk van het ambacht nimmer bereikt zal worden. Weliswaar is het mogelijk een deel van de vaste kosten, zoals huisvesting, rente, afschrijvingen e.d. in geval van nood bij de prijsstelling buiten beschouwing te laten, maar het gewaardeerde loon zal niet beneden een bepaald minimum kunnen dalen.

Zo gezien heeft derhalve het ambacht in tijden van laagconjunctuur ten aanzien van de prijsvaststelling slechts betrekkelijk geringe uitwijkmogelijkheden. Deze beperken zich namelijk tot een tijdelijk niet in de prijs verdisconteren van de huisvestingskosten, rente, afschrijvingen enz. en van een klein gedeelte van het gewaardeerde loon. Zodra de gang van zaken in een ambachtstak minder bevredigend is, zal dit dus direct repercussies teweeg brengen op het gewaardeerde loon. Vooral sociaal gezien is deze bedrijfseconomische consequentie, waarvoor de ambachtspatroon wordt geplaatst, zeer hard. Het gewaardeerde loon fungeert als het ware als een stootkussen tussen de bedrijfseconomische noodzaak en de eisen van een sociaal minimum. Wil hij in tijden van slechte conjunctuur zijn bedrijf gaande houden, dan zal dit als regel alleen kunnen geschieden door aantasting van zijn eigen levensomstandigheden. Hij staat hierbij voor de volgende keus. Indien dit mogelijk is, kan hij de tering naar de nering zetten en genoeg nemen met een verminderd gewaardeerd loon. Een mogelijke tweede oplossing is, dat hij personeel, zo hij hierover

DE KOSTENSTRUCTUUR IN HET AMBACHT

beschikt, ontslaat en zijn eigen werkzaamheden belangrijk opvoert. De praktijk leert, dat als regel beide oplossingen tezamen moeten worden aanvaard, hetgeen hierop neerkomt, dat dikwijls bij overmatig lange werktijden genoeg genomen met een gering inkomen. Deze consequenties van de kostenstructuur in het ambacht zijn ongetwijfeld weinig aantrekkelijk, maar moeten door de ambachtspatrons aanvaard worden als gevolg van het feit, dat zij de wil hebben zich als zelfstandig ondernemer te handhaven.

Verschillende auteurs¹⁴⁾ hebben er, vooral in de laatste tijd, de aandacht op gevestigd, dat het midden- en kleinbedrijf in belangrijke mate minder crisisgevoelig is dan de grootindustrie. Deze mening, welke in het bijzonder na de crisis tussen de beide wereldoorlogen steeds meer veld heeft gewonnen, vindt ongetwijfeld een belangrijke steun in de feiten. De juistheid dezer opvatting kan voor het middenbedrijf moeilijk worden ontkend. Ook voor de ambachtsbedrijven moet zij ogenschijnlijk in grote lijnen worden aanvaard. Het wil ons echter voorkomen, dat hierbij toch deze opmerking op haar plaats is, dat het grotere aanpassingsvermogen van ambachtsbedrijven in een baisse-periode practisch uitsluitend wordt bereikt door een aanpassing van het inkomen en de verrichtingen van de ambachtspatroon zelf aan de gewijzigde omstandigheden. De uitspraak van Roeper¹⁵⁾, dat het midden- en kleinbedrijf in het bijzonder in tijden van depressie belangrijke kostenvoordelen bezit, kunnen wij voor het ambacht daarom niet zonder voorbehoud aanvaarden.

Niet het bedrijf zelf is minder crisisgevoelig, maar de grotere weerstandskracht wordt uitsluitend bereikt ten koste van de persoon, die er de eigenaar van is. Daardoor kunnen in de kostenstructuur van ambachtsbedrijven, die in bedrijfsgrootte met elkaar verschillen, nuanceringen met betrekking tot de te verkrijgen resultaten ontstaan. Hierbij valt als algemeen verschijnsel waar te nemen, dat, naarmate het bedrijf kleiner is, de bedrijfsresultaten ongunstiger blijken te zijn, hetgeen voortvloeit uit de omstandigheid, dat in de kleinere onderneming de capaciteit zich moeilijker laat aanpassen aan de bedrijfsbezetting.

Uit alle kostenstatistieken, die door het Economisch Instituut voor den Middenstand voor ambachtsgroepen zijn samengesteld, treedt deze tendenz naar voren. De slechtste economische resultaten worden practisch zonder uitzondering verkregen in die bedrijven, welke, wat omvang betreft, tot de kleinste uit de desbetreffende branche moeten

DE KOSTENSTRUCTUUR IN HET AMBACHT

worden gerekend. Naarmate de bedrijfsgrootte toeneemt, stijgt ook als regel het bedrijfsresultaat in gunstige zin.

Deze algemene indruk moge hier aan de hand van een enkel voorbeeld worden geconcretiseerd. Daartoe kiezen wij de laatst verschenen ambachtspublicatie van het Economisch Instituut voor den Middenstand¹⁶⁾. Deze statistiek van de bedrijfsresultaten, over het jaar 1949, welke betrekking heeft op het slagersbedrijf, leent zich hierom zo bijzonder goed voor ons doel, omdat in dit materiaal tevens gegevens zijn opgenomen met betrekking tot de personeelsbezetting van de op hun kostenstructuur onderzochte bedrijven. Zodoende was het mogelijk om de gepubliceerde gegevens te hergroeperen naar de bedrijfsgrootte van de ondernemingen, met als basis de personeelsbezetting. Voor de 271 onderzochte bedrijven waren de resultaten, uitgedrukt in procenten van de omzet, als volgt:

*Exploitatiebeeld van het slagersbedrijf
in procenten van de omzet in 1949¹⁷⁾*

Bedrijfs- grootte	Aantal onder- zochte bedr.	Omzet	Grondstoffen	Loon			Huisvesting	Administratie	Afschrijvin- gen/interest	Overige kosten	Econ. re- sultaat	
				gewaar- deerd	uitbe- taald	totaal					positief	negatief
1 man	20	100	76.9	14.1	—	14.1	4.5	0.3	1.4	5.0	—	2.2
2 "	93	100	74.3	12.5	3.0	15.5	3.6	0.3	1.4	5.2	—	0.3
3 "	81	100	73.3	10.0	5.3	15.3	3.3	0.3	1.5	5.3	1.0	—
4 "	38	100	74.2	8.3	6.1	14.4	3.1	0.3	1.6	5.5	0.9	—
5 "	23	100	73.7	6.8	7.1	13.9	3.2	0.3	1.4	5.7	1.8	—
> 5 "	16	100	74.4	5.6	7.9	13.5	2.9	0.4	1.4	5.2	2.2	—

Deze cijfers vertonen geen vaste lijn voor wat betreft de invloed die de bedrijfsgrootte op de inkopen heeft. In het algemeen zijn de verschillen per bedrijfsgrootte-categorie niet belangrijk. Het enige in het oog springende percentage is dat van de éénmansbedrijven. In verhouding zijn de inkoopkosten voor de bedrijven zonder personeel hoger dan in de overige ondernemingen. Dit verschijnsel laat zich niet uit één enkele oorzaak verklaren. Zo kan in het slagersbedrijf deze deviatie worden teweeg gebracht door de omvang van de worst-

DE KOSTENSTRUCTUUR IN HET AMBACHT

makerij. Vanzelfsprekend zullen bedrijven, die een belangrijk deel van hun omzet verkrijgen door de verkoop van in eigen bedrijf vervaardigde worstsoorten, een kostenstructuur vertonen, waarbij de inkoopfactor lager ligt dan bij bedrijven, waarin de worstfabricage van minder betekenis is. In hoeverre de worstbereiding de inkoopfactor beïnvloedt, is moeilijk nauwkeurig aan te geven. In het algemeen zouden wij ten aanzien van de inkoopfactor willen opmerken, dat er een tendenz aanwezig is, dat de bedrijven van geringere omvang — welke als regel ook minder grondstoffen betrekken — iets hogere inkooprijzen moeten betalen, omdat de hoogte van eventuele rabatten nauw kan samenhangen met de ingekochte hoeveelheden. In hoeverre deze omstandigheid ook in het hier gegeven voorbeeld haar invloed uitoefent, onttrekt zich aan onze waarneming, maar in het algemeen gesproken komt het ons voor, dat haar invloed op de kostenstructuur van enig belang is.

Een meer heldere indruk van de betekenis der bedrijfsgrootte geven de totale loonpercentages in de slagersbranche. Deze wijzen duidelijk uit, dat de lonen als kostenfactor zwaarder drukken op bedrijven van kleinere omvang dan op grotere. Met weglating van de éénmansbedrijven kan dan ook in het overzicht worden waargenomen, dat de totale loonkosten dalen naar gelang de bedrijfsgrootte stijgt. Deze tendenz ligt overigens voor de hand, omdat verwacht mag worden, dat grotere mogelijkheden met betrekking tot de verdeling van de arbeid de efficiency in het bedrijf zullen bevorderen. Vooral in de éénmansbedrijven zal deze efficiency moeilijk kunnen worden opgevoerd tot een zelfde niveau als mogelijk is in bedrijven met personeel. De patroon immers zal veelal nagenoeg alle werkzaamheden zelf moeten verrichten en dus ook die werkzaamheden, welke zonder enig bezwaar gedaan zouden kunnen worden door eenvoudige jonge krachten, wier loon aanmerkelijk minder kan zijn dan dat van de volledig vakkundige patroon. Het bevreemdt dan ook zeer, dat in het voorbeeld van de kostenstructuur in het slagersbedrijf het aandeel van de loonkosten in de éénmansbedrijven lager blijkt dan dat in bedrijven van iets grotere omvang. Deze schijnbare tegenstelling kan alleen hieruit worden verklaard, dat bij het bepalen van de hoogte van het gewaardeerde loon tevens met andere factoren is rekening gehouden. In de practijk komt het namelijk niet zelden voor, dat de patroons van de kleinere ondernemingen en wel in het bijzonder van die, welke op het platteland zijn gevestigd, naast de inkomsten uit het

DE KOSTENSTRUCTUUR IN HET AMBACHT

ambachtsbedrijf, nog uit andere bronnen inkomsten putten. In de slagerij kan dit, bij voorbeeld, in deze vorm geschieden, dat de slagterspatroon, behalve met de uitoefening van zijn bedrijf, zich nog bezighoudt met vetweiderij en veehandel. Bij het bepalen van de gewaardeerde lonen wordt hiermede uiteraard rekening gehouden, zodat het loon, dat wordt berekend voor de slagterspatroon, bij dergelijke bedrijfstvormen voordeliger kan uitvallen. Afgezien echter van zulke uitzonderingen, kan in het algemeen worden aangenomen, dat het percentage van de loonkosten zal dalen naar gelang het bedrijf groter wordt. Ditzelfde geldt eveneens voor de huisvestingskosten. Deze kostenfactor, welke van vast karakter is, zal uiteraard per eenheid product van minder betekenis worden naar gelang de omzet stijgt. Daarentegen vertonen de administratiekosten niet eenzelfde tendenz tot relatieve daling bij toeneming van de bedrijfsgrootte. Degene, die enigszins bekend is met de toestanden in het ambacht, zal dit verschijnsel overigens niet zeer opmerkelijk vinden, aangezien het immers in het algemeen de kleinere bedrijven zijn, welke zich heel weinig aan hun administratie gelegen laten liggen. Naar gelang de bedrijfssomvang toeneemt, pleegt doorgaans de noodzaak van betere administratiemethoden meer te worden gevoeld.

De in vorenstaand betoog geconstateerde verschijnselen ener relatieve vermindering der kostenfactoren (met name wat betreft grondstoffen, lonen en huisvestingskosten) leiden er toe, dat in het ambacht de economische resultaten als regel relatief stijgen naarmate de bedrijfsgrootte toeneemt. Zo zien wij, dat in het door ons gekozen voorbeeld der slagerij het economisch resultaat verbetert van -2.2% als gemiddelde voor éénmansbedrijven tot $+2.2\%$ voor bedrijven met meer dan 5 arbeidskrachten. Dit verschijnsel, dat aan de hand van recent materiaal werd gedemonstreerd, is ook in andere ambachtstakken duidelijk waarneembaar.

Resumerend moet de conclusie zijn, dat in de verschillende ambachtsbranches de bedrijven van iets grotere bedrijfssomvang, wat hun kostenstructuur betreft, belangrijke voordelen hebben boven de kleine en zeer kleine ondernemingen. Deze voordelen worden niet alleen verkregen door een groter draagvlak voor de constante kosten, zoals de kosten van huisvesting en dergelijke, maar ook variabele kostengroepen, zoals de grondstoffen, kunnen in het kader van de bedrijfsgrootte een gunstige invloed op de rentabiliteit uitoefenen.

Op grond van het bovenstaande zou het uit *bedrijfseconomische*

DE FINANCIERING IN HET AMBACHT

overwegingen aanbeveling verdienen, indien gestreefd werd naar opvoering van de bedrijfsgrootte in het ambacht, waarbij in het bijzonder ware te denken aan een vermindering van het aantal éénmansbedrijven, die nog altijd zulk een belangrijk percentage van het totaal der ambachtsondernemingen vormen.

De Financiering in het Ambacht

Met Rössle¹⁸⁾ willen wij onder financiering verstaan „de verkrijging, het gebruik en de terugbetaling van kapitaal”. Hierbij zijn wij ons er wel van bewust, dat zodoende de grenzen van het financieringsbegrip zeer wijd worden getrokken. Gezien de bijzondere verhoudingen in het ambacht met betrekking tot de financiering, komt deze ruime omschrijving ons evenwel meer gewenst voor dan een nauwere begrenzing van het begrip.

In de financieringsliteratuur wordt aan de problemen, die het ambacht op dit gebied kent, in het algemeen weinig aandacht besteed, hetgeen wel mede zal worden veroorzaakt door het feit, dat het financieringsbegrip, zoals dit door de verschillende auteurs wordt gehanteerd, te eng van omvang is om deze problemen voldoende tot hun recht te doen komen. Dit is voor ons een reden temeer, om aan een zo ruim mogelijke omschrijving van het financieringsbegrip de voorkeur te geven. Alvorens nader op de financiering in het ambacht in te gaan, verdient het aanbeveling eerst enige aandacht te wijden aan de instelling van de ambachtspatroon met betrekking tot de financiering van zijn onderneming.

Van de beide productiefactoren kapitaal en arbeid is in de ambachts-onderneming de factor „arbeid” van primaire betekenis; het kapitaal daarentegen — hoewel evenzeer noodzakelijk — speelt als regel een meer secundaire rol.

In tegenstelling tot de zuiver kapitalistisch georiënteerde geldgever, die voor zijn kapitaal naar objecten zoekt, die hem zo gunstig mogelijke opbrengsten aan rente en dividend bieden, ongeacht in welke branche deze kunnen worden verkregen, wordt de ambachts-ondernemer primair geleid door de zorg voor het beroep, dat hij zelfstandig uitoefent. De kapitaalfactor, schoon onmisbaar, wordt door

DE FINANCIERING IN HET AMBACHT

hem niet beschouwd als een doel op zich, doch als een hulpmiddel, dat hij dienstbaar maakt aan de bereiking van zijn ambachtsdoel.

Oorspronkelijk waren de kapitaalbehoeften in het ambacht van volkomen ondergeschikte betekenis. In het bijzonder bij die vormen, welke als „loonwerk" kunnen worden aangeduid, beperkte de behoefte aan kapitaal zich tot de financiering van de werkruimte en van de als regel zeer eenvoudige gereedschappen. Immers, zo er al personeel in dienst mocht zijn, was het de gewoonte, dat het loon werd betaald nadat het werk was afgeleverd.

Was bij dergelijke vormen van ambacht nauwelijks sprake van een samenwerking tussen arbeid en kapitaal, geleidelijk aan is de betekenis van de factor kapitaal toegenomen. Een eerste uitbreiding onderging deze toen het loonwerk in betekenis afnam en het gewoonte werd, dat de ambachtspatroon zelf de materialen en hulpstoffen ging aanschaffen en deze derhalve moest financieren. Toch was in het historisch ambacht de invloed van deze uitbreiding op de financiering van betrekkelijk geringe betekenis. De bedrijfsomvang was uitermate beperkt en de omzetsnelheid groot, aangezien praktisch uitsluitend op bestelling werd gewerkt en zodoende geen voorraden van betekenis behoeften te worden aangehouden.

Eerst de ontwikkeling van het ambacht gedurende de laatste decennia heeft de financieringseisen meer op de voorgrond doen treden. Enerzijds heeft de voortschrijdende technische ontwikkeling de ambachtspatroon genoodzaakt steeds meer gelden te beleggen in machines en gereedschappen, welke voor een efficiënte uitoefening van zijn functie noodzakelijk zijn, terwijl anderzijds de financiering van voorraden en voorgeschoten lonen en sociale lasten steeds zwaardere eisen stelt, temeer daar het geven van crediet aan de klanten allengs vormen heeft aangenomen, die de financiële draagkracht van menige onderneming te boven gaan. In het algemeen kan dan ook worden vastgesteld, dat de behoefte aan bedrijfskapitaal in het ambacht evenzeer als dit in andere takken van nijverheid het geval is, de tendenz vertoont tot een voortdurende stijging. Deze ervaring, die iedere ambachtspatroon in de praktijk opdoet, heeft evenwel op zijn instelling weinig invloed uitgeoefend. Evenals dit vroeger het geval was, ziet hij nog steeds zijn eigenlijke beroep — de ambachtelijke arbeid — als primair, en het kapitaal dat voor een zelfstandige uitoefening hiervan noodzakelijk is als een ondergeschikte aan gelegenheid, welke hem in de huidige tijd niet zelden bijzonder veel

DE FINANCIERING IN HET AMBACHT

zorg zal baren, maar die geen afbreuk kan doen aan zijn liefde voor het vak en zijn wil om op de eenmaal ingeslagen levensweg te blijven voortgaan. Kenmerkend bij dit alles is bovenal zijn streven naar zelfstandigheid. Zoals in het hierna volgende hoofdstuk zal worden aangetoond, verschilt het sociale niveau van de ambachtspatroon veelal niet zeer van dat van de geschoolde arbeider. Het belangrijkste en waarlijk niet geringe verschil is in het algemeen de zelfstandige bedrijfsuitoefening.

De verknochtheid aan de zelfstandigheid is inderdaad een opvallend kenmerk van het ambacht. De zelfstandigheid wordt zeer hoog gewaardeerd en alle bezwaren, die dit voorrecht met zich mede brengt, worden gaarne aanvaard. Wie kennis neemt van de materiële resultaten, die in vele ambachtsondernemingen worden verkregen, vraagt zich wel eens met verwondering af, waarom deze vakbekwame patroons zo star blijven volharden op de eenmaal gekozen weg en niet liever hun werkkraft in dienst stellen van grotere ondernemingen, waar zij vaak met veel minder moeite en zorgen een inkomen kunnen verkrijgen, dat hun ondernemersloon belangrijk te boven gaat. Het enige antwoord hierop ligt, naar onze mening, in de drang tot zelfstandigheid, die zo kenmerkend is voor de beoefenaren van het ambacht. De zegswijze „liever kleine baas dan grote knecht” is hiervoor een juiste typering. Het is hier niet de plaats om op dit aspect nog verder in te gaan. In het volgend hoofdstuk zal onder meer aan de positie van de mens in het ambacht aandacht worden besteed, en daarbij zal ook het zoëven opgemerkte nader kunnen worden geadstrueerd.

Zien wij het goed, dan uit deze drang tot zelfstandigheid zich niet alleen in de vestiging van een eigen bedrijf, maar gaat zij bovendien vergezeld van een streven om zoveel mogelijk alle invloeden uit te schakelen, die tot een beperking van de zeggenschap van de ambachtspatroon kunnen leiden. Vanzelfsprekend zijn dergelijke gevaren vooral groot in de geldsfeer. Wij denken hier aan wat men in middenstandskringen noemt „het onder de grossier komen”, waarmede wordt bedoeld op het euvel, dat men door het in schulden geraken bij een grossier gedwongen wordt artikelen te kopen van slechtere kwaliteit of tegen hogere prijzen dan het geval zou zijn geweest indien men volkomen vrij zou hebben gestaan. Afgezien van deze betrekkelijk veel voorkomende ongewenste verhouding, zijn er nog verschillende andere mogelijkheden denkbaar, waardoor een afhanke-

DE FINANCIERING IN HET AMBACHT

lijkheid van de geldgever de vrijheid van handelen van de ambachtspatroon aan banden legt. Zo kan zijn zelfstandigheid maar al te gemakkelijk worden aangetast door het aantrekken van vreemd kapitaal, temeer daar hij in de regel daarbij de economisch zwakkere partij zal vormen. Zijn streven zal zich daarom in de eerste plaats richten op een financiering van zijn onderneming met eigen middelen. Bovendien wordt deze tendenz nog versterkt door een streven, dat evenzeer algemeen in het ambacht kan worden waargenomen en dat er op is gericht om zoveel mogelijk niet strikt noodzakelijke risico's te vermijden. Deze neiging is ook alleszins logisch voor de kleine ondernemer, omdat ieder risico, dat wordt aanvaard, een onmiddellijke terugslag kan hebben op de levensvoorwaarden van hemzelf en zijn gezin. Wil men zelfstandig een bedrijf uitoefenen, dan is het dragen van risico daaraan inhaerent, maar dit betekent uiteraard niet, dat niet zou kunnen worden gestreefd naar een zo groot mogelijke beperking hiervan.

Naar het ons wil voorkomen is een dergelijk streven in het ambacht zeer reëel aanwezig, en het gevolg hiervan is, dat de bedrijfspolitiek als regel is ingesteld op een zeer geleidelijke en organische uitbouw van de onderneming. Een expansiepolitiek, die in sterke mate op conjuncturele mogelijkheden is gericht, is de ambachtsman meestal vreemd. Uit deze geaardheid van de ambachtspatroon vloeit evenzeer voort, dat hij crediet-transacties niet lichtvaardig zal aangaan, en deze, zo het even mogelijk is, zal trachten te vermijden.

Ook dit draagt ertoe bij, dat bij de ambachtspatroon de neiging sterk is om de financiering zo mogelijk met eigen middelen te doen plaatsvinden. Vreemde middelen zullen als regel eerst dan worden aangetroffen, indien dit persé noodzakelijk is, omdat het eigen kapitaal onvoldoende is voor een behoorlijke financiering. Slechts incidenteel, zoals in het hoge uitzonderingsgeval, dat vreemd geld wordt aangetrokken om een expansieve bedrijfspolitiek mogelijk te maken, zal van deze gedragslijn worden afgeweken. Voor het ambacht moet dan ook de financiering met eigen middelen als primair worden erkend. Hiermede wil niet worden beweerd, dat het ambacht nagenoeg uitsluitend gefinancierd zou worden met eigen kapitaal of zelfs, dat dit in belangrijke mate de vreemde middelen zou overtreffen. Wij hebben slechts willen constateren, dat de ambachtspatroon *naar zijn aard* geneigd is om zijn onderneming zoveel mogelijk met eigen middelen te financieren.

Na deze algemene opmerking over de geaardheid van de ambachtspatroon met betrekking tot de financiering van zijn onderneming, willen wij thans op de mogelijkheden tot verkrijging van bedrijfskapitaal in het ambacht nader ingaan. Gezien de doorgaans geringe bedrijfsomvang in het ambacht is het vereiste bedrijfskapitaal per onderneming vanzelf betrekkelijk gering. Voor de ambachtstotaliteit is de kapitaalbehoefte nochtans zeer belangrijk; zij loopt in de milliarden. Aan de hiervoor in aanmerking komende kapitaalbronnen stelt dit niet geringe eisen. Wat nu de kapitaalvoorziening betreft, in de eerste plaats moet hierbij de verkrijging van *eigen kapitaal* ter sprake komen. In het ambacht is de door één man geleide onderneming de meest gebruikelijke ondernemingsvorm. Andere ondernemingsvormen komen nauwelijks voor. Met betrekking tot de financiering van dit soort ondernemingen merkt Polak¹⁹⁾ op, dat afgezien van het „kapitaal van haar leider zelf, in het algemeen geen „crediet op lange termijn wordt verleend, anders dan tegen zakelijk „onderpand. De persoonlijke onderneming is zozeer met haar leider „eigenaar saamgegroeid, dat zij met hem sterft, met hem door te groot „leven of speculeren geruïneerd kan worden, met hem door ziekte „kan worden aangetast“. Waar het beschikken over zakelijk onderpand direct samenhangt met het vermogen van de leider-eigenaar, is derhalve de eigen-kapitaalbron in het ambacht van grote betekenis, ook voor het verkrijgen van vreemde middelen op lange termijn. Deze middelen, die in het ambacht mede noodzakelijk kunnen zijn voor de financiering van de inventaris, de ijzeren voorraad, de kerndebiteuren en eventuele in eigen bezit zijnde bedrijfspanden, zullen als regel hun basis moeten vinden in het vermogen van de ambachtspatroon.

Van oudsher is in het ambacht het sparen de meest gebruikelijke weg om tot eigen-kapitaalvorming te komen. Hij, die als leerling in een ambachtsbedrijf wordt opgenomen, weet dat voor hem de mogelijkheid bestaat om het via gezelschap te zijner tijd tot ambachtspatroon te brengen, mits hij zich ontwikkelt tot een vakbekwame arbeidskracht en over de vereiste middelen beschikt om zich zelfstandig te vestigen. Deze laatste voorwaarde zal hem van het begin af duidelijk voor ogen moeten staan, en zo hij dus geen middelen bezit zal hij in zijn leerling- en gezellentijd er naar moeten streven om door besparingen een zelfstandige vestiging mogelijk te maken. Vooral in de huidige tijd, die enerzijds minder mogelijkheden biedt om geld te

DE FINANCIERING IN HET AMBACHT

reserveren en anderzijds grotere eisen stelt aan de benodigde som, zal dit niet eenvoudig zijn.

Hiertegenover staat evenwel, dat de aspirant-ondernemer in het ambacht zich als regel zeer vroegtijdig heeft beraden over de richting, die hij wil inslaan en zodoende gedurende geruime tijd de gelegenheid heeft om, zij het wellicht langs een moeizame weg, middelen te reserveren, welke voor zelfstandige vestiging noodzakelijk zijn. Moge deze weg voor velen lang en moeilijk zijn, de voordelen ervan kunnen ook niet worden onderschat. In dit opzicht kunnen wij de mening van Gygas²⁰⁾ volkomen onderschrijven, wanneer hij opmerkt: „Wer das „Geld zuerst erarbeiten muss, weiss es zeitlebens besser zu schätzen „und zu gebrauchen, ganz abgesehen von den wertvollen praktischen „Erfahrungen, die er sich mittlerweile sammeln kann“.

Om deze redenen zien wij dan ook in het sparen van de ambachtsgezel, met het doel om zich later zelfstandig te kunnen vestigen, grote voordelen, niet alleen, omdat hij hierdoor de beschikking krijgt over eigen vermogen, maar bovenal omdat deze wijze van kapitaalverkrijging voor hem een aansporing kan zijn om later als zelfstandig patroon zijn onderneming met voorzichtigheid en overleg te beheren. De laatste decennia valt een tendenz te constateren tot verhoging van de leeftijd, waarop ambachtspatroons zich zelfstandig vestigen. Wellicht heeft deze factor mede een rol gespeeld bij het in de jongste tijd opgekomen verlangen naar het verlenen van financieringsfaciliteiten bij vestiging van ambachtsbedrijven. Een begin van verwezenlijking heeft dit verlangen gevonden door de thans geopende mogelijkheid om met overheidsgarantie vestigingscredieten te verkrijgen, mits in de desbetreffende branche een waarborgfonds is opgericht, dat de helft van het risico voor zijn rekening neemt. Voor het ambacht is een dergelijk waarborgfonds, dat in feite alleen in de kruideniersbranche bestaat, tot dusver niet tot stand gekomen. Het beschikbaar stellen van vestigingscredieten van deze aard valt op zich zeker toe te juichen, onder het beding, dat het vooruitzicht op deze wijze geldmiddelen te kunnen verkrijgen, de drang tot sparen bij de candidaat-ondernemer niet wegneemt.

Andere bronnen tot verkrijging van eigen kapitaal zijn erfenissen of huwelijksgoederen, die de ambachtsman ten deel kunnen vallen. Hoewel in het ambacht de beroepscontinuïteit groot moet worden genoemd*, en het derhalve geen uitzondering is, dat zoons van

* Zie voor cijfers hieromtrent blz. 144 e.v.

DE FINANCIERING IN HET AMBACHT

ambachtspatrons, die het bedrijf van hun vader overnemen, een deel hiervan door erfopvolging verkrijgen, moet deze mogelijkheid van kapitaal-verkrijging toch van minder omvang en betekenis worden geacht dan die van het sparen.

Een derde bron ter verkrijging van eigen kapitaal is gelegen in de vennootschapsvorming. Uiteraard leidt niet iedere vennootschapsvorming tot vergroting van het eigen kapitaal, aangezien de oorzaak van een dergelijk samengaan ook hierin kan liggen, dat een vennoot praktisch uitsluitend zijn arbeidskracht en vakbekwaamheid inbrengt. In de regel zal zich evenwel het feit voordoen, dat door vennootschapsvorming het eigen kapitaal in meerdere of mindere mate wordt vergroot. Overigens heeft de vennootschapsvorming in het Nederlandse ambacht geen grote afmetingen aangenomen. Helaas zijn hierover geen recente cijfers beschikbaar, doch aan de bedrijfstelling van 31 December 1930 kunnen hieromtrent enige gegevens worden ontleend. Voor de hierop betrekking hebbende cijfers verwijzen wij naar de staat op blz. 111.

Uit het daarin opgenomen cijfermateriaal blijkt duidelijk het overheersende aandeel van de door één man geleide onderneming in het ambacht. Van de vennootschappen is de vennootschap onder firma de meest voorkomende juridische vorm, daarna volgt de burgerlijke maatschap, terwijl de naamloze vennootschap zeer weinig en de commanditaire vennootschap slechts incidenteel voorkomt. Van de overige juridische vormen verdient alleen nog de coöperatie in het bakkersbedrijf vermelding, waarbij de vraag open blijft in hoeverre deze ondernemingen tot het ambacht kunnen worden gerekend. Een nadere analyse van deze gegevens wijst verder uit, dat als regel de burgerlijke maatschap en de vennootschap onder firma wordt aange troffen bij de grotere en de N.V. vorm bij de zeer grote ambachts-ondernemingen. Gegeven de hoge waarde, die in het ambacht aan het begrip zelfstandigheid wordt toegekend, menen wij uit deze feiten de gevolgtrekking te mogen maken, dat de vennootschapsvorm in het ambacht daarom weinig aantrekkelijk is, omdat hierdoor de ambachtspatroon een deel van zijn zelfstandigheid moet prijsgeven, waartoe hij als regel alleen overgaat indien de noodzaak daartoe dwingt. Vandaar dat de vennootschapsvorm in de grotere bedrijven, waar deze noodzaak veel eerder aanwezig is, in belangrijk sterkere mate wordt aangetroffen.

De laatste en niet minst belangrijke mogelijkheid tot vorming van

DE FINANCIERING IN HET AMBACHT

Ondernemingen, onderscheiden naar juridische vorm.

Ambachtstak	Natuurlijke personen		N.V.		V.O.F.		C.V.		Burg. maatsch.		Andere		Totaal	
	Aant.	%	Aant.	%	Aant.	%	Aant.	%	Aant.	%	Aant.	%	Aant.	%
Kappersbedrijf	8245	97.9	7	0.1	86	1.0	—	—	85	1.0	—	—	8423	100.0
Schoenherstellersbedrijf	12663	97.5	17	0.1	164	1.3	2	0.0	149	1.1	—	—	12995	100.0
Rijwielherstellersbedrijf	5775	96.0	22	0.4	129	2.1	2	0.0	89	1.5	—	—	6017	100.0
Kleermakerij	9216	94.8	43	0.4	313	3.2	3	0.0	151	1.6	—	—	9726	100.0
Uurwerkmakersbedrijf	1603	94.2	13	0.8	67	4.0	1	0.0	17	1.0	—	—	1701	100.0
Slagerij	9991	92.6	45	0.4	405	3.8	2	0.0	350	3.2	4	0.0	10797	100.0
Broodbakkerij	12571	92.3	145	1.1	381	2.8	11	0.1	257	1.9	247	1.8	13612	100.0
Fotografie	1031	91.8	19	1.7	52	4.6	—	—	21	1.9	—	—	1123	100.0
Banketbakkerijbedrijf	1442	90.8	11	0.7	114	7.2	—	—	21	1.3	—	—	1588	100.0
Loodgietersbedrijf	2801	89.2	35	1.1	218	7.0	1	0.0	84	2.7	—	—	3139	100.0
Schildersbedrijf	9045	89.1	42	0.4	604	6.0	2	0.0	453	4.5	1	0.0	10147	100.0
Behangers- en stoffeersbedrijf	2934	89.1	46	1.4	233	7.1	3	0.1	76	2.3	1	0.0	3293	100.0
Smederij	6096	88.2	66	1.0	466	6.8	3	0.0	275	4.0	1	0.0	6907	100.0
Electro-technisch installatiebedrijf	2522	85.8	79	2.7	241	8.2	8	0.3	87	3.0	—	—	2937	100.0

eigen kapitaal is de zelf-financiering. Deze financieringswijze is in het ambachtsbedrijf zeer gebruikelijk en ook aanbevelenswaardig, aangezien zij een gezonde en gelijkmatige bedrijfsontwikkeling mogelijk maakt. Rössle ²¹⁾ ziet hierin zelfs de basis van de welstand van de middenstand in vroeger tijden.

Als de voornaamste drijfveer tot het aanwenden van een zo groot mogelijk deel der gemaakte winsten in het bedrijf zien wij wederom de drang naar zelfstandigheid bij de ambachtspatroon. Door het niet geheel consumeren van de bedrijfswinst schept de ambachtspatroon de mogelijkheid, hetzij om vreemd kapitaal af te lossen, dan wel om zijn bedrijf uit te breiden zonder dat hiervoor vreemd geld behoeft te worden aangetrokken. In beide gevallen leidt dit tot een mindere afhankelijkheid van geldgevers, hetgeen uiteraard zijn financiële zelfstandigheid ten goede komt.

Kan dus in het algemeen het verlangen van de ambachtspatroon om door zelf-financiering het eigen kapitaal te vergroten, worden erkend, de vraag of de praktijk daartoe ook voldoende mogelijkheden biedt, is hiermede niet beantwoord. Uiteraard zijn conjuncturele invloeden hierbij van grote betekenis, evenals het beleid van de overheid op het gebied van belasting, prijsbeheersing en dergelijke. In het algemeen kunnen wij ons niet aan de indruk onttrekken, dat, met het oog op de beperkte winstmogelijkheden in het ambacht, de zelf-financiering *op korte termijn gezien*, niet al te hoog mag worden aangeslagen. Dat op het gebied der zelf-financiering evenwel toch resultaten van betekenis kunnen worden bereikt, lijkt ons te danken aan het feit, dat het sparen in het bedrijf continu plaatsvindt, waardoor *op langere termijn* deze besparingen van betekenis kunnen worden. Als een positieve factor in dit opzicht moet ook de omstandigheid worden beschouwd, dat in het ambacht medewerking van gezinsleden zeer gebruikelijk is*. Tot de medewerkende gezinsleden moeten voornamelijk worden gerekend de echtgenote en jongere kinderen van de ambachtspatroon. Waar het in de praktijk vaak voorkomt, dat deze voor hun werkzaamheden geen of geen equivalente beloning ontvangen, zal hierdoor de winst in dergelijke bedrijven aanzienlijk worden vergroot, hetgeen vanzelfsprekend van invloed zal zijn op de mogelijkheid van zelf-financiering.

* Zie blz. 153.

Naast het eigen kapitaal kan de ambachtsonderneming vreemd kapitaal menigmaal niet geheel ontberen. De voortdurend stijgende kapitaalbehoeften werken vanzelf een toenemende vraag naar vreemde gelden in de hand. Met betrekking tot de *vreemde middelen op lange termijn* speelt de particuliere lening een rol van betekenis. Historisch gezien is het de oudste vorm van verschaffing van vreemd kapitaal op lange termijn en nog steeds is deze wijze van financiering in het ambacht van betekenis. Concrete gegevens omtrent de omvang er van zijn niet beschikbaar, maar bij de deskundigen bestaat overeenstemming van opvatting over het belang van deze kapitaalbron voor de middenstand, temeer daar deze leningen vooral dan worden aangetroffen, indien een reële dekking niet aanwezig is. De geldgevers zijn dan ook als regel familieleden of vrienden van de ambachtspatroon en ook wel particulieren, die in zijn kunnen vertrouwen stellen. Gebruikelijk is dat dergelijke leningen worden verstrekt bij de vestiging van een ambachtsonderneming. Vooral dan is dikwijls de noodzaak tot een dergelijke credietverlening groot, omdat de jonge ondernemer nog niet over voldoende dekkingsmiddelen beschikt om op andere wijze credieten op lange termijn te kunnen opnemen.

Niet altijd behoeven dergelijke leningen te ontstaan, doordat nieuw kapitaal in een onderneming wordt ingebracht. Niet zelden komt het voor, dat de eigenaar van een ambachtsonderneming bij zijn dood door één van de kinderen wordt opgevolgd. Teneinde nu het bedrijfskapitaal intact te laten wordt dan deze weg gekozen, dat de mede-erfgenamen een deel van hun erfenis in de zaak laten en hierdoor als credietgever optreden. Een eveneens veelvuldig voorkomende credietvorm op lange termijn is de hypothecaire lening. Voor ambachtspatroons, die over onbelaste onroerende goederen beschikken, is dit zelfs de meest gebruikelijke vorm. In de bouwambachten is in het bijzonder de crediethypotheek een verbreide financieringsvorm, terwijl ook de bank-hypotheek in het ambacht niet zonder belang is.

Tot 1934 waren de particuliere en de hypothecaire lening de enige mogelijkheden voor de ambachtspatroon om geld op lange termijn te verkrijgen, aangezien een beroep op de publieke kapitaalmarkt door ambachtsbedrijven, gezien hun juridische vorm en hun omvang, niet tot de reële mogelijkheden behoorde. Het kan dan ook weinig verwondering wekken, dat vele ambachtsondernemingen allengs grote

DE FINANCIERING IN HET AMBACHT

moeilijkheden ondervonden bij de verkrijging van vreemd geld op lange termijn. In het bijzonder in crisistijden werden deze moeilijkheden nog aanzienlijk vergroot. Dit is dan ook de reden geweest, dat, met steun van de overheid, bijzondere credietvormen zijn gecreëerd, waardoor deze moeilijkheden konden worden verlicht. Zo kwamen in 1934 de zogenaamde crisiscredieten tot stand, welke door de Nederlandsche Middenstandsbank werden verleend onder garantie van de staat. Sindsdien is deze credietvorm enige malen gewijzigd en aangevuld. Ook gedurende en na de tweede wereldoorlog is het bijzonder middenstandscridiet uitgebreid onder meer met de herstelcredieten A en B. Het heeft weinig zin al deze aanvullingen en uitbreidingen op de voet te volgen en binnen het kader van dit hoofdstuk willen wij ons dan ook beperken tot een bespreking van de voornaamste bijzondere credieten, zoals deze momenteel worden verleend. Hiertoe moeten worden gerekend het bijzonder crediet, het werktuigencrediet en de borgstellingscredieten*.

Het *bijzonder crediet* is in feite een voortzetting van de herstelcredieten A. Deze credieten kunnen door de Nederlandsche Middenstandsbank aan volwaardige ambachtsondernemingen, die tengevolge van de tijdsomstandigheden in financieringsmoeilijkheden zijn geraakt, worden verstrekt, waarbij de Staat voor 100 % garant blijft voor het hieraan verbonden risico. Naast de bepaling, dat deze credieten slechts aan volwaardige ondernemingen mogen worden verleend — hetgeen wil zeggen, dat deze bedrijven levensvatbaar moeten zijn en vakkundig worden beheerd — geldt nog het voorschrift, dat hiervoor uitsluitend die ondernemingen in aanmerking komen, welke vóór 1 Januari 1945 zijn gevestigd. De credieten kunnen alleen dan worden gegeven, wanneer een normaal crediet niet tot de mogelijkheden behoort. De credietgrens is f 30.000.— per post, terwijl de rente is gesteld op $1\frac{1}{2}$ % boven het promesse-disconto van de Nederlandsche Bank. De maximale staatsgarantie is bepaald op f 12.000.000.—.

Credieten, welke niet groter zijn dan f 2.000.— worden verleend door tussenkomst van de borgstellingsfondsen, waarop wij aanstonds nog nader zullen terugkomen.

* Het wedervestigingscrediet, het zakelijk bedrijfscrediet voor gedemobiliseerden en het vestigingscrediet voor gedemobiliseerden zijn hier vanwege de geringe importantie en de uitgesproken tijdelijke aard, buiten beschouwing gelaten. Tot dusver zijn, blijkens Bijlage 2 van de Memorie van Antwoord der Rijksbegroting 1952, Hoofdstuk X, Economische Zaken, uit dien hoofde slechts 172 credieten verleend tot een totaalbedrag van f 403.110.—.

DE FINANCIERING IN HET AMBACHT

Met betrekking tot de omvang van deze credietverlening kunnen de volgende cijfers worden gegeven ²²⁾.

Verleende bijzondere credieten (voorheen herstelcrediet A)

Periode	Verstrekt door Ned. Middenstandsbank		Verstrekt door borgstellingsfondsen	
	Aantal	Bedrag	Aantal	Bedrag
Oct. '45—Juni '46	660	f 4.630.591.—	96	f 68.250.—
Juli '46—Juni '47	300	" 1.839.230.—	141	" 105.193.—
Juli '47—Juni '48	112	" 570.400.—	112	" 91.155.—
Juli '48—Juni '49	82	" 523.350.—	46	" 42.900.—
Juli '49—Juni '50	55	" 325.150.—	59	" 53.788.—
Juli '50—Juni '51	394	" 3.654.200.—	199	" 297.525.—
Totaal	1603	f 11.542.921.—	653	f 658.811.—

Waar deze credieten bestemd zijn voor de gehele middenstand, kan de omvang hiervan tot dusver niet groot worden genoemd. Dat de toegestane credieten direct na de oorlog het grootst waren, vindt zijn verklaring in het feit, dat dit uitsluitend herstelcredieten A betrof, die werden verleend aan middenstandsbedrijven, welke in moeilijkheden waren gekomen door de oorlogsomstandigheden. Sinds deze credieten in 1950 een meer algemeen karakter hebben gekregen, kan wederom een belangrijke toeneming van de toegestane bedragen worden geconstateerd.

Het *werktuigencrediet* (sedert kort „bedrijfsuitrustingscrediet” geheten), dat in 1939 op initiatief van het Ministerie van Economische Zaken in het leven werd geroepen, beoogt aan middenstandsbedrijven langlopende credieten te verstrekken, waarmede vaste kapitaalgoederen kunnen worden gefinancierd. Dit in tegenstelling tot het bijzonder crediet, dat uitsluitend voor de financiering van het bedrijfskapitaal dienst mag doen. Het maximum credietbedrag per post is gesteld op f 15.000.—, welk bedrag kan worden verhoogd tot f 25.000.—, indien het object, waarvoor crediet wordt aangevraagd, van belang kan worden geacht voor de industriële ontwikkeling van Nederland. Evenals het bijzonder crediet wordt het werktuigencrediet (thans: bedrijfsuitrustingscrediet) verleend door de Nederlandsche

DE FINANCIERING IN HET AMBACHT

Middenstandsbank onder staatsgarantie. De rente is gelijk aan die van het bijzonder crediet en de looptijd is op maximaal 10 jaar gesteld. Tot voor kort waren deze credieten in het bijzonder bestemd voor ambachtsbedrijven en kleine nijverheidsondernemingen. De omvang van deze credietverlening heeft zich in steeds stijgende lijn bewogen, hetgeen moge blijken uit de volgende cijfers ²²⁾.

Toegestane en afgewezen aanvragen voor Werktuigencrediet

Periode	Toegestaan		Afgewezen	
	Aantal	Bedrag	Aantal	Bedrag
Juli '45—Juni '46	66	f 489.200.—	19	f 161.700.—
Juli '46—Juni '47	145	" 952.450.—	78	" 665.600.—
Juli '47—Juni '48	184	" 1.079.000.—	135	" 1.044.700.—
Juli '48—Juni '49	159	" 1.049.550.—	166	" 1.238.490.—
Juli '49—Juni '50	203	" 1.444.450.—	198	" 1.901.000.—
Juli '50—Juni '51	468	" 3.272.475.—	211	" 1.744.520.—
Totaal	1225	f 8.287.125.—	807	f 6.756.010.—

In deze cijfers valt in het bijzonder op, dat de verhouding tussen de toegestane en afgewezen bedragen gedurende de laatste periode aanmerkelijk is verbeterd. Blijkbaar vinden de richtlijnen, die voor toewijzing zijn gesteld, de laatste tijd een soepeler toepassing dan voorheen het geval was. Uiteraard is hiermede het ambachtsbedrijf, dat met financieringsmoeilijkheden heeft te kampen, ten zeerste gebaat. De verandering van de naam „werktuigencrediet” in „bedrijfsuitrustingscrediet” vond haar oorzaak in een uitbreiding van de credietmogelijkheden, hierin bestaande, dat thans ook het niet-technische gedeelte der bedrijfsuitrusting (zoals toonbanken, vitrines, verbetering van de pui en van het interieur van bedrijfspanden) door middel van dit crediet kan worden gefinancierd.

In tegenstelling tot de beide eerstgenoemde credietvormen beperken de *borgstellingsfondsen* zich tot bemiddeling bij credieten van kleine omvang. Deze fondsen, welke in 1936 in ieder district van de Kamers van Koophandel zijn opgericht, stellen zich borg voor credieten tot een maximum van f 1500.—, hetgeen in bijzondere gevallen tot

f 2.000.— kan worden verhoogd, welke credieten worden verleend door een bank, waarmede het fonds in relatie staat. De rente bedraagt $3\frac{1}{2}\%$ en de aflossing moet binnen 3 jaar hebben plaatsgevonden. Ook bij de reeds eerder genoemde bijzondere credieten beneden f 2.000.— worden de borgstellingsfondsen ingeschakeld. De door de fondsen te lijden verliezen worden voor de helft door het Rijk vergoed. Voor borgstelling komen in aanmerking eigenaren van kleine meer dan twee jaar bestaande middenstandsbedrijven, waarvan de eigenaars blijk hebben gegeven hun zaak naar behoren te kunnen drijven, doch die door bijzondere omstandigheden in financiële moeilijkheden zijn geraakt en die niet voor een normaal bankcrediet in aanmerking komen.

Deze mogelijkheid van credietverlening draagt een zakelijk karakter, hoewel hierbij ook met sociale overwegingen rekening wordt gehouden.

Van Juli 1945 tot Juni 1951 werden in totaal 7313 borgstellingscredieten verstrekt tot een bedrag van f 7.129.185.—²²⁾. Evenals bij de hiervoor genoemde credietvormen is gedurende de laatste jaren een aanzienlijke stijging in aangevraagde en verleende credieten waar te nemen. In grote lijnen zijn hiermede de credietbronnen voor gelden op lange termijn besproken.

Wat de *vreemde middelen op korte termijn* betreft moet in de eerste plaats het gewone *bankcrediet* worden genoemd. In Nederland beweegt zich de Nederlandsche Middenstandsbank speciaal op dit terrein, hoewel ook credieten van andere banken aan ambachts-ondernemingen voorkomen. Merkwaardig is, dat een banksysteem volgens de beginselen van Raiffeisen, dat voor de kleine zelfstandige boeren met zoveel succes toepassing heeft gevonden, voor het ambacht en de detailhandel in Nederland niet tot ontwikkeling is kunnen geraken. Deskundigen nemen aan, dat de grotere service, die de middenstandszaken van een bank eisen, hiervan de voornaamste oorzaak is.

Wat betreft de voor de ambachtsondernemingen bestaande mogelijkheden om bij banken geld op te nemen, moet worden opgemerkt, dat deze aanzienlijk worden beperkt door gebrek aan dekking. In het algemeen wordt thans aangenomen, dat ongeveer een derde deel van de middenstandszaken niet bankabel kunnen worden geacht. Voor deze ondernemingen blijft dan als enige bron voor gelden op korte termijn over het *leverancierscrediet*. Deze credietvorm is in het

DE FINANCIERING IN HET AMBACHT

ambacht zeer gebruikelijk en voor vele ondernemingen onontbeerlijk. De omvang van het leverancierscrediet is naar gelang van de ambachtstak verschillend en houdt ook sterk verband met de positie van de grossier. In het algemeen kan deze tendenz worden waargenomen, dat de grotere grossiers wat leverancierscrediet betreft hun klanten selecteren. Dit in tegenstelling tot de kleinere en economisch zwakkere grossiers. Hoewel hieromtrent concrete gegevens ontbreken, moet worden aangenomen, dat de financiering in het ambacht door middel van leverancierscrediet van grote betekenis is en een noodzakelijke schakel vormt in de credietverschaffing. Naast de hieraan verbonden voordelen mogen evenwel de nadelen niet uit het oog worden verloren. Reeds eerder hebben wij gewezen op het niet denkbeeldige gevaar, dat de ambachtspatroon door deze financiering te zeer afhankelijk wordt van zijn leverancier, waardoor hij gedwongen kan worden genoegen te nemen met de artikelen, die men hem wil leveren en de prijzen, welke hiervoor worden bedongen. Een tweede bezwaar is, dat de ambachtspatroon, die is aangewezen op leverancierscrediet, als gevolg hiervan niet zijn goederen kan betrekken bij grossiers en fabrikanten die niet bereid zijn hem crediet te verlenen.

Een derde bezwaar tegen het leverancierscrediet geldt speciaal de credietverlening door economisch zwakkere grossiers in tijden van liquiditeitsmoeilijkheden. Noodgedwongen zullen deze in dergelijke omstandigheden tot een verkrapping van de credietverlening overgaan, hetgeen de ambachtsonderneming juist dan zeer zwaar zal treffen. Tenslotte moet nog worden gewezen op de prijs van het leverancierscrediet, die als regel hoog is, hetgeen door de eenvoudige ambachtsman lang niet altijd wordt gerealiseerd, temeer, daar de rente in de aankoop prijs is verdisconteerd. Volledigheidshalve vermelden wij tenslotte nog het *afnemerscrediet*. De betekenis hiervan voor het ambacht is uitermate gering en beperkt zich tot enkele regelingen, die voornamelijk voorkomen bij de bouwambachten. In abnormale tijden, zoals bij goederenschaarste, wordt van deze credietvorm nog wel eens gebruik gemaakt.

Nu een inzicht is verkregen in de mogelijkheden, welke voor de ambachtsondernemer open staan ter verkrijging van bedrijfskapitaal zal nader moeten worden ingegaan op de individuele vaststelling van de kapitaalbehoefte. In het algemeen kan worden geconstateerd, dat

DE FINANCIERING IN HET AMBACHT

de ambachtspatroon hierbij als regel weinig consequent te werk gaat. Zodoende ligt de wortel van vele financieringsmoeilijkheden dikwijls in een verkeerd begin. Men maakt van de geldnood een deugd en begint een ambachtsbedrijf op een te smalle financiële basis, waarbij de winstmogelijkheden van de nieuwe onderneming grenzeloos worden overschat, doordat te veel rekening wordt gehouden met de ijver en de vakbekwaamheid van de eigenaar en te weinig met de economische mogelijkheden.

Wanneer Rössle ²³⁾ constateert, dat de ambachtspatroon ten aanzien van de financiering empirisch te werk gaat, kunnen wij hiermede zeker instemmen, maar wij willen er onmiddellijk aan toevoegen, dat dit vooral in de huidige tijd niet de manier is om een onderneming te beheren. Geenszins willen wij de ervaring als leidraad voor het handelen onderschatten, maar als richtsnoer voor een juiste financiering van het ambachtsbedrijf is zij ongetwijfeld te eenzijdig. De grote bezwaren, welke zijn verbonden aan een te zwakke financiële opzet van ambachtsondernemingen — een beginfout, die maar al te vaak wordt gemaakt — worden reeds geruime tijd algemeen erkend, en zij zijn aanleiding geworden, dat in de Vestigingswet Kleinbedrijf indertijd de mogelijkheid is geopend om voorwaarden te stellen met betrekking tot de credietwaardigheid van de te vestigen ambachtsbedrijven.

In het vóórontwerp van de nieuwe Vestigingswet ²⁴⁾ werd deze eis niet meer gesteld. De Memorie van Toelichting motiveerde dit onder meer door te wijzen op de gewichtige nadelen, die hieraan zijn verbonden zoals de moeilijkheid van het vinden van een bruikbaar criterium, de subjectiviteit van de beoordeling en de praktische onmogelijkheid van een doeltreffende contrôle of werkelijke credietwaardigheid aanwezig is.

Op aandrang van de Sociaal-Economische Raad is evenwel in het op 14 Maart 1952 aangeboden wetsontwerp houdende een regeling ter bevordering van een goede bedrijfsuitoefening (Vestigingswet Bedrijven) ²⁵⁾ alsnog de eis van credietwaardigheid opgenomen. Hieruit moge blijken, welke waarde, zowel het bedrijfsleven als de overheid, hechten aan een verantwoorde financiële opzet. Waar evenwel een doeltreffende contrôle op deze vestigingseis uitermate moeilijk zal blijven, verdient het alleszins aanbeveling, dat ook door een weloverwogen voorlichting de adspirant-patroon van het belang van een gezonde financiële opzet worden overtuigd.

DE FINANCIERING IN HET AMBACHT

Bij het onderwijs in de bedrijfsleer, ter verkrijging van het diploma „Handelskennis”, verdient het dan ook aanbeveling meer aandacht te besteden aan de nadelen, welke zijn verbonden aan vestigingen, waarvan de financiële grondslag onvoldoende is. Bovendien zal aan de candidaat-ondernemers een grondig inzicht moeten worden bijgebracht omtrent de factoren, die van invloed zijn op de kapitaalbehoefte, zoals aard van het bedrijf, bedrijfsuitrusting, omzetsnelheid, omzetgrootte en betalingsvoorwaarden. Slechts wanneer terzake het vereiste inzicht aanwezig is, zal de ondernemer in staat zijn de kapitaalbehoefte zo nauwkeurig mogelijk te benaderen. Het is duidelijk, dat, gezien de vele factoren, welke hier hun invloed doen gelden, het zelfs bij benadering aangeven van algemene normen voor de kapitaalbehoefte practisch niet mogelijk is. De enige weg, die dan ook open blijft, is de kennis van de adspirant-ambachtspatroons op dit punt te verdiepen en zodanig te ontwikkelen, dat zij in staat moeten worden geacht de financiële consequenties van hun vestiging te overzien.

Bij de bespreking van de mogelijkheden, die de ambachtsondernemer ten dienste staan om bedrijfskapitaal te verkrijgen, is er reeds enkele malen op gewezen, dat de kapitaalbehoefte zich in een voortdurend stijgende richting bewegen. Rössle²⁶⁾ noemt als de belangrijkste oorzaken hiervan de toenemende voorziening van de bedrijven met machines en gereedschappen, de noodzaak tot een systematische credietverlening aan klanten, het toenemend gebruik van diensten en de invloed van het in de industrie gevoerde loonbeleid. De kapitaal-investering per arbeidskracht is aanzienlijk gestegen en er zijn geen voortekenen, welke er op wijzen, dat aan deze stijging binnen afzienbare tijd een einde zal komen. Aan dit facet van de financiering menen wij in het bijzonder nog enige aandacht te moeten besteden, vooral in verband met de recente ontwikkeling ten aanzien van de financiering van ambachtsondernemingen. Hierbij willen wij uitgaan van de financiële toestand in de ambachtsbedrijven van vóór 1940. Volgens Schras²⁷⁾ was deze aldus, dat in het algemeen het beschikbare kapitaal vrijwel geheel was belegd in inventaris, goederen, uitstaande vorderingen en (eventueel) het bedrijfspand, terwijl een ruim gebruik werd gemaakt van vreemd kapitaal, in het bijzonder van leverancierscrediet. De bedrijven beschikten daardoor over weinig kasmiddelen, zodat de liquiditeit gering was. De oorlog

DE FINANCIERING IN HET AMBACHT

bracht in deze toestand een radicale verandering, en wel in deze zin, dat de slechte liquiditeitspositie enorm werd verbeterd. De goederen-voorraden slonken zienderogen, de omzetsnelheid steeg aanzienlijk, vorderingen op debiteuren verminderden sterk en vernieuwingen moesten worden uitgesteld. Zodoende ondergingen de kasmiddelen een sterke uitbreiding, temeer daar niet zelden belangrijke winsten konden worden gemaakt. Het gevolg was, dat het vreemde kapitaal aanzienlijk kon worden ingekrompen door aflossing van credieten en hypotheek en het wegvallen van leverancierscredieten, zelfs ondanks het voortdurend stijgende prijsniveau. In een dergelijke abnormale financieringspositie verkeerden nagenoeg alle ambachts-bedrijven direct na de oorlog. Met deze toestand als uitgangspunt moest nu een nieuw financieringsevenwicht worden bereikt. De eisen, welke daarbij aan de financiering werden gesteld, waren niet gering. In de eerste plaats was er de herbevoorrading, die moest geschieden op een sterk gestegen prijspeil. Verder moesten op grote schaal inventarissen en bedrijfsinstallaties geheel of gedeeltelijk worden vernieuwd en achterstallige onderhoudswerkzaamheden worden ingehaald (eveneens tegen aanzienlijk gestegen prijzen) en tenslotte vorderden de credieten aan afnemers door de gestegen lonen en prijzen belangrijk hogere middelen dan vroeger. Er moest dus wel een sterk vergrote behoefte aan middelen ontstaan naar gelang de herbevoorrading vorderde en vernieuwingen aan installaties mogelijk werden. Daarbij voegde zich het feit, dat de voorziening in deze behoeften ongunstig werd beïnvloed door de geldsanering, waardoor een aanzienlijk deel van de bedrijfskapitalen werd geblokkeerd op een ogenblik, dat grote banksaldi aanwezig waren, alsmede door de achterstand in de belastingen, die moest worden ingehaald en door de vermogensheffingen.

Zodoende moesten er vroeg of laat na de oorlog grote spanningen ontstaan in de financiering van de ambachtsbedrijven en deze zijn dan ook niet uitgebleven, zij het, dat zij iets later zijn gekomen dan oorspronkelijk werd verwacht. Momenteel is de toestand ongeveer zó, dat in het ambacht aan bedrijfskapitaal het drievoudige wordt vereist van hetgeen vóór de oorlog nodig was. Het grote probleem is dan ook op welke wijze deze kapitaaluitbreiding kan worden verkregen.

Ongetwijfeld zal, bij een zuinig beheer, het eigen kapitaal sinds 1940 door besparingen kunnen zijn toegenomen. Hoe groot deze toeneming in het algemeen is geweest, valt moeilijk te bepalen, maar wel is het

DE FINANCIERING IN HET AMBACHT

zeker, dat deze factor slechts in geringe verhouding kan staan tot de gestegen kapitaalbehoeften, vooral wanneer de bijzondere heffingen en de achterstallige belastingen in aanmerking worden genomen. Voor een belangrijk deel zal dan ook de gestegen kapitaalbehoefte moeten worden overbrugd door vreemde gelden, namelijk bankcrediet en leverancierscrediet voor de kas- en vlottende middelen en kapitaalleningen voor de vaste middelen. Of de leveranciers over het algemeen in staat en bereid zijn crediettermijnen toe te staan als vóór de oorlog gebruikelijk was, moet ernstig in twijfel worden getrokken, temeer daar ook zij door het gestegen prijsniveau met financieringsmoeilijkheden te kampen hebben. De mogelijkheden om bankcrediet aan te trekken, zijn uiteraard ten eerste afhankelijk van de zekerheidsstellingen, die kunnen worden geboden. Gezien de niet zeer grote toeneming van het eigen kapitaal is het de vraag of voor de gestegen behoeften voldoende dekking kan worden geboden. Intussen blijkt uit de verslagen van de Nederlandsche Middenstandsbank, — waarmede uiteraard vele ambachtsondernemers relaties onderhouden — dat de uitstaande credieten sinds 1945 tot meer dan het viervoudige zijn gestegen, terwijl de toevertrouwde gelden zich sinds ultimo September 1945* nog voortdurend in dalende lijn bewegen. Dit in tegenstelling tot de gemiddelde cijfers der aan een 42-tal handelsbanken toevertrouwde gelden waaromtrent regelmatig door het C.B.S. gegevens worden gepubliceerd. De verkrapting van de liquiditeitspositie in de middenstand — en dus ook in het ambacht — komt hierin wel duidelijk tot uiting.

De financieringsmoeilijkheden met betrekking tot de verkrijging van gelden op lange termijn zijn in het ambacht wellicht nog groter dan die voor het kortere crediet. Zoals wij hiervoor reeds hebben gezien, heeft de overheid hierin aanleiding gevonden tot belangrijke uitbreidingen van de reeds bestaande bijzondere credieten en tot het scheppen van enkele nieuwe credietmogelijkheden op dit terrein. Of hiermede alle moeilijkheden kunnen worden opgevangen, moet worden betwijfeld, maar desondanks mag het ambacht zich gelukkig prijzen, dat in dit opzicht initiatieven zijn genomen.

Resumerende kan ten aanzien van de huidige stand van het financieringsprobleem in het ambacht worden vastgesteld, dat in de gestegen kapitaalbehoeften slechts zeer gedeeltelijk door het eigen

* De laatste inleveringsdag van de geldsanering was 26 September 1945.

DE FINANCIERING IN HET AMBACHT

kapitaal der ondernemingen kan worden voorzien, zodat de verhouding tussen eigen en vreemd kapitaal zich in voor de factor eigen kapitaal ongunstige zin ontwikkelt. Het aantrekken van crediet op lange termijn ontmoet ernstige moeilijkheden door het ontbreken van de nodige dekking, waardoor het gevaar dreigt, dat gelden op korte termijn worden opgenomen tot dekking van behoeften, die in feite met credieten op lange termijn behoorden te worden gefinancierd.

Al met al vinden de moeilijkheden van het ambacht op het gebied van de financiering hun kernpunt in de omstandigheid, dat de onderneming veelal in het eigen kapitaal een te zwakke financiële basis heeft. Door verschillende oorzaken is deze basis voortdurend zwakker geworden, maar in het bijzonder door de na-oorlogse financiële verhoudingen heeft dit euvel thans meer dan ooit een acuut karakter gekregen.

Wanneer wij tenslotte de mogelijkheden nagaan, welke kunnen bijdragen tot verbetering van de financiering in het ambacht, dan menen wij, dat hiervoor zowel directe als indirecte maatregelen in aanmerking kunnen komen. De meest doelmatige *directe maatregel* is een uitbreiding van de credietverlening. Zoals reeds hiervoor is gebleken, wordt van dit middel in toenemende mate gebruik gemaakt. De bijzondere credietverlening aan de middenstand, welke op initiatief en met medewerking van de overheid tot stand kwam, is vooral na 1945 sterk uitgebreid.

Niettemin moet worden geconstateerd, dat deze credieten bij de ambachtspatroons weinig populair zijn. Tot de geuite bezwaren behoort de opvatting, dat de richtlijnen voor de credietverlening te star zijn, hetgeen tot uitdrukking zou komen in het grote aantal afgewezen aanvragen en het geringe bedrag van de gedeclareerde verliezen. In hoeverre deze critiek juist is, onttrekt zich aan onze beoordeling, maar wel menen wij goed te doen door er op te wijzen, dat de verhouding tussen de verleende en afgewezen credietaanvragen sinds 1951 in gunstige zin is gewijzigd en dat het bedrag van de op een bepaald ogenblik gedeclareerde verliezen nog weinig zegt van het uiteindelijk risico, aangezien de verlieskansen kunnen toenemen naar gelang de datum van credietverlening verder in het verleden ligt. Ook spreekt het vanzelf, dat de mening van hen, die een aanvraag indienden, welke werd afgewezen, niet gunstig zal uitvallen. Intussen is het een feit, dat verschillende patroons, die wel credieten ontvingen, zich evenmin enthousiast betonen. De oorzaak

hiervan is meestal, dat men de indruk heeft een zodanige dekking te hebben moeten geven, dat even goed op een minder omslachtige wijze een normaal crediet had kunnen worden verkregen. Toch wordt voor deze bijzondere credieten geen bankabele dekking vereist. Voorwaarde om er voor in aanmerking te kunnen komen, is zelfs, dat niet op andere wijze in de credietbehoefte kan worden voorzien. Waar evenwel de verliezen worden gegarandeerd door de Staat — met gelden van de gemeenschap derhalve —, is de bank verplicht iedere dekking te eisen, welke aanwezig is, ook al is de reële waarde er van zeer gering. Zodoende krijgt de ambachtsondernemer de indruk, dat hij door het in onderpand geven van al zijn bezittingen, welke hiervoor ook maar enigszins in aanmerking komen, als het ware „bij de duivel te biecht” is gekomen, temeer nog, daar hij als uitvloeisel van zijn zelfstandigheidsdrang, toch al niet sympathiek zal staan tegenover het geven van dekking in iedere vorm, die maar denkbaar is. Bovendien zal de waarde van de dekking door hem als regel sterk worden overschat, vooral als men deze niet op liquidatiewaarde taxeert, zoals de bank geneigd is te doen.

Het betreft hier het bekende geschil tussen credietgever en credietnemer over de waarde van het onderpand; een probleem, dat wellicht zo oud is als de banken zelf. Dit alles verklaart naar onze mening hoe het mogelijk is, dat regelingen, welke ongetwijfeld van nut zijn voor de middenstand, nochtans door belanghebbenden met een weinig welwillend oog worden gezien — een feit, dat wel zeer moet worden betreurd.

Wanneer wij nu tot een beoordeling van deze credietmaatregelen komen, dan moet — zonder het directe belang ervan te onderschatten — ons toch de opmerking uit de pen, dat hier moet worden gesproken van „symptoombestrijding”. Zoals reeds eerder werd betoogd, ligt de diepste oorzaak van de huidige moeilijkheden met betrekking tot de financiering van het ambacht in de te zwakke eigen kapitaalbasis.

Door toevoeging van crediet nu wordt niet het kwaad zelf aangetast, doch worden slechts de gevolgen er van bestreden. Daarom zal ter voorkoming, vermindering of opheffing van financieringsmoeilijkheden in het ambacht het zeker niet alleen bij credietverlening mogen blijven. Ook andere middelen, die — zij het op langere termijn — het kwaad in de wortel aantasten, zullen toepassing moeten vinden. Hiervoor komen naar onze mening uitsluitend *indirecte maatregelen* in aanmerking en wel alle mogelijkheden, die de rentabiliteit kunnen

verbeteren. Immers, eerst wanneer de winstmogelijkheden worden vergroot, wordt het mogelijk meer gelden uit de winst aan de onderneming ten goede te doen komen, waardoor het eigen kapitaal kan worden uitgebreid. Het is hier niet de plaats om alle hiertoe bestaande mogelijkheden de revue te laten passeren. In het algemeen komen vele efficiency-verbeteringen hiervoor in aanmerking zoals: gezamenlijke inkoop, verbetering van de werkmethoden, beperking van improductieve uren, en dergelijke. Maatregelen dus, welke door de ondernemer zelf, of in samenwerking tussen vakgenoten, al dan niet op initiatief van een ambachtsorganisatie kunnen worden geëffectueerd. Anderzijds kan ook de overheid door talrijke maatregelen wezenlijk tot dit streven bijdragen. Wij denken in dit verband aan een inschakeling van het ambacht bij de herbewapening, een vergemakkelijking van de mogelijkheden tot het doen uitvoeren van achterstallig onderhoudswerk, niet te stringente prijsvoorschriften, het verbindendverklaren van calculatie-schema's, tijdige betaling van vorderingen van ambachtspatroons en verlening van belasting-faciliteiten, zoals belastingvrij sparen en verruiming van de gelegenheid tot afschrijving.

Resumerende zien wij de mogelijkheden tot oplossing van de huidige financieringsproblemen in het ambacht dan ook in de eerste plaats in het treffen van maatregelen, die de rentabiliteit kunnen verhogen. In eerste instantie zal het ambacht zelf hiernaar met alle ten dienste staande middelen moeten streven, maar daarnaast mag ook van de overheid worden verwacht, dat zij hierin steun zal bieden. Behalve initiatieven, welke reeds door haar werden genomen, zoals de Vestigingswet Kleinbedrijf, komen hiervoor nog verschillende maatregelen in aanmerking.

Daarnaast zal de directe nood moeten worden gelenigd door bijzondere credieten, waarvan een nog verdere uitbreiding wenselijk schijnt. Nogmaals moet echter worden opgemerkt, dat deze credietverlening het kwaad zelf — de te zwakke eigen kapitaalbasis — niet noemenswaardig verhelpt. Een verlegging van het zwaartepunt naar de meer *indirecte* maatregelen ter oplossing van de financierings-moeilijkheden in het ambacht is daarom geboden.

HOOFDSTUK

V

SOCIOLOGISCHE ASPECTEN

De Mens in het Ambacht

OM IN ZIJN onderhoud te voorzien en een levenstaak te vervullen ten opzichte van God en zijn eeuwige bestemming is de mens aangewezen op arbeid¹⁾. Wanneer dan ook de positie van de mens in het ambacht moet worden belicht, wil het ons voorkomen, dat hierbij zijn arbeid van eerste betekenis is. Immers de menselijke arbeid is persoonlijk, omdat de werkkraft vastzit aan de persoon en het volle eigendom is van hem, door wie deze wordt uitgeoefend en tot wiens nut hij bestemd is²⁾.

De arbeid is dan ook een activiteit, die haar laatste grond vindt in de menselijke persoon³⁾.

Daarom zal op de ambachtelijke arbeid binnen het kader van dit hoofdstuk nader moeten worden ingegaan.

De ambachtelijke arbeid

Het is voor geen betwisting vatbaar, dat de vakbekwaamheid één van de pijlers is van het ambacht. Dit was zo in de vroege historie van het ambacht en thans is dit nog het geval. Dat er wellicht heden ten dage ambachtsbedrijven worden aangetroffen, waar deze vakbekwaamheid niet aan de eisen voldoet, welke hieraan redelijkerwijs gesteld moeten worden, doet aan dit feit niets af, evenmin als de omstandigheid, dat de mate van vakbekwaamheid niet in alle tijden op een zelfde niveau stond.

Voor iedere productie is kapitaal en arbeid een noodzakelijke voorwaarde. Dit betekent echter geenszins, dat beide factoren in gelijke mate medewerken aan de totstandkoming van het product.

Bij het ambacht nu ligt de klemtoon in duidelijke mate op de factor arbeid. De verhouding tussen beide productiefactoren is in deze sector evenwel volstrekt geen vaste grootheid. Indien men een vergelijking trekt met de gildetijd zal men ongetwijfeld tot de conclusie komen, dat de rol, die het kapitaal in het huidige ambacht speelt, een grotere betekenis heeft dan weleer, terwijl het zich laat aanzien, dat deze betekenis in de toekomst nog verder zal toenemen. Dit heeft

evenwel aan het overwegende belang van de factor arbeid voor het ambacht slechts weinig afbreuk kunnen doen. Dat thans in het ambacht op grotere schaal dan vroeger gereedschappen en werktuigen worden aangewend, is een alleszins logisch gevolg van de technische ontwikkeling. Het gebruik, dat het ambacht van deze technische vooruitgang maakt om zijn productie zo doeltreffend mogelijk te doen plaatsvinden, is een verantwoord rationeel economisch streven. Immers, het krampachtig vasthouden aan traditionele werkmethoden, met verwaarlozing van deugdelijke nieuwe mogelijkheden, zou weinig anders zijn dan het volgen van een struisvogelpolitiek, waarmede het algemeen belang niet is gediend. De mening van Rössle ⁴⁾, die het als één der essentiële trekken van het ambacht beschouwt, dat het productieproces daar in sterke mate traditioneel gebonden is en op empirische wijze plaats vindt, kunnen wij dan ook in haar algemeenheid niet delen. Niet alleen moet deze zienswijze al direct worden afgewezen voor de meer moderne ambachten, zoals het electro-technisch installatiebedrijf, het automobielreparatiebedrijf en dergelijke, waar nauwelijks van traditionele werkmethoden sprake kan zijn, maar ook in de overige ambachtstakken vindt deze mening in het algemeen in de practijk geen bevestiging. Toegegeven moet worden, dat de zienswijze van Rössle vooral in de tweede helft van de negentiende en in de eerste decennia van de twintigste eeuw, wel met de werkelijkheid correspondeerde, doch naar onze mening was dit in hoge mate een uitvloeisel van het feit, dat de gehele vakopleiding in het ambacht zich uitsluitend binnen het bedrijf voltrok. Dit feit, samen met een zeker conservatisme van de ambachtspatroons, kon licht de indruk wekken, dat het ambacht gevangen was in de ban van traditionele werkmethoden, althans voor zover het branches betrof, die op een min of meer langdurig verleden kunnen terugzien. Het gebruik van nieuwe werkstoffen en machines enerzijds en de toegenomen behoefte aan een aanvulling van de leerlingopleiding in de werkplaats door schoolonderricht anderzijds hebben echter een breuk doen ontstaan in de tradities van weleer, zodat zeker thans niet langer van een traditionele gebondenheid der ambachtelijke werkwijze kan worden gesproken.

Dat daardoor evenwel de betekenis van de factor arbeid in het ambacht in waarde zou verminderen, volgt hieruit niet. De arbeid, en wel in het bijzonder de vakkundige arbeid, blijft het element, waardoor het

ambacht zich tot dusverre op overtuigende wijze heeft kunnen handhaven.

Spectaculair was deze vakbekwame arbeid in het verleden, toen de producerende functie in engere zin in het ambacht van overheersende betekenis was. De talrijke door de ambachtsman naar eigen inzicht en smaak vervaardigde producten waren hiervan het tastbare bewijs. Veel minder aan de dag tredend daarentegen is deze vakbekwaamheid in de huidige tijd, nu het ambacht een belangrijk deel van zijn producerende functie aan de industrie heeft moeten prijsgeven en meer in de richting van reparatie en installatie is gedrongen. Toch hebben deze wijzigingen in de ambachtsfuncties geenszins geleid tot het stellen van lagere eisen aan de vakbekwaamheid. Veeleer is hierdoor zelfs de behoefte aan degelijke vakkennis nog aanmerkelijk toegenomen. Aan de hand van een enkel voorbeeld moge dit worden toegelicht. Toen de landbouwsmid nog de vervaardiger was van de betrekkelijk eenvoudige landbouwwerktuigen, die in het verleden werden gebruikt, beperkte zijn werkterrein zich tot het zogenaamde grof en fijn smidswerk, waarbij het smidsvuur en enkele eenvoudige gereedschappen zijn hulpmiddelen waren. Thans echter, nu deze ambachtelijke productie tot het verleden behoort en de werkzaamheden van de smid een meer dienstverlenend karakter hebben aangenomen, treedt hij op als reparateur van steeds gecompliceerder wordende landbouwwerktuigen en -machines. Een functie, welke een vakbekwaamheid en een outillage vraagt, die belangrijk hogere eisen stelt. Hoe vakbekwaam de hoefsmid ook moge zijn, zonder twijfel zal zijn vakkennis niet kunnen wedijveren met die, welke nodig is voor de reparatie en revisie van landbouwtractoren.

Wij zullen het bij dit ene voorbeeld laten, aangezien het voldoende duidelijk illustreert, dat de ontwikkeling, die sinds geruime tijd in het ambacht valt waar te nemen, in het algemeen leidt in een richting, die eerder hogere eisen aan de vakbekwaamheid gaat stellen dan dat deze zouden verminderen. Resumerend menen wij dan ook te mogen vaststellen, dat de ambachtelijke arbeid wordt gekenmerkt door vakbekwaamheid en dat de vakbekwaamheid juist hierom als zo belangrijk voor het ambacht moet worden gezien, omdat het zonder deze hoedanigheid in de maatschappij geen eigen functie zou kunnen vervullen.

In het „Jahrbuch für Sozialwissenschaft“ wijst Wernet ⁵⁾ er op, dat

de grote decentralisatie van de bedrijven een kenmerkende eigenschap is van het ambacht. Ook Keuning, die een analyse maakte van de verspreiding van het ambacht in Nederland⁶⁾, kwam tot de conclusie, dat het overgrote deel van de Nederlandse ambachtsbedrijven in sterke mate over het gehele land is verspreid. In het bijzonder die bedrijven, welke hij aanduidt met de naam „basis-ambachten”, komen voor in iedere bevolkingsagglomeratie, hoe klein zij ook moge zijn. Deze decentralisatie van de ambachtsbedrijven is volgens Wernet een constituerend element van het ambachtelijk bestaan en de uitdrukking van een speciale economische functie. Een functie, die geen onvrijwillig resultaat is van een technische begrenzing van het ambacht, maar die haar oorzaak vindt in economische mogelijkheden, waarover de marktstructuur beslist. Een direct gevolg van deze grote decentralisatie in het ambacht is, dat de omvang van de afzonderlijke bedrijven in het algemeen uiterst bescheiden is. Wat het Nederlandse ambacht betreft, is deze situatie reeds eerder* aan de hand van recent cijfermateriaal nader toegelicht, zodat hier met de constatering kan worden volstaan, dat het Nederlandse ambacht niet alleen praktisch in zijn totaliteit tot het kleinbedrijf moet worden gerekend, maar dat bovendien twee vijfde van het aantal bedrijven zo klein van omvang is, dat hierin geen plaats is voor bezoldigd personeel. Voor de ambachtelijke arbeid is deze situatie van grote betekenis. Onmiddellijk volgt hieruit namelijk de onmogelijkheid tot een ver doorgevoerde verdeling van arbeid en wel in de zin zoals deze door Bücher⁷⁾ wordt aangeduid met de naam „Arbeitszerlegung”. Voor de „Produktionsteilung” en de „Berufsspaltung” immers komt het ambacht evenzeer in aanmerking als iedere andere vorm van nijverheid. De arbeid van de ambachtsman wordt daarnaast in het bijzonder gekenmerkt door een betrekkelijk grote veelzijdigheid. Hij is niet een specialist voor een klein onderdeel van een productieproces, maar zijn vakbekwaamheid strekt zich uit tot het gehele product of de volledige dienst, die wordt gevraagd. In het éénmansbedrijf is dit niet anders mogelijk, maar ook in bedrijven waar meer personen werkzaam zijn, is deze veelzijdigheid gebruikelijk en ook alleszins voor de hand liggend. Een groot gedeelte van de ambachtsgezellen heeft namelijk het verlangen om zich te zijner tijd zelf als ambachtspatroon te gaan vestigen. Vanzelfsprekend is hier-

* Zie blz. 89.

voor een noodzakelijke eis, dat hun vakbekwaamheid zich uitstrekt over het gehele terrein, waarop zij later zelfstandig werkzaam zullen zijn.

De grote veelzijdigheid van de ambachtelijke arbeid moet als een belangrijk element worden beschouwd, temeer daar deze eigenschap door de toenemende industrialisatie elders steeds meer op de achtergrond dreigt te geraken. Het streven naar massaproductie in de industrie heeft ertoe geleid, dat men tot een steeds verder gaande „Arbeitszerlegung” is gekomen. Het productieproces is in een zo groot aantal deeltaken gesplitst als economisch en technisch wenselijk en mogelijk was. Ongetwijfeld is de productiviteit hierdoor belangrijk toegenomen, maar wel dient te worden bedacht, dat deze economische vooruitgang is bereikt ten koste van de waardigheid van de menselijke arbeid. Iedere werknemer heeft aan het eindproduct slechts een ondergeschikt aandeel. Een aandeel bovendien, dat in zijn uitvoering in hoge mate het stempel draagt van eentonigheid.

Ongetwijfeld heeft de „Arbeitszerlegung” de uitwendige productiviteit verhoogd, maar tevens is hierdoor de inwendige productiviteit verwaarloosd ten koste van een harmonie van menselijke doeleinden, waarvoor de geestelijke waarden karakteristiek zijn⁸⁾. Vanuit dit laatste gezichtspunt bezien, moet het dan ook tot voldoening stemmen, dat de ambachtelijke arbeid zich in het algemeen niet leent voor een ver doorgevoerde splitsing in deeltaken.

In nauwe samenhang hiermede moet ook de rol worden gezien, welke de machine in het ambacht speelt. Wanneer de stelling juist is, dat het een wezenskenmerk van het ambacht is, dat het behoeften bevredigt van individuele aard*, dan volgt hieruit, dat toepassing van machines, die ten doel hebben eenvormige producten massaal te vervaardigen, niet in aanmerking kunnen komen. Dit betekent evenwel niet, dat in het ambacht in het geheel geen machines zouden kunnen worden toegepast. Lang niet alle machinale mogelijkheden gaan zover, dat hierdoor zelfstandig een deel of de gehele productie kan worden volbracht, waarbij de arbeider nog slechts nodig is ter bediening van de machine en hierdoor in zekere zin een verlengstuk er van wordt.

Naast dergelijke machines is er nog een grote categorie van mechanische hulpmiddelen, die meer het karakter hebben van ge-

* Zie blz. 28.

perfectioneerd gereedschap. De arbeider zelf blijft hierbij de leidende kracht, die zich van hulpmiddelen bedient om zijn productiecapaciteit te verbeteren en uit te breiden. Deze machines, zoals lasapparaten, mechanische hamers, draaibanken, elektrische boren en zagen, slijpmachines, zaagmachines en dergelijke zijn bij uitstek geschikte instrumenten om de ambachtelijke productie, kwalitatief en kwantitatief, op te voeren zonder het ambacht als zodanig te denatureren. In steeds toenemende mate zien wij dan ook dergelijke machines in het ambacht haar intrede doen, zonder dat het ambachtelijk karakter van de productie wordt aangetast.

De nog al eens gehoorde mening, dat het ambacht geheel of nagenoeg geheel handwerk zou moeten zijn, kunnen wij dan ook niet onderschrijven. Evenmin komt het ons juist voor, dat indien normen moeten worden vastgesteld ter afbakening van het ambachtsgedeelte en het industriële deel in een bepaalde bedrijfstak, deze normen worden gezocht in krachtseenheden der machinale outillage. Dergelijke afbakeningsnormen veronderstellen impliciet, dat de omvang van de machinale outillage beslissend is of een productie op ambachtelijke dan wel op industriële basis wordt bedreven. Niet de omvang van het machinepark is hier echter het criterium, maar de functies, die door de machines worden verricht. Zo gezien — en in dit verband verwijzen wij naar het gestelde in hoofdstuk I — is het niet ondenkbaar, dat bedrijven, welke slechts een gering motorisch vermogen aanwenden, een uitgesproken industrieel karakter kunnen hebben, terwijl bedrijven met een machinepark, dat heel wat meer p.k.'s vordert, volgens zuiver ambachtelijke productiemethoden kunnen werken. Waarop in dit verband de klemtoon moet vallen, is dat de rol van de machine in het ambacht zodanig behoort te zijn, dat haar activiteit ondergeschikt blijft aan de arbeider, die er gebruik van maakt. Zolang dit laatste het geval is, blijft de mogelijkheid ener ambachtelijke bedrijfsuitoefening gegeven.

In het voorgaande werd aangetoond, dat in het bijzonder een tweetal kenmerken de ambachtelijke arbeid karakteriseert. Enerzijds is dit de vakbekwaamheid en anderzijds de betrekkelijk grote mate van veelzijdigheid. Binnen het kader van het hier te behandelen aspect zal thans moeten worden nagegaan, wat deze vorm van arbeid betekent voor de mens, die hem verricht, waarbij in het bijzonder van belang is welke mate van arbeidsvreugde hij de mens kan verschaffen.

Tot de wezenlijke elementen van de arbeidsvreugde rekent Kuylaars⁹⁾ de voldoening om het in- en uitwendig resultaat. „De „voldoening om het inwendig resultaat ofwel de arbeidslust is het „psycho-fysisch welbehagen, dat uit een goed en geordend „functioneren van lichamelijke en geestelijke vermogens voortvloeit. „Wil een dergelijk psycho-fysisch welbehagen kunnen optreden „dan zal het werk gevarieerde eisen moeten stellen aan de lichamelijke en geestelijke vermogens van de arbeider“. Wanneer dit laatste inderdaad een noodzakelijke voorwaarde vormt voor het bereiken van arbeidslust, dan biedt hiertoe de ambachtelijke arbeid alle gelegenheid. Het ambacht, mits op behoorlijke wijze uitgeoefend, stelt ongetwijfeld gevarieerde eisen aan de lichamelijke en geestelijke vermogens van de arbeider. Immers, hij is iemand, die behoeften bevredigt van individuele aard, waarbij hij zich in belangrijke mate moet richten naar de variërende verlangens der consumenten. Dit veronderstelt gekwalificeerde arbeid, dat wil zeggen arbeid die niet in schabloonvorm kan worden uitgevoerd, maar die, binnen bepaalde grenzen, zich steeds weer zal moeten aanpassen aan andere eisen.

Voor het producerende ambacht is dit zonder meer duidelijk; de meubelmaker, die zijn ambacht verstaat, zal zich niet verliezen in massawerk, maar blijven streven om producten te vervaardigen, welke wat model en uitvoering betreft een eigen karakter bezitten, dat op aesthetisch verantwoorde wijze van zijn vakmanschap doet blijken. Bij het dienstverlenend ambacht is dit wellicht minder sprekend, maar ook deze categorie van ambachten verlangt arbeid, welke gevarieerde eisen stelt. Reparerende en installerende functies kunnen een betrekkelijk grote mate van veelzijdigheid niet ontberen. De reparatie in het bijzonder verlangt een volledige kennis van het te repareren voorwerp, — een eis, die in tal van ambachtstakken in de huidige tijd niet mag worden onderschat. De reparatie van automobielen, tractoren, motoren, landbouwmachines, electrische toestellen en dergelijke vraagt dan ook arbeid, die zeer beslist in hoge mate afwisselende eisen stelt aan de lichamelijke en geestelijke vermogens van de arbeider.

Zelfs is het niet onmogelijk, dat dergelijke arbeid „te hoog“ ligt voor menig arbeider, waardoor het gevaar ontstaat, dat ontevredenheid met en tegenzin in het werk gaat optreden. Selectie van personeel in het ambacht is dan ook geen overbodige luxe. Wil het ambacht zijn

DE MENS IN HET AMBACHT

functie naar behoren blijven vervullen, dan zal er doelbewust naar gestreefd moeten worden hiervoor arbeidskrachten aan te trekken, die qua aanleg en capaciteiten het werk aan kunnen. Wanneer dat wordt bereikt is tevens een juiste relatie verkregen tussen de aard van het werk en de capaciteit van de arbeidende mens, hetgeen een noodzakelijke voorwaarde vormt voor het ondervinden van arbeidsvreugde.

De voldoening om het uitwendig resultaat, dat met de arbeid wordt bereikt, is tweeledig¹⁰⁾, en wel enerzijds de voldoening over het product, dat men heeft vervaardigd, of de dienst, die men heeft verricht en anderzijds de voldoening over het ontvangen loon.

„De eerste voldoening kan berusten op de technische perfectie van „het product. Hoe volmaakter het product, hoe beter het aan het „gestelde doel beantwoordt, des te groter de trots en de voldoening „van de arbeider. In zijn arbeid is hij in zekere zin scheppend werkzaam geweest. Hij vindt zichzelf terug in het product, dat in een „behoefte voorziet en zijn geestelijk eigendom is”.

Dat het ambacht tot een dergelijke voldoening ruime mogelijkheden biedt, behoeft nauwelijks betoog. In het bijzonder wanneer hierbij wordt bedacht, dat de vervaardigde producten of verleende diensten als regel het werk zijn van één of enkele personen, waarbij ieders aandeel in het uiteindelijke resultaat aanwijsbaar is. Dit in tegenstelling tot vele industriële producten, die vaak op een zeer grote technische perfectie kunnen bogen, maar die het grootste deel van de hierbij betrokken arbeiders weinig voldoening kunnen schenken, omdat hun persoonlijk aandeel in het eindproduct te gering is.

Bijzonder groot kan deze voldoening zijn in ambachtstakken, waar producten worden vervaardigd met een uitgesproken kunstzinnig karakter. Voorbeelden hiervan zijn het glazeniersambacht, de pottenbakkerij, de aardewerkambachten, de handweverij, de paramentenateliers, de goud- en zilversmederij, de kunstsmederij enz. Vooral in dergelijke takken van ambacht dient de ambachtsman, naast de technische kennis, een behoorlijke kunstzinnige aanleg te bezitten. Hij is evenzeer technicus als artist. Het produceren krijgt hier het karakter van „scheppen” van oorspronkelijk werk.

Men kan dan ook zeggen, dat zowel het producerend en het scheppend ambacht als de reparerende, installerende en verzorgende ambachten in ruime mate aan hun beoefenaren de mogelijkheid tot het ervaren van arbeidsvreugde bieden. Erkend moet worden, dat

deze mogelijkheid niet onder alle omstandigheden gerealiseerd zal worden. Degene, die zijn vak niet goed verstaat en daardoor slechts resultaten bereikt, die niet aan in redelijkheid te stellen eisen voldoen, zal zich vanzelf zovele moeilijkheden op de hals halen, dat het werk hem zeker geen satisfactie zal schenken. Voorts moet de ene soort ambachtelijke arbeid als een rijker vloeiende bron van arbeidsvreugde worden beschouwd dan de andere. Maar ook indien deze beide voorbehouden ten volle in aanmerking worden genomen, blijft voor de gehele linie der ambachtelijke werkzaamheid deze waarheid gelden, dat het ambacht over het geheel genomen zijn beoefenaren in staat stelt arbeidsvreugde te ervaren, hetzij vanwege het vervaardigde product, hetzij vanwege de verrichte dienst. Want zelfs een daad van eenvoudig dienstbetoon — wij denken bijvoorbeeld aan een installerende werkzaamheid — blijft een persoonlijk karakter behouden, waardoor hij zich in sterke mate onderscheidt van het zielloze werk aan de lopende band.

De tweede bron van voldoening over het uitwendig resultaat van de arbeid ligt in de beloning, die aan de arbeider ten deel valt ¹¹⁾. „Het „loon is de maatschappelijke economische waardering van het aandeel „van de arbeider in de totstandkoming van het product. Deze waar- „dering wordt uitgedrukt in geld en tot op zekere hoogte stelt deze „geldsom hem in staat zich een dergelijke bevrediging van zijn „algemeen menselijke behoeften te veroorloven als overeenkomt met „de kwantiteit en kwaliteit van zijn arbeidsprestatie”.

Over deze loonvreugde behoeft ons inziens niet breedvoerig te worden uitgeweid. Slechts één opmerking schijnt in dit verband wenselijk. Het ambachtsbedrijf is van huis uit in vele gevallen tevens de leerschool van de toekomstige ambachtspatroon. In de gebruikelijke trits leerling — gezelschap — meester voltrok zich in het oude ambacht de vorming tot patroon. Door de opkomst van het nijverheidsonderwijs in ons land is deze klassieke vorming in zekere mate op de achtergrond geraakt. Het overgrote deel van de leerlingen, die zich in het ambacht aanmelden, heeft reeds enige jaren nijverheidsonderwijs genoten of volgt dit nog op avondcursussen en dergelijke. Nochtans is het ambacht voor de vorming in de practijk van grote betekenis en zelfs onmisbaar. Het loon, dat de ambachtsgezel of -leerling ontvangt, kan dan ook niet in te absolute zin worden beoordeeld, aangezien hierbij mede rekening moet worden gehouden met de waarde van de practische opleiding, die hij in het bedrijf geniet. Zó gezien moet dan

ook de werkelijke beloning van de ambachtsleerling en -gezel hoger worden gesteld dan het absolute loonbedrag.

Na deze algemene karakterisering van de ambachtelijke arbeid willen wij thans nog wat nader ingaan op de beide categorieën, welke deze arbeid verrichten, namelijk de ambachtspatroons en het ambachtspersoneel.

De ambachtspatroon

De ontwikkeling in het moderne bedrijfsleven, gekenmerkt door de zelfstandigwording der onderneming en het losmaken van de persoonlijke band tussen onderneming en persoon, heeft aanleiding gegeven tot een zich bezinnen op de vraag, wie de verantwoordelijke persoon is in de onderneming en wie derhalve de verantwoordelijkheid draagt voor de ondernemingsdaden ¹²⁾. In het ambacht is dit geen vraag. De ambachtspatroon, die immers alle functies in zich verenigt, is hier de enig verantwoordelijke. Hij draagt de technische en economische risico's van zijn onderneming.

„Il n'est pas au sommet mais au centre. Tout repose sur lui. Tout „dépend de sa personnalité" aldus Alexandre ¹³⁾ en wellicht nog bondiger wordt dit uitgedrukt door Debus ¹⁴⁾, die schrijft: „Führer und „Seele des Betriebes ist der Meister". In de wereld van vandaag, met zijn streven naar specialisatie, is dit feit niet onopgemerkt gebleven. Wellicht is dit ook de reden, dat vele auteurs zich bezig houden met de kwaliteiten van de ambachtspatroon, die in zijn persoon de functies verenigt van organisator, technicus, in- en verkoper, financier, enzovoort en die hiertoe in staat is door karaktereigenschappen, zoals eenvoud, geloof in het werk, beroepstrouw, arbeidstrots, gemeenschapsbewustzijn, standsbesef, verantwoordelijkheid en vertrouwen op eigen kracht ¹⁵⁾.

Hoe schoon dit alles ook klinkt, toch menen wij een dergelijk oordeel niet zonder meer te mogen overnemen. Hoewel het niet eenvoudig is om alle in het geding zijnde factoren op hun juiste waarde te toetsen, willen wij een poging ondernemen om hieromtrent een nader onderzoek in te stellen. Wij stellen ons voor, om voor zover hierover meer concrete gegevens bekend zijn, deze eerst te bezien alvorens een oordeel uit te spreken over de ambachtspatroon. Dit oordeel zal moeten berusten op de huidige werkelijkheid, waarbij buiten beschouwing wordt gelaten hoe het in het verleden was en ook hoe het eigenlijk zou moeten zijn. Zodra deze laatste elementen in een

DE MENS IN HET AMBACHT

beoordeling worden betrokken, ontstaat licht een geïdealiseerd beeld, dat van weinig waarde is voor een goed begrip van de menselijke factor in het huidige ambacht.

A. *Leeftijd der huidige ambachtspatroons*

In opdracht van het „Instituut voor Middenstandsontwikkeling” te s-Gravenhage werd in Juni 1949 door de „Nederlandse Stichting voor Statistiek” een steekproefenquête gehouden onder de middenstanders met het doel gegevens te verkrijgen met betrekking tot de sociale mobiliteit van deze stand. Bij deze mondeling gehouden enquête werden 1013 ambachtspatroons bezocht, waarvan de adressen willekeurig waren getrokken uit de cartotheek van de „Hoofdgroep Ambacht”, met dien verstande, dat hierbij rekening was gehouden met de regionale verspreiding van de ambachtsondernemingen over Nederland. Aan de hand van dit enquête-materiaal is het ons mogelijk om verschillende gegevens te verstrekken over de persoon van de ambachtspatroon. Voor zover niet anders vermeld, zijn de in dit hoofdstuk weergegeven cijfers van deze enquête afkomstig. Wat de leeftijd van de ambachtspatroons betreft waren de resultaten als volgt:

Ambachtspatroons naar leeftijd

Leeftijdsgroep	Aantal ambachtspatroons	Percentage
20 — 25 jaar	4	0.4
25 — 29 "	24	2.4
30 — 34 "	86	8.5
35 — 39 "	140	13.8
40 — 44 "	154	15.2
45 — 49 "	175	17.3
50 — 54 "	139	13.7
55 — 59 "	112	11.0
60 — 64 "	73	7.2
65 jaar en ouder	106	10.5
Totaal	1013	100.0

Hetgeen in dit overzicht opvalt, is de betrekkelijk hoge ouderdom van de patroons. De gemiddelde leeftijd ligt zelfs boven de 48 jaar. De oorzaak daarvan is duidelijk. Jongere leeftijden komen nauwelijks voor en de bezetting met ouderen is belangrijk. Nog geen 3 % van de patroons is jonger dan 30 jaar en slechts een kwart van hen is jonger dan 40 jaar. De grootste dichtheid ligt met 17.3 % in de groep van 45 tot en met 49 jaar en daarna dalen de percentages, waarbij opvalt, dat meer dan 10 % 65 jaar is of ouder.

Dat nog zovele patroons van „pensioengerechtigde leeftijd” in het bedrijf werkzaam zijn, schijnt geen verheugend teken; het kan erop wijzen, dat het ambacht er zich maar slecht toe leent, om na een leven van hard werken aan een rustige oude dag toe te komen. Toch wil het ons voorkomen, dat aan deze mogelijkheid een niet al te grote betekenis mag worden toegekend, omdat vele patroons, die de 65 jaren hebben bereikt of gepasseerd zijn, wellicht nog weinig zin zullen hebben om het bijltje erbij neer te leggen. Vooral wanneer zij hun leven lang met hart en ziel in hun bedrijf hebben gewerkt en dit hebben weten op te bouwen, valt het afscheid nemen zwaar en zullen zij misschien liever met enigszins verminderde kracht hun werk nog enige tijd voortzetten. Ook is het niet onmogelijk, dat de aanwezigheid van een aantal oudere patroons van meer formele betekenis is, namelijk in die gevallen, dat een zoon of iemand anders in feite reeds het bedrijf leidt, doch de oude eigenaar nog in naam blijft optreden, bijvoorbeeld omdat de werkelijke bedrijfsleider nog niet over de vereiste vestigingsvergunning beschikt. Overigens wil met dit al geenszins worden beweerd, dat er geen ambachtspatroons van hoge ouderdom worden aangetroffen, die geen kans hebben gezien om een behoorlijke voorziening te treffen voor hun oude dag. Slechts willen wij waarschuwen tegen een eenzijdige interpretatie der cijfers.

Ten aanzien van het andere uiterste — het geringe aantal patroons van jongere leeftijd — staan de oorzaken duidelijk vast. Enerzijds is dit een gevolg van de toenemende financiële eisen, die worden gesteld aan de vestiging van een ambachtsbedrijf, anderzijds van de steeds langer wordende opleidingstijd, die voor de uitoefening van een ambacht noodzakelijk is. Een en ander wordt voorts nog aanmerkelijk gestimuleerd door de eisen op het gebied van handelskennis, vakbekwaamheid en credietwaardigheid, die de vestigingsbesluiten stellen. Overigens is deze tendenz tot het zich vestigen op oudere leeftijd reeds geruime tijd aanwezig, hetgeen moge blijken uit het

DE MENS IN HET AMBACHT

hierna volgend overzicht, waarin per periode van vestiging de gemiddelde leeftijd is berekend, waarop men ambachtspatroon wordt.

Gemiddelde leeftijd der ambachtspatroons bij vestiging

Periode van vestiging	Aantal gevallen	Gemiddelde leeftijd
vóór 1900	10	23.3
1900—1904	11	23.4
1905—1909	25	23.4
1910—1914	50	26.2
1915—1919	66	27.4
1920—1924	146	27.9
1925—1929	153	27.4
1930—1934	158	28.4
1935—1939	203	28.5
1940—1944	78	30.0
1945—1949	113	31.8
Totaal	1013	28.3

Duidelijk blijkt uit deze cijfers hoe de gemiddelde leeftijd van ambachtspatroons bij vestiging, die bij de eeuwwisseling nog rond de 23 jaar lag, in 50 jaar is gestegen tot bijna 32 jaar. Ongetwijfeld een belangrijk verschil, dat niet zonder gevolgen is. Met name wil het ons voorkomen, dat dit van invloed moet zijn op de ontwikkeling van de ambachtsondernemingen. Wanneer de tendenz zich nog verder voortzet, dat vestiging eerst op een later levenstijdstip mogelijk wordt, dan leidt dit noodzakelijk ook hiertoe, dat een belangrijk deel van de ambachtspatroons op oudere leeftijd zal blijven doorwerken, aangezien anders de tijd te kort wordt om zich een verzorgde oude dag te verzekeren. Het is dan ook juist gezien, dat bij de per 1 April 1951 in werking getreden verruiming van het middenstandscrediet, ook de mogelijkheid is geschapen tot het verlenen van vestigingscredieten, zij het onder het voorbehoud, dat in de betrokken branche een waarborgfonds moet zijn gesticht.

DE MENS IN HET AMBACHT

Resumerend kan met betrekking tot de leeftijdsopbouw van de huidige ambachtspatroons worden vastgesteld, dat de jongere klassen uitermate dun bezet zijn, in tegenstelling tot de oudere groepen. De sinds 1900 optredende tendenz tot vestiging op oudere leeftijd is hiervan de belangrijkste oorzaak.

B. Burgerlijke staat der huidige ambachtspatroons

Dank zij de reeds eerder vermelde steekproefenquête beschikken wij ook over gegevens omtrent de burgerlijke staat van de ambachtspatroon. Een overzicht daarvan, gesplitst naar leeftijdsgroepen, volgt hieronder. In dit overzicht zijn ter vergelijking bovendien opgenomen de percentages ongehuwden voor Nederland per 31 December 1949 ¹⁶⁾.

Ambachtspatroons naar burgerlijke staat per 30 Juni 1949

Leeftijdsgroep	Percentage niet gehuwde ambachtspatroons	Percentage ongeh. mannen in Ned. (31 Dec. 1949)
20 — 24 jaar	50	90
25 — 29 „	25	48
30 — 34 „	12	20
35 — 39 „	5	13
40 — 44 „	4	10
45 — 49 „	3	9
50 — 54 „	3	8
55 — 59 „	4	7
60 — 64 „	5	8
65 jaar en ouder	5	9

Een voorzichtige conclusie uit bovenstaande cijfers, dat de ambachtspatroons zich sterker tot een huwelijk voelen aangetrokken dan in het algemeen het geval is bij de Nederlandse mannelijke bevolking, schijnt ons wel gerechtvaardigd. Veel verwondering behoeft dit feit overigens niet te wekken, want in talrijke ambachtstakken is het zeer gebruikelijk, dat de vrouw actief deelneemt aan de werkzaamheden door te helpen in de winkel of door het verzorgen van de administratie. Ter illustratie hiervan is het wellicht interessant hier-

DE MENS IN HET AMBACHT

omtrent een enkel cijfer mede te delen en wel uit de slagersbranche. Bij een recent onderzoek, dat in deze ambachtstak werd ingesteld naar de samenstelling van het personeel, bleek, dat in meer dan 47 % van het aantal slagerijen de echtgenote van de eigenaar daadwerkelijk deelneemt aan de werkzaamheden in het bedrijf. Dat de ambachtspatroon door de steun, die hij van zijn vrouw in het bedrijf nodig heeft, eerder geneigd is tot een huwelijk, ligt dus wel in de rede. Moge de oorzaak van het hier gesignaleerde feit alleszins voor de hand liggend zijn, in deze omstandigheid als zodanig zien wij niettemin een waardevol element voor de samenleving.

C. Gezinsgrootte van de ambachtspatroon

Tot de verdere resultaten der gehouden steekproefenquête behoort de wetenschap, dat het gemiddeld aantal kinderen, dat uit de huwelijken van ambachtspatroons werd geboren en thans nog in leven is, 2,9 bedraagt. Dit cijfer is moeilijk te vergelijken met de overeenkomstige cijfers van het gehele land, omdat voor zover ons bekend dergelijke gegevens niet worden gepubliceerd. Wij hebben evenwel de sterke indruk, dat de kinderrijkdom van de ambachtspatroon door-eengenomen groter is dan die van de overige bevolkingsgroepen. In verband met de bedrijfsuitoefening is ook deze omstandigheid niet zonder belang, omdat, evenzeer als de hulp van de echtgenote in het bedrijf, de hulp van de kinderen zeer gebruikelijk is. Ook daardoor wordt de band tussen gezin en bedrijf bevorderd, terwijl een logisch gevolg hiervan bovendien is, dat in het ambacht een grote continuïteit kan worden waargenomen, waarop wij later nog nader zullen terugkomen.

D. De vakopleiding van de ambachtspatroon

Toen het ambacht nog krachtig in gilden was georganiseerd, was de vakopleiding als zodanig geen probleem. In de trits leerling-gezelmeester werden de toekomstige ambachtspatroons onder streng toezicht van de gilden door vakkundige leermeesters in het bedrijf opgeleid. De ambachtspatroon was niet alleen producent van goederen, maar tevens leermeester van de komende ambachtsgeneratie. Met de afschaffing van de gilden en het dientengevolge wegvallen van het toezicht op de vakopleiding is gaandeweg de vakbekwaamheid sterk achteruit gegaan. Door een steeds groter wordend gemis aan vakkundige ambachtspatroons, die in staat en

DE MENS IN HET AMBACHT

bereid waren om leerlingen behoorlijk op te leiden, nam deze achteruitgang steeds grotere vormen aan tot de van ouds beproefde opleidingsmethode tenslotte zo onvoldoende werd, dat de oprichting van ambachtsscholen in de laatste decennia der vorige eeuw een uitkomst genoemd mocht worden*. Deze vorm van nijverheids-onderwijs ontwikkelde zich in de twintigste eeuw voorspoedig en het is dan ook niet te verwonderen, dat hiervan in toenemende mate gebruik werd gemaakt, waarbij men de voorkeur gaf aan het school-onderricht boven het leerlingstelsel, dat eerst in 1919 tegelijk met de ambachtsscholen een wettelijke basis heeft verkregen. Nadat in 1937 de Vestigingswet Kleinbedrijf was tot stand gekomen, ontstond bovendien een directe behoefte aan opleidingscursussen, die speciaal waren ingesteld op de eisen van vakbekwaamheid, die de verschillende vestigingsbesluiten stelden. Het ligt dan ook alleszins voor de hand, dat in het bijzonder de theoretische vakopleiding van de ambachtspatroon zich beweegt in de richting van de ambachtsschool en „patroonscursussen“.

Als bewijs van deze stelling volgt hierna een overzicht met betrekking tot de vakopleiding van de ambachtspatroons, gesplitst naar leeftijdsgroepen.

Vakopleiding van de ambachtspatroons

Leeftijdsgroep	Vakopleiding			
	Uitsluitend practisch		Theoretisch en practisch	
	Aantal	%	Aantal	%
20 — 29 jaar	24	86	4	14
30 — 39 „	131	58	95	42
40 — 49 „	124	38	205	62
50 — 59 „	59	24	192	76
60 jaar en ouder	21	12	158	88
Totaal	359	100	654	100

* Wij spreken hier uitsluitend over de verhoudingen in Nederland. In Duitsland b.v. heeft de leerlingopleiding in de werkplaats zich volledig gehandhaafd.

DE MENS IN HET AMBACHT

Duidelijk blijkt de tendenz, dat de jongere patroons voor hun opleiding steeds meer gebruik hebben gemaakt van de ambachtsscholen en/of de patroonskursussen. De mogelijkheden hiertoe zijn trouwens in het bijzonder in de laatste jaren aanzienlijk uitgebreid. Aldus moet worden geconstateerd, dat de van ouds gebruikelijke opleiding, die zich uitsluitend in het ambacht voltrekt, thans bijna in het geheel niet meer wordt toegepast. Wel vindt een groot deel van de praktische opleiding nog in de bedrijven zelf plaats, maar daarnaast speelt het theoretisch onderricht, dat elders wordt genoten, een belangrijke rol. Het tegenwoordige opleidingssysteem moet zeker worden toegejuicht, wanneer in het oog wordt gehouden, dat de toenemende ontwikkeling der techniek steeds hogere eisen stelt aan de vakbekwaamheid van de ambachtspatroon, niet in de laatste plaats aan zijn theoretische kennis. Het leerlingstelsel moge zijn bekring hebben, doch voor een in technisch opzicht zich snel ontwikkelende nijverheid zijn daaraan ook bezwaren verbonden. Door inschakeling van het nijverheids-onderwijs tracht men hieraan tegemoet te komen. Overigens heeft het wettelijk leerlingstelsel in Nederland vóór 1940 slechts moeizaam wortel kunnen schieten*. In de laatste jaren is de belangstelling evenwel toegenomen.

E. Het inkomen van de ambachtspatroon

Hoewel het benaderen van het inkomen van zelfstandige ondernemers voor derden een moeilijke aangelegenheid is, menen wij toch in deze analyse een globaal inzicht in het gemiddelde inkomen van de ambachtspatroon niet achterwege te kunnen laten. Betrouwbare gegevens hieromtrent zijn uiterst moeilijk te achterhalen, temeer daar ondervraging van de betrokkenen in de meeste gevallen geen nauwkeurig resultaat zal opleveren. Teneinde deze klip te omzeilen, hebben wij, afgaande op de omzetcijfers, die bekend waren, aan de hand van gegevens van het Economisch Instituut voor den Middenstand, voor de 1013 ondervraagde ambachtspatroons een zo goed mogelijke schatting gemaakt tot welke orde van grootte hun inkomen uit ambachtswerkzaamheden moest worden gerekend. Deze berekening is gebaseerd op de omzetcijfers van 1947 en geldt derhalve voor de inkomens van dat jaar. De resultaten waren als volgt:

* In Drente en West-Friesland waren de resultaten met dit stelsel minder onbevredigend.

DE MENS IN HET AMBACHT

Inkomen uit bedrijf van ambachtspatroons in 1947

Inkomensgroep	Aantal	Percentage
Beneden — f 2500.—	325	32
f 2500.— — „ 5000.—	452	45
„ 5000.— — „ 7500.—	176	17
„ 7500.— — „ 10000.—	42	4
„ 10000.— en hoger	18	2
	1013	100

Alvorens uit deze gegevens enige conclusie te trekken, zij er wellicht ten overvloede op gewezen, dat deze inkomens uitsluitend het bedrag weergeven, dat door de eigenaar persoonlijk in zijn onderneming wordt verdiend. Andere inkomsten, welke niet in rechtstreeks verband met de onderneming staan, alsmede de uitbetaalde bedragen aan medewerkende gezinsleden, zijn hierin niet begrepen. Ook dient nog enige reserve te worden betracht met betrekking tot de omzetcijfers, die door de belanghebbenden zelf zijn verstrekt, zij het dat deze omzetten zijn gecontroleerd aan de hand van de betaalde omzetbelasting. De resultaten van het onderzoek komen globaal hierop neer, dat een derde deel van de ambachtspatroons geen hoger inkomen uit zijn onderneming trekt dan f 2500.— per jaar en ruim drie kwart de grens van f 5000.— per jaar niet overschrijdt. Dit betekent dus, dat een derde deel van de ambachtspatroons uit zijn onderneming een inkomen geniet, hetwelk dat van een gekwalificeerd arbeider benadert of daar niet al te ver boven ligt. De overige patroons (23 %) verkrijgen uit hun zaak een beloning, die het arbeidsloon van de geschoolde arbeiders belangrijk overtreft; hun inkomen kan tot de zogenaamde „middenklasse” worden gerekend.

Wanneer bij dit resultaat wordt bedacht wat de ambachtspatroon moet presteren om een dergelijk inkomen te verkrijgen, dan is het wel duidelijk, dat de bekende zegswijze van „das Handwerk mit goldenem Boden” tenminste voor het huidige Nederlandse ambacht niet al te zeer in materiële zin mag worden opgevat, maar dat hieraan een meer ideële inhoud moet worden toegekend. In het algemeen toch moet worden vastgesteld, dat de grotere verantwoordelijkheid, welke

de ambachtspatroon draagt in vergelijking met de geschoolde arbeider maar op karige wijze in geld wordt gewaardeerd.

F. Sociale mobiliteit van de ambachtspatroon

Voor de kennis van de persoonlijkheid van de ambachtspatroon is ongetwijfeld ook de sociale mobiliteit van grote betekenis. In de eerste plaats interesseert ons het feit of de ambachtspatroon oorspronkelijk een ander beroep uitoefende, of dat hij van meet af aan zijn tegenwoordige beroep heeft verkozen. De stelling, dat een waar ambachtspatroon zijn ambacht trouw blijft, vindt in het algemeen wel instemming. Loyer¹⁷⁾ acht dit onbetwistbaar, gezien de noodzakelijke band, die er moet bestaan tussen de vakman en het werk, dat hij verricht. „Forgeron il est? Forgeron il restera; même s'il „grandit à la dimension d'une unité industrielle. Parce que l'oeuvre „de main le marque au plus profond des ressorts de son âme". Uit statistische gegevens* blijkt, dat slechts 8 % van de huidige ambachtspatroons oorspronkelijk een ander beroep heeft uitgeoefend. Bij een nadere analyse van deze cijfers treedt bovendien aan de dag, dat nagenoeg de helft van dit aantal patroons werkzaam was in de ambachtstakken schoenherstellers, rijwielherstellers en kappersbedrijven. Kan derhalve de beroepsverbondenheid in deze bedrijfstakken — die in het algemeen bekend staan om hun geringe inkomsten — niet al te hoog worden aangeslagen, anderzijds volgt hieruit, dat de beroepstrouw in de overige ambachtstakken opvallend groot is. In het bijzonder moet hierbij nog worden bedacht, dat in crisisjaren met grote werkloosheid het ambacht dikwijls een toevluchtsoord was voor hen, die elders uit het productie-proces waren gestoten. Vandaar ook wellicht, dat de beroepstrouw in de zoëven genoemde branches minder groot is dan elders. Deze bedrijfstakken, die in een eenvoudige vorm uitgeoefend, een niet bijzonder langdurige vakopleiding vereisen en die bovendien geen omvangrijke investeringen vorderen, bieden uiteraard voor velen een werkobject. Of al deze uit nood naar het ambacht overgegangene personen zich daar lang als zelfstandige patroon hebben kunnen handhaven, moet ernstig worden betwijfeld. Het zou ons echter niet verwonderen, indien de invloed hiervan in de genoemde branches nog merkbaar was. Het verschijnsel, dat lieden in tijden van werkloosheid hun toevlucht zoeken bij het ambacht

* Zie blz. 145.

DE MENS IN HET AMBACHT

wordt nog nader geïllustreerd door een analyse van de beroepswisselingen naar leeftijdsgroep. Men verkrijgt dan het volgende cijferbeeld:

Beroepstrouw van ambachtspatroons per leeftijdsgroep

Leeftijdsgroep	Ambachtspatroons die oorspronkelijk			
	een ander beroep hebben uitgeoefend		geen ander beroep hebben uitgeoefend	
	Aantal	%	Aantal	%
20 — 24 jaar	0	0	4	100
25 — 29 "	1	4	23	96
30 — 34 "	4	5	82	95
35 — 39 "	6	4	134	96
40 — 44 "	13	8	141	92
45 — 49 "	15	9	160	91
50 — 54 "	21	15	118	85
55 — 59 "	11	10	101	90
60 — 64 "	5	7	68	93
65 jaar en ouder	9	8	97	92
Totaal	85	8	928	92

De tendenz, welke uit deze cijfers blijkt is, dat de beroepstrouw van de jongere patroons groter is dan van de ouderen. Een tendenz, die een gereede verklaring kan vinden in de werking van de Vestigingswet Kleinbedrijf 1937. Aangenomen moet worden, dat het overgrote deel van de jongere patroons zich zelfstandig heeft gevestigd, nadat reeds vestigingsbesluiten voor hun branche van kracht waren. De oudere ondernemers daarentegen zullen zich in het algemeen hebben gevestigd in de tijd, toen voor vestiging van ambachtsbedrijven nog geen voorwaarden waren gesteld. Het ligt hierdoor voor de hand, dat zich in de rijen van de ambachtspatroons van deze leeftijdsgroepen verschillende personen bevinden, die niet oorspronkelijk de bedoeling hadden zich zelfstandig in het ambacht te vestigen, maar die hiertoe wellicht uit noodzaak of om andere redenen later zijn overgegaan. Nu dergelijke mogelijkheden om in het ambacht een toevlucht te

DE MENS IN HET AMBACHT

zoeken, belangrijk worden bemoeilijkt door de eisen, die de vestigingsbesluiten stellen, mag worden verwacht, dat de beroepstrouw van de ambachtspatroons, die toch reeds groot bleek te zijn, nog verder zal toenemen.

Een tweede punt met betrekking tot de sociale mobiliteit is de vraag welk beroep de vader van de ambachtspatroon uitoefende of, anders uitgedrukt, wat de herkomst is van de ambachtspatroons. Aan de hand van de reeds eerder vermelde steekproefenquête kunnen wij ook hieromtrent enige gegevens produceren.

Eenvoudigheidshalve is hierbij het grote aantal beroepen in enkele categorieën samengevat. Aldus werd het volgende beeld verkregen.

Beroep van de vaders der huidige ambachtspatroons

Beroepscategorie	Aantal	Percentage
<i>Zelfstandigen</i>		
ambachtspatroons	448	44.2
andere middenstandsondernemers . . .	91	9.0
land- en tuinbouwers	109	10.8
<i>Niet zelfstandigen</i>		
ongeschoolde arbeiders	37	3.6
landbouwarbeiders	62	6.1
geofende arbeiders	80	7.9
geschoolde arbeiders en ambachtsgezellen	108	10.7
opzichters, fabrieksbazen e.d.	32	3.2
lager administratief personeel	34	3.3
hoger administratief personeel	12	1.2
Totaal	1013	100.0

Een eerste belangrijke conclusie, welke uit deze cijfers kan worden getrokken is, dat bijna twee derde deel (64 %) van de vaders der huidige ambachtspatroons eveneens zelfstandig een beroep uitoefende. In het bijzonder is de continuïteit in het ambacht groot, aangezien ruim 44 % van de vaders der huidige ambachtspatroons zelf ook ondernemer was in een ambachtsbedrijf. Zoals reeds eerder

is aangetoond ¹⁸⁾, is deze beroepscontinuïteit in het ambacht aanzienlijk groter dan in de detailhandel. Het wil ons voorkomen, dat dit feit van betekenis is als stabiliserend element in de maatschappij. Door het overgaan van beroepen van vader op zoon wordt ook ongetwijfeld het standsbesef bevorderd, hetgeen vooral in de huidige samenleving als een winstpunt moet worden aangemerkt, temeer wanneer er geen sprake is van een afgesloten beroepsstand, maar naast een vaste kern instroming van buitenaf mogelijk blijft. Met betrekking tot deze laatste omstandigheid valt in de eerste plaats op het betrekkelijk grote aantal van hen, die van agrarische herkomst zijn. Bijna 11 % van de vaders der huidige ambachtspatroons was zelfstandig in een landbouwbedrijf werkzaam en nog eens 6 % moet worden gerekend tot de groep landbouwarbeiders. Wellicht wekt dit feit op het eerste gezicht enige verwondering, omdat beide beroepen zozeer van elkaar verschillen. Toch is de landbouw altijd betrekkelijk nauw verbonden geweest met bepaalde takken van ambacht. Wij denken hier bijvoorbeeld aan de spinnerij en weverij in vroeger dagen, die veelal in combinatie met het landbouwbedrijf werden uitgeoefend. Duidelijker wordt evenwel de achtergrond van deze sociale mobiliteit, wanneer dit verschijnsel meer van sociologische zijde wordt gezien. In dit verband menen wij het best Heere te kunnen citeren, die in een prae-advies voor de „Nederlandse Katholieke Middenstandsbond” ¹⁹⁾ schreef:

„Waar liggen wonen en werken dichter bijeen dan bij boerenbedrijf „en ambacht? Waar is er nog meer organische verbondenheid, vooral „als de man des huizes tevens de ondernemer is en het gehele gezin er „min of meer bij betrokken? Met de vrouw dikwijls als leidende „kracht bij de administratie. Hier is de woning nog zoveel meer dan „eet- en slaapgelegenheid. Hier is de arbeid eerder levensvulling dan „loonverschaffing”.

Inderdaad is er in dit opzicht een nauwe verbondenheid tussen de landbouw en het ambacht en het behoeft in dit licht gezien niet te verwonderen, dat een deel van de zoons van landbouwers zich voelt aangetrokken tot het ambacht. Het ambacht, dat zij door zijn grote verspreiding over het land, kennen uit eigen omgeving en dat hun een bestaan kan verschaffen als zelfstandig ondernemer.

Ruim een derde gedeelte van de vaders der huidige ambachtspatroons was niet zelfstandig werkzaam. Het overgrote deel van hen moet worden gerekend tot de geoefende en geschoolde arbeidskrachten.

Dat hun zoons ambachtspatroon werden, was derhalve niet zo'n grote stap. Het enige verschil is de zelfstandige bedrijfsuitoefening. Toch is dit verschil niet zonder betekenis. In het bijzonder het dragen van de economische en technische risico's, die dit inhoudt, zal de zoons op een hoger plan kunnen brengen. Niets staalt de mens zo als het dragen van verantwoordelijkheid. Welnu de ambachtspatroon draagt een grotere verantwoordelijkheid dan de loonarbeider. Een verantwoordelijkheid tegenover zijn personeel, leveranciers, klanten en vakgenoten en een grotere verantwoordelijkheid tegenover zijn gezin. Zo gezien is deze stap op de maatschappelijke ladder van grote betekenis; het is een stijging, die wellicht in mindere mate wordt bereikt door een grotere perfectie in het vak dan door het feit, dat de vakkennis wordt gecombineerd met een grotere verantwoordelijkheid. In dit opzicht vervult het ambacht in de maatschappij een uiterst nuttige functie; het schept de mogelijkheid voor velen om met betrekkelijk weinig middelen een zelfstandig bestaan te verwerven en aldus op de maatschappelijke ladder te stijgen.

G. De sociale waardering van de ambachtspatroon

Wij willen deze beschouwingen over de ambachtspatroon niet besluiten zonder nog iets te hebben gezegd over de sociale waardering, die hem in het dagelijkse leven ten deel valt. Ter bestudering van de sociale mobiliteit in de middenstand werd enkele jaren geleden door Tobi en schrijver dezes ²⁰⁾ op grond van een steekproefenquête een landelijke hiërarchie opgesteld, waarbij in het bijzonder de middenstandsberoepen — en dus mede de ambachten — betrekkelijk volledig waren vertegenwoordigd.

Aan de hand van deze hiërarchie kan met betrekking tot de sociale waardering van de ambachtspatroons worden vastgesteld, dat zij voor een zeer groot deel hunner niet ver afligt van die van de geschoolde arbeiders ²¹⁾. Van de grotere groepen liggen de schoenherstellers en rijwielreparateurs daar iets onder. De meeste andere, zoals timmerlieden, kappers, behangers, stucadoors, schilders, loodgieters, smeden, slaggers en bakkers, worden iets hoger gewaardeerd. Aldus wordt een groot aantal ambachtspatroons ongeveer op één lijn gesteld met de geschoolde arbeider, zij het, dat over het geheel genomen het waarderingsniveau toch iets hoger ligt, hetgeen ons in verband met de zelfstandige bedrijfsuitoefening, als volkomen terecht wil voorkomen.

Een relatief hoger aanzien genieten beroepen als die van de kleermaker, de fotograaf, de uurwerkmaker en de opticien — waar de blauwe of witte kiel plaats heeft gemaakt voor het witte boord — en de patroons, die een meer modern ambacht uitoefenen zoals de automonteur en de electricien. Het is niet nodig om uitvoerig op de nuances in waardering in te gaan, aangezien het totale beeld wel duidelijk is.

Eén opmerking willen wij nog maken, namelijk deze, dat de schaal der sociale waardering van de ambachtspatroons in grote trekken overeenstemming vertoont met die van de inkomens. Ook daar kon worden vastgesteld, dat de positie van de meeste ambachtspatroons niet aanmerkelijk verschilt van die van de geschoolde arbeider, zij het dat het verschil met betrekking tot de zelfstandigheid ook hier tot uitdrukking kwam en verder dat daarnaast een bovenlaag kon worden waargenomen.

In het vorenstaande hebben wij enkele kenmerken opgesomd, die bij de hedendaagse ambachtspatroon worden aangetroffen. Natuurlijk zijn hierop uitzonderingen en wellicht zelfs belangrijke uitzonderingen. Ongetwijfeld zijn er ambachtspatroons, die door hun werk en gedragingen nauwelijks in aanmerking komen om met deze naam te worden aangeduid, terwijl ook ambachtspatroons worden aangetroffen, die de figuur van de kapitalistische ondernemer dicht benaderen.

Wij echter hebben op het oog de ambachtspatroon, zoals deze in tienduizenden bedrijven wordt aangetroffen, zowel in de steden als op het platteland, de patroon, waarvan kan worden vastgesteld, dat de sociale waardering, welke hij in het maatschappelijk leven ondervindt, die van een geschoold arbeider maar nauwelijks te boven gaat en die qua inkomen ook ongeveer op eenzelfde lijn moet worden gesteld.

De ambachtspatroon, die, na jaren van voorbereiding, door studie en spaarzaamheid, eerst op betrekkelijk oudere leeftijd zelfstandig wordt, die bij de uitoefening van zijn ambacht de steun van zijn echtgenote en gezin moeilijk kan ontberen, waardoor de band tussen gezin en bedrijf als regel hecht is.

De ambachtspatroon, die als regel het eenmaal gekozen beroep trouw blijft en de liefde voor zijn vak weet te doen voortleven bij zijn kinderen, waardoor de continuïteit in het ambacht belangrijk is, hetgeen het standsbesef moet bevorderen, en — zo hij niet van vader

op zoon uit het ambacht afkomstig is —, zich als regel tot de zelfstandige ambachtsbeoefening heeft opgewerkt door zijn vakbekwaamheid en zijn zin voor persoonlijk initiatief.

Alles bijeen genomen een beeld, dat wellicht minder ontzag dan waardering wekt voor de man, die als kleine zelfstandige de lasten, welke het maatschappelijk leven op zijn schouders legt, door hard werken dragelijk weet te maken en die hierdoor een functie vervult, waarmede de maatschappij in hoge mate is gediend. Wellicht niet in de eerste plaats door de economische prestaties, maar door het feit, dat hij de consequenties van zijn zelfstandigheid aanvaardt, hetgeen in onze tijd van vervlakking en massificatie een groot goed is. De aloude eigenschappen van de ambachtspatroon als: eenvoud, geloof in het werk, beroepstrouw, arbeidstrots, gemeenschapsbewustzijn, standsbesef, verantwoordelijkheid en vertrouwen op eigen kracht, zoals deze door Wernet²²⁾ worden opgesomd, mogen wellicht ietwat pathetisch aandoen, toch zijn wij van mening, dat deze karaktereigenschappen in behoorlijke mate bij de huidige Nederlandse ambachtspatroon worden aangetroffen.

Het Ambachtspersoneel

Na de betreffende uitvoerige bespreking van de ambachtspatroon kan de behandeling van het ambachtspersoneel vrij beknopt zijn. Van oudsher immers is het in het ambacht gebruikelijk en noodzakelijk, dat de toekomstige ambachtspatroons de practijk van hun ambacht in het bedrijf zelf leren. Een groot gedeelte derhalve van het personeel van heden is bestemd om later tot de patroons te gaan behoren. Toch geldt dit niet voor allen en daarom zal ook het ambachtspersoneel in deze beschouwing moeten worden betrokken.

A. De samenstelling van het ambachtspersoneel

Omtrent de samenstelling van het personeel in de ambachtsbedrijven zijn maar weinig gegevens beschikbaar. De meest volledige bron — hoewel sterk verouderd — is nog steeds de Bedrijfsstelling 1930²³⁾. Aan de hand van het bij deze telling verzamelde cijfermateriaal volgt thans een overzicht van de personeelssamenstelling in een aantal belangrijke ambachtsgroepen. Vooraf moet hierbij worden opgemerkt, dat deze gegevens niet een volledig zuivere weergave te zien geven

DE MENS IN HET AMBACHT

van het ambacht, aangezien enkele bedrijfstakken, zoals bv. die van de broodbakkerij en de smederij, ook enige bedrijven omvatten, die tot de industriële nijverheid moeten worden gerekend. Gezien het grote aantal ambachtsbedrijven, dat hier tegenover staat, wordt het totale beeld daardoor echter niet in belangrijke mate beïnvloed.

Personen werkzaam in enkele ambachtstakken
Stand per 31 December 1930

Ambachtstak	Eigenaren		Echtge- noten		Pers. in alg. dienst		Pers. in het eigenlijk bedrijf	
	Aant.	%	Aant.	%	Aant.	%	Aant.	%
Schoenherstellers	13.306	69.1	820	4.3	297	1.5	4.842	25.1
Rijwielherstellers	6.297	60.2	606	5.8	169	1.6	3.383	32.4
Uurwerkmakers	1.770	59.8	237	8.0	68	2.3	886	29.9
Kleermakerij .	10.156	52.4	515	2.7	600	3.0	8.129	41.9
Fotografie . .	1.210	51.4	152	6.4	212	9.0	781	33.2
Kappers . . .	8.579	44.2	1.231	6.4	83	0.4	9.514	49.0
Schilders . . .	11.104	43.7	965	3.8	172	0.7	13.162	51.8
Behangers en stoffeerdere . .	3.350	38.8	337	3.7	766	8.4	4.489	49.1
Slagerij . . .	11.904	38.1	3.478	11.2	379	1.2	15.458	49.5
Smederij . . .	7.626	35.4	572	2.7	629	2.9	12.694	59.0
Loodgieters . .	3.412	32.9	382	3.7	323	3.1	6.240	60.3
Electrotechniek	3.225	26.2	599	4.8	1.031	8.4	7.475	60.6
Broodbakkerij .	14.539	24.4	7.144	12.0	9.093	15.2	28.907	48.4
Banketbakkerij .	1.672	21.0	993	12.5	944	11.8	4.365	54.7

In de eerste plaats treft in deze gegevens weer het belangrijke aandeel van de patroons in de totale bezetting. In practisch de helft van de vermelde ambachtstakken is het aandeel van de patroon en diens echtgenote in de werkzaamheden groter dan dat van het personeel. Wat het aandeel van de echtgenoten betreft, valt het op, dat dit in sterke mate verband houdt met het al of niet verbonden zijn van een winkel aan het ambachtsbedrijf. Waar practisch gesproken altijd een winkel aanwezig is, verleent de echtgenote ook belangrijk meer hulp dan elders.

DE MENS IN HET AMBACHT

Tot het personeel in algemene dienst zijn al die personen gerekend, die weliswaar voor de geregelde gang van het bedrijf nodig zijn, maar die niet aan de productie in engere zin medewerken. In de eerste plaats behoort tot deze categorie het administratief personeel en verder het winkelpersoneel, de bezorgers en dergelijke. Vandaar dan ook, dat het aandeel van deze categorie het grootst is in die ambachten, welke in belangrijke mate voor de verkoop van de vervaardigde of aanverwante artikelen gebruik maken van een winkel. In het bijzonder valt het in verhouding hoge percentage op van deze personeelsgroep in het broodbakkersbedrijf, hetgeen moet worden verklaard door het bezorgsysteem aan huis, dat in deze branche gebruikelijk is.

Het ambachtspersoneel in de eigenlijke zin des woords verdient uiteraard de meeste aandacht. Deze categorie omvat de leerlingen en gezellen, waaruit de toekomstige ambachtspatroons zullen voortkomen. Hun aandeel in de totale bezetting vertoont per branche belangrijke verschillen en varieert van 25.1 % in de schoenherstellersbranche tot 60.6 % in het electrotechnisch bedrijf. Reeds direct kan hieruit de conclusie worden getrokken, dat in verschillende ambachtstakken het aantal leerlingen en gezellen niet in verhouding staat tot de behoefte aan nieuwe patroons. Naast dat deel van het ambachtspersoneel, hetwelk voor patroon is bestemd, is er een ander — niet onbelangrijk — gedeelte, dat hiertoe de kans niet zal krijgen en dus of wel bestemd is als niet-zelfstandige het ambacht te blijven beoefenen, dan wel te zijner tijd af te vloeien naar andere delen van het bedrijfsleven. Een ander punt van belang in de samenstelling van het personeel der ambachtsbedrijven, is de familierelatie van het personeel tot de eigenaar.

Volledig cijfermateriaal is hieromtrent niet bekend, maar wel kan, aan de hand van enkele recente branche-onderzoekingen, enig inzicht in deze verhouding worden verkregen.

Zo is uit steekproefenquêtees, welke einde 1951 in de slaggers- en kappersbranches werden gehouden, komen vast te staan, dat de bezetting van deze bedrijfstakken met arbeidskrachten het beeld vertoont, dat de op bladzijde 153 voorkomende staat ons te zien geeft. De steekproef omvatte in beide branches ruim zes honderd bedrijven, waarbij onderscheiden werd tussen eigenaren, echtgenoten van eigenaren, zoons, andere familieleden en vreemd personeel.

DE MENS IN HET AMBACHT

Verdeling der arbeidskrachten in het slagers- en kappersbedrijf

Categorie	Slagersbedrijf		Kappersbedrijf	
	Aantal	%	Aantal	%
Eigenaren	619	36.3	604	45.8
Echtgenoten	287	16.9	131	9.9
Zoons	153	9.0	59	4.5
Andere familieleden .	142	8.3	59	4.5
Vreemd personeel . .	502	29.5	466	35.3
Totaal	1703	100.0	1319	100.0
Omvang van de steekproef: 605 bedr.			616 bedr.	

Ongeveer een derde deel van het totaal der in beide ambachtstakken werkzame krachten is personeel, dat niet in familierelatie staat tot de eigenaar van het bedrijf. Uiteraard is dit beeld niet representatief voor het gehele ambacht, maar wel geeft het aanleiding tot de veronderstelling, dat de familieleden van de eigenaar in het ambacht een niet onbelangrijke rol spelen. Vooral de echtgenoten en zoons zijn blijkbaar in vele gevallen trouwe medewerkers, maar ook dochters, broers, zusters enzovoort zijn dikwijls in het bedrijf werkzaam. Wij zullen hier volstaan met de constatering van dit feit. Bij de bespreking der arbeidsverhoudingen in het ambacht komen wij hierop terug.

B. Leeftijd van het ambachtspersoneel

Ook voor gegevens omtrent de leeftijd van het ambachtspersoneel zal een beroep moeten worden gedaan op de Bedrijfstelling 1930 ²⁴⁾. Afgezien van het feit, dat deze cijfers van betrekkelijk oude datum zijn, is het een groot bezwaar, dat in deze statistiek de leeftijden slechts in drie groepen zijn gesplitst. Voor ons doel is dit zeer te betreuren, omdat het interessant zou zijn te beschikken over meer gedetailleerde gegevens. Verwacht mag immers worden, dat de betekenis van de groepen van 30 jaar en ouder sterk zal afnemen in verband met zelfstandige vestigingen van gezellen. Bij gebrek aan meer volledige en recente gegevens zullen wij ons echter met de hiernavolgende cijfers moeten behelpen. Teneinde dit beeld niet

DE MENS IN HET AMBACHT

onnodig gecompliceerd te maken, is volstaan met een uitsplitsing van de leeftijden van het eigenlijke ambachtspersoneel. Echtgenoten en personeel in algemene dienst zijn derhalve in deze cijfers buiten beschouwing gelaten.

Leeftijdsverdeling van het personeel met een werkelijke ambachtsfunctie in een aantal branches

Ambachtstak	Beneden 21 jr		21 t/m 49 jr		50 jr en ouder	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Rijwielherstellers .	2.192	64.8	1.146	33.9	45	1.3
Kappers	5.940	62.4	3.473	36.5	101	1.1
Banketbakkers . .	2.346	53.8	1.882	43.1	137	3.1
Slagerij	7.533	48.7	7.420	48.0	505	3.3
Smederij	5.893	46.4	6.216	49.0	585	4.6
Schoenherstellers .	2.113	43.7	2.394	49.4	335	6.9
Electrotechniek . .	3.257	43.6	4.071	54.5	147	1.9
Fotografie	331	42.4	417	53.4	33	4.2
Loodgieters	2.625	42.1	3.347	53.6	268	4.3
Broodbakkerij . . .	11.945	41.3	15.036	52.0	1.926	6.7
Uurwerkmakers . .	347	39.2	515	58.1	24	2.7
Behangerij en stoffeerderij . . .	1.690	37.7	2.519	56.1	280	6.2
Schilders	4.743	36.0	7.506	57.1	913	6.9
Kleermakerij	2.723	33.5	4.595	56.5	811	10.0

De ambachtstakken in dit overzicht zijn gerangschikt naar afnemende grootte van de personeelsgroep beneden 21 jaar. Hoewel deze groep verreweg het kleinste aantal arbeidsjaren omvat, dat practisch kan voorkomen, is het aantal personen, dat qua leeftijd hiertoe moet worden gerekend belangrijk. Zelfs in de ambachtstak, die in verhouding het minste personeel beneden 21 jaar telt, is het aandeel hiervan nog altijd meer dan een derde van het totaal. In verschillende andere ambachtstakken benadert het personeel beneden 21 jaar zelfs de helft van het totaal of overtreft dit.

Personeel van 50 jaar en ouder wordt daarentegen slechts in geringe mate aangetroffen. Alleen bij de kleermakerij (10 %) is deze groep

van enige betekenis. De groep van 21 tot en met 49 jaar tenslotte omvat in de meeste ambachtstakken het grootste aantal personen. Gezien de grote omvang (29 arbeidsjaren) van deze categorie ligt dit ook alleszins voor de hand. Wat de verhoudingen binnen deze omvangrijke groep betreft, is de waarschijnlijkheid zeer groot, dat de hiertoe behorende personen voor het merendeel zich dicht bij de 21 dan bij 49 jaar bevinden. Deze waarschijnlijkheid volgt reeds logisch uit het geproduceerde cijfermateriaal, maar wordt bovendien in hoge mate bevestigd door recente onderzoeken in enige ambachtstakken. Als algemene conclusie mag daarom stellig worden geponeerd, dat de leeftijdsopbouw van het ambachtspersoneel in de eigenlijke zin des woords van dien aard is, dat jeugdige leeftijden zeer frequent voorkomen, terwijl de hogere leeftijdsgroepen daarentegen maar schaars zijn vertegenwoordigd.

De verklaring van dit verschijnsel is alleszins voor de hand liggend. Een groot deel van het ambachtspersoneel immers is bestemd om te zijner tijd patroon te worden. Het behoeft dus weinig te verwonderen, dat slechts een betrekkelijk gering aantal oudere personen onder het ambachtspersoneel wordt aangetroffen, aangezien vele gezellen het geleidelijk aan tot patroon hebben kunnen brengen. Bovendien verkrijgt men de indruk, dat in bepaalde ambachten, en wel in het bijzonder in de metalensector, een betrekkelijk groot aantal gezellen op latere leeftijd overgaat naar industriële ondernemingen in de functie van werkbaas en dergelijke. De ervaringen, welke zij in het ambacht op vakgebied opdeden, maken hen voor dergelijke functies uitermate geschikt. Als typisch voorbeeld hiervan kan worden gewezen op het personeel van gas- en waterleidingbedrijven, dat naar algemeen wordt aangenomen voor een belangrijk deel uit het loodgieters- en smidsambacht is gerecruteerd.

C. *De vakopleiding van het ambachtspersoneel*

Bij de behandeling van de vakopleiding van de ambachtspatroon werd alreeds geconstateerd, dat de functie, welke het ambacht verrichtte op het gebied van de vakopleiding, aan het einde van de negentiende eeuw ten dele werd overgenomen door de ambachtsscholen.

„Als gevolg van de treurige toestand, waarin het ambacht in de „afgelopen eeuw heeft verkeerd en van ongunstige omstandigheden „in het bedrijf, waardoor opleiding bij de patroon moeilijk of „onmogelijk werd, waren deze ambachtsscholen ontstaan”²⁴). Haar

ontwikkeling was uitermate voorspoedig. Bestonden er in Nederland in 1892 nog slechts 18 dagambachtsscholen met een leerlingaantal van 1650, in 1949/50 was dit aantal gestegen tot 163 met 48.974 leerlingen. Ook het avondnijverheidsonderwijs nam snel in betekenis toe. Konden wij reeds constateren, dat van de huidige ambachtspatrons een groot aantal als vóóropleiding enkele jaren ambachtsschool-onderwijs heeft genoten, bij het ambachtspersoneel is dit nog in sterkere mate het geval. Voor vier ambachtstakken uit de metalen-sector zijn hieromtrent gegevens beschikbaar, waaraan kan worden ontleend, dat in de ambachtstakken smederij, loodgietersbedrijf, electrotechnisch bedrijf en rijwielreparatiebedrijf resp. 67, 43, 70 en 42 procent van het personeel een ambachtsschool heeft bezocht. Voor het jongere personeel zijn deze percentages zelfs nog belangrijk hoger. Het ambachtsschoolonderwijs is derhalve voor het ambacht niet zonder betekenis. Door het succes der ambachtsscholen kwam uiteraard de volledige praktijkopleiding in het bedrijf sterk op de achtergrond te staan, ook nadat in de Nijverheidsonderwijswet van 1919 het leerlingstelsel wettelijk was geregeld. Dit leerlingstelsel, dat oorspronkelijk werd gezien als een substitutie-mogelijkheid voor gebieden, waar geen ambachtsschool aanwezig was, heeft vooral in de laatste tijd een ander karakter verkregen, doordat beide systemen vaak in combinatie voorkomen, dat wil zeggen leerlingstelsel met vóóropleiding aan de ambachtsschool. Zo kent de overgrote meerderheid van de leerovereenkomsten in de landelijke stelsels voor het bouwbedrijf, het auto- en motorreparatiebedrijf en het electrotechnisch bedrijf de ambachtsschool als vóóropleiding. Met betrekking tot de leerlingstelsels zèlf dient tenslotte nog te worden opgemerkt, dat deze in het bijzonder sinds de tweede wereldoorlog steeds meer terrein winnen. Afgezien van het leerlingstelsel voor typografen, dat reeds lang zeer bevredigend functioneert, zijn vooral in de oorlogsjaren en kort daarna talrijke landelijke stelsels op gang gekomen, zoals die in de bouwvakken, het schildersbedrijf, het meubileringsbedrijf, het automobielreparatiebedrijf, het loodgietersbedrijf, het smedenbedrijf, het electrotechnisch bedrijf, het kleermakersbedrijf, het banketbakkersbedrijf enzovoort. Ter illustratie hiervan volgt hieronder een overzicht van het aantal leerovereenkomsten in het ambacht, zoals dit zich sedert 1935 hier te lande heeft ontwikkeld, gesplitst naar landelijke, regionale en plaatselijke leerlingstelsels ²⁵).

DE MENS IN HET AMBACHT

Leerlingen in opleiding volgens leerlingstelsels op ambachtsterrein

Jaar	Landelijke leerl.stelsels		Regionale leerl.stelsels		Plaatselijke leerl.stelsels	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
1935	1451	100	234	100	48	100
1940	1889	130	613	262	324	675
1945	1938	133	675	288	389	810
1950	12564	866	1992	851	887	1848

Uit deze cijfers blijkt op duidelijke wijze de toeneming van het aantal leerlingcontracten in de laatste jaren. Bij dit alles mag evenwel niet uit het oog worden verloren, dat deze aantallen slechts een klein deel zijn van het totaal aantal leerlingen, dat in de ambachtsbedrijven werkzaam is. De vooruitgang stemt tot voldoening, maar het einddoel is nog lang niet bereikt.

D. Arbeidsverhoudingen in het ambacht

In het ambacht ten tijde van de gilden was de verhouding tussen werkgever en werknemer van zuiver patriarchale aard. De ambachts-patroon was niet alleen werkgever, maar bovendien leermeester, verzorger en opvoeder van leerlingen en gezellen. Zij sliepen onder zijn dak en aten aan zijn tafel. Het directe gevolg van zodanige persoonlijke arbeidsverhoudingen moet ongetwijfeld geweest zijn, dat de patroon zich in sterke mate verantwoordelijk ging voelen voor het wel en wee van zijn ondergeschikten. Zij waren als het ware zijn pleegkinderen, die hij moest opvoeden tot eerzame burgers en vakbekwame patroons. Geen wonder dus, dat de ambachtsmeester uit die dagen een autoriteit was ten opzichte van zijn werknemers. Het persoonlijke element trad hierbij zeer sterk op de voorgrond. Zowel in de werkplaats als daarbuiten zwaaid hij de scepter over leerlingen en gezellen onder contrôle van het gilde.

Hoe men ook moge denken over de gilden en welke voordelen men moge zien in de industriële ontwikkeling, niet ontkend kan worden, dat de verhoudingen, zoals deze in het toenmalige ambacht bestonden, zich kenmerkten door krachtige onderlinge persoonlijke banden, een

trek, die sindsdien in het ambacht verzwakt is en in het industriële verband nauwelijks wordt gekend.

De verhouding tussen werkgever en werknemer heeft steeds meer een zakelijk karakter gekregen en het persoonlijk element is hieruit nagenoeg geheel verdwenen. Ook het ambacht heeft zich, zoals gezegd, aan deze ontwikkeling niet geheel kunnen onttrekken. De volledige vakopleiding in het bedrijf komt nog slechts weinig voor. Weliswaar vindt de practische opleiding als regel in het bedrijf plaats, maar een groot deel van de theoretische opleiding wordt thans door de ambachtsscholen verzorgd. Ook de inwoning van leerlingen en gezellen bij de patroon behoort in de tegenwoordige tijd nog slechts tot de uitzonderingsgevallen.

Het meest duidelijke symptoom van de geleidelijke teruggang van de persoonlijke verhouding tussen werkgever en werknemer in het ambacht is naar onze mening het streven om de arbeidsverhoudingen in collectieve arbeidsovereenkomsten en bindende regelingen vast te leggen. Hierdoor is de arbeidsovereenkomst niet meer een aangelegenheid tussen patroon en gezel, maar zij is geworden tot een „zakelijke” overeenkomst tussen de organisaties van patroons enerzijds en die van werknemers anderzijds. Welke voordelen de collectieve arbeidsovereenkomsten ook mogen bieden uit een oogpunt van rechtszekerheid voor de werknemers, de individuele verhouding tussen patroon en gezel ondergaat hierdoor een zekere verzwakking. Niettemin blijft het een feit, dat het persoonlijk element in de ambachtelijke arbeidsverhoudingen nog altijd een grotere rol speelt dan in andere takken van nijverheid. In de eerste plaats wordt de verhouding tussen de ambachtspatroon en zijn werknemer niet uitsluitend bepaald door het opdragen en uitvoeren van werk, want de vakopleiding neemt in het bedrijf een belangrijke plaats in. Gezien ook het feit, dat het personeel, zoals reeds werd opgemerkt, als regel van jeugdige leeftijd is, laat het zich alleszins begrijpen, dat de patroon hierdoor meer geneigd is met het wel en wee van zijn mensen mee te leven. Dit laatste bevordert ongetwijfeld een meer persoonlijke verhouding tussen werkgever en werknemer. In de tweede plaats werkt de patroon nauw en intensief samen met zijn personeel. Zij verrichten hun werkzaamheden in dezelfde localiteit, hetgeen aan de persoonlijke relatie ten goede moet komen, temeer, daar als regel de bezetting van geringe omvang is. Ook het feit, dat door patroon en personeel veelal ongeveer dezelfde

HET AMBACHT IN DE MAATSCHAPPIJ

werkzaamheden worden verricht, verleent aan de arbeidsverhouding een meer persoonlijk karakter. In de derde plaats is de omstandigheid, dat een groot deel van het ambachtspersoneel bestemd is om later patroon te worden, evenzeer van betekenis voor de persoonlijke verhouding tussen werkgever en werknemer. Hoe verder de gezelschap vordert in zijn vakkennis, hoe dichter hij de patroon gaat benaderen, totdat tenslotte dikwijls een min of meer collegiale verhouding zal worden bereikt. Tenslotte kan in dit verband nog worden gewezen op het reeds eerder gesignaleerde feit, dat een belangrijk deel van het ambachtspersoneel in familierelatie staat tot de patroon. Naast de zakelijke binding van werkgever en werknemer bestaat hier bovendien nog de familiebetrekking, welke uiteraard in de zakelijke binding een sterk persoonlijk element brengt. Al deze factoren dragen er toe bij de ambachtsonderneming tot een werkgemeenschap te maken, waarin de menselijke persoonlijkheid beter tot haar recht kan komen dan in de meer onpersoonlijke sfeer der grote onderneming.

Het Ambacht in de Maatschappij

Toen het ambacht nog hecht was georganiseerd in gilden had het over belangstelling zeker niet te klagen. De gilden met hun eigen zeden en gewoonten, feesten en gebruiken, bestuur en reglementen, legden getuigenis af van zijn betekenis voor de toenmalige samenleving. In de stadshuishouding van die dagen was het ambacht, dat de gehele nijverheid omvatte, een onmisbaar element en als zodanig had het dan ook de volle belangstelling van overheid en burger. De belangstelling voor het ambacht in onze dagen staat hiermede wel in schril contrast. Natuurlijk is de positie niet meer dusdanig overheersend als weleer, en onmiddellijk moet worden erkend, dat de industrie grote gebieden van de nijverheid tot zich heeft getrokken, maar desondanks is het aandeel van het ambacht in de volkshuishouding toch nog van zodanige aard, dat het ten eerste moet verwonderen, dat aan dit deel van de nijverheid zo geringe aandacht wordt besteed. Industrie en industrialiseren is alles wat de klok slaat; het ambacht bevorderen en de betekenis hiervan erkennen — ook voor de industrialisatie — is zeker geen gedachte,

die gemeengoed is. Ondanks het feit, dat nagenoeg iedereen dagelijks met het ambacht in aanraking komt, hebben slechts weinigen een juist begrip van zijn sociale en economische betekenis. Veelal is het zelfs zo, dat men bij het horen van het woord ambacht, in de eerste plaats of zelfs uitsluitend, denkt aan het ambacht van de gildetijd, iets dat is geweest en zijn tijd reeds heeft gehad. Dat ook in de huidige tijd het ambacht zijn bestaansrecht heeft en zelfs onontbeerlijk is, dringt slechts moeizaam tot de geesten door. Merkwaardigerwijs treft men dit wanbegrip niet alleen buiten het ambacht aan, maar ook in de kring van het ambacht zelf ontbreekt het nogal eens aan een gezond standsbewustzijn, aan een sterke wil om tot het ambacht te behoren. Steeds weer heeft het ons verwonderd, dat bij afbakeningsgeschillen tussen industriële en ambachtsgroepen niet zelden ambachtslieden worden aangetroffen, die vóór indeling bij een industriegroep zijn. Veelal spelen zakelijke overwegingen en gevoelsmotieven hierbij dooreen. De ondernemer denkt, dat het aan het aanzien van zijn bedrijf ten goede komt, indien zijn zaak niet als ambacht, maar als industrie wordt beschouwd. Materiële overwegingen zowel als een misplaatst gevoel van eigenwaarde doen hem er toe neigen het ambachtelijk karakter zijner onderneming te verloochenen. Dit is een uitvloeisel van het onmiskenbare feit, dat het aanzien van het ambacht in onze tijd niet op het niveau staat, waarop het krachtens zijn waarde voor de samenleving aanspraak kan maken. De kennis van en de belangstelling voor het ambacht is te gering en een herwaardering is ten zeerste noodzakelijk.

Intussen loont het de moeite na te gaan waaruit dit gebrek aan belangstelling voor het ambacht kan worden verklaard. Naar onze mening kan een aantal redenen worden aangewezen, welke alle in mindere of meerdere mate hiertoe hebben bijgedragen. De voorname zijn:

1. De nawerking van de gedachte, dat het zelfstandige kleinbedrijf tot ondergang was gedoemd. Het uitgangspunt voor deze mening bood de zogenaamde concentratietheorie, zoals deze door het Marxistisch socialisme werd geformuleerd. In alle takken van nijverheid zou het industriële grootbedrijf op de duur het zelfstandige kleinbedrijf verdringen, tot tenslotte de totale productie in een klein aantal mammoetbedrijven zou zijn geconcentreerd. Het succes van deze theorie is ongetwijfeld in belangrijke mate

mede bepaald door de loop, die de zaken aanvankelijk in dit opzicht namen. Sedert de laatste decennia van de vorige eeuw voltrok zich in de nijverheid inderdaad een ontwikkeling ten gunste van het grootbedrijf, met als gevolg, dat in verschillende branches het ambacht ernstig werd aangetast of zelfs totaal verdween. De algemene verwachting was, dat deze ontwikkeling zou voortduren tot het kleinbedrijf geheel zou zijn uitgewist. Het ligt voor de hand, dat in de kring van hen, die zo dachten — en daartoe behoorden waarlijk niet alleen de socialisten — het ambacht niet hoog werd aangeslagen. Het grootbedrijf en de problemen, die daaruit in de sfeer van de arbeid voortvloeiden, eisten alle aandacht op. Voor zover men zich hier en daar met het ambacht bezig hield, geschiedde dit meer uit een oogpunt van meewarige belangstelling voor een tot ondergang gedoemde groep dan met de gedachte, dat hier een voor een gezond maatschappelijk bestel onmisbare levenskring om bestudering van zijn problemen vroeg.

Intussen is het ambacht niet verdwenen. Zoals wij in ons historisch overzicht reeds hebben uiteengezet, heeft de techniek, die enerzijds werkterreinen verloren deed gaan, anderzijds ook nieuwe en belangrijke arbeidsmogelijkheden ontsloten. Helaas is dit zich handhavende en vernieuwende ambacht er nog steeds niet in geslaagd de miskennis van zijn sociale en economische betekenis te overwinnen. Nog altijd werkt de ondergangsgedachte — hoezeer ook misplaatst — in vele geesten na.

2. Een andere oorzaak, die genoemd kan worden ter verklaring van de geringe belangstelling voor het ambacht, is gelegen in het feit, dat de ambachtsbedrijven in sterke mate over het gehele land zijn verspreid. Reeds eerder* is in ander verband op deze factor de aandacht gevestigd. Hier willen wij slechts er op wijzen, dat door deze ruime verspreiding van de bedrijven het ambacht niet optreedt als een geconcentreerde economische eenheid, hoewel de totale economische betekenis toch zeer belangrijk is. Een groot aantal kleine, wijd over het land verspreide bedrijven spreekt nu eenmaal minder tot de verbeelding dan een gering aantal grote en ruimtelijk geconcentreerde bedrijven van gelijke importantie.

* Zie blz. 129.

HET AMBACHT IN DE MAATSCHAPPIJ

Het is dan ook alleszins logisch, dat zij, die in hun naaste omgeving slechts een klein aantal ambachtsbedrijven van nabij kennen, hierdoor niet onder de indruk raken van het belang, dat het ambacht in zijn geheel voor de volkshuishouding vertegenwoordigt.

3. Evenzeer als de afzonderlijke ambachtsbedrijven slechts in geringe mate tot de verbeelding vermogen te spreken, is dit het geval met de producten, die het ambacht voortbrengt en de diensten, welke het verleent. Hierbij komt dan nog, dat het ambacht in de loop der ontwikkeling steeds verder van zijn productiebasis is afgegaan en zich meer en meer op de reparatie en installatie van producten heeft moeten instellen. De dienstverlening, hoe noodzakelijk en nuttig overigens ook, spreekt het publiek minder aan dan de productiefunctie in eigenlijke zin. Het vervaardigen van auto's, motoren, radio's en gloeilampen maakt nu eenmaal meer indruk dan de reparatie of installatie ervan. En daar, waar in het ambacht nog een zuiver producerende functie wordt verricht, betreft deze productie veelal artikelen voor dagelijks gebruik, zoals brood e.d., producten derhalve, die eveneens minder geschikt zijn om grote belangstelling te trekken — tenminste in normale tijden. Bij het kunstambacht treedt het waarderingselement meer op de voorgrond, maar hier doet zich het feit gelden, dat de kring die deze waardering toont, wel zeer klein is in verhouding tot de brede massa, die voor deze dingen nog steeds te weinig gevoel heeft. Voorts bestaat voor de ambachtsonderneming luttel mogelijkheid de grote trom te roeren. De producten van het grootbedrijf lenen zich nu eenmaal van nature meer om de aandacht van het publiek op zich te vestigen. Wat het ambacht betreft bestaat hier toe slechts in geringe mate de gelegenheid.
4. Met betrekking tot de groepsvorming in de middenstand en dus ook in het ambacht, constateert Bouman ²⁶⁾, dat deze aldaar veel zwakker is dan bij de arbeiders en de ondernemers. Het individualisme van de kleine zelfstandigen is hun kracht, maar ook hun zwakte. Inderdaad zijn ook wij van oordeel, dat het individualisme van de ambachtspatroon een grote belemmering is voor het vormen van een krachtige organisatie. De vrees om op welke wijze dan ook zelfs maar een klein gedeelte van de zelfstandigheid

HET AMBACHT IN DE MAATSCHAPPIJ

te zien aangetast, leeft sterk. Deze drang tot zelfstandigheid is een gegeven, dat bij een verklaring van talrijke verschijnselen in het ambacht niet uit het oog mag worden verloren. Reeds eerder hebben wij hierop de aandacht gevestigd, onder meer bij de behandeling van het financieringsvraagstuk en de ambachtelijke arbeid. Op het organisatiebesef van de ambachtsman heeft deze geaardheid ongetwijfeld een negatieve invloed. Negatief wellicht nog niet zozeer in de zin van ongeneigdheid om van een organisatie deel uit te maken, doch veeleer in de vorm van een onwil om deze organisatie krachtig te steunen, zowel in geestelijke als in materiële zin. Hij, die de ambachtsorganisaties van meer nabij kent, wordt steeds weer getroffen door het feit, dat zij door een betrekkelijk kleine kring van voortrekkers worden bezield, die zich door de afzijdigheid van de meerderheid veel moeite en opofferingen moet getroosten.

Ook de financiële kracht van de organisaties ondervindt hiervan de terugslag. Vele patroons zien deze belangen te zeer vanuit een verkeerd begrepen eigenbelang; men vraagt zich af, welke de kosten zijn ener organisatie en vergelijkt deze met de onmiddellijk waarneembare concrete waarde van de tegenprestatie, uitsluitend voor het eigen bedrijf. Het betreurenswaardige hierbij is, dat de belangenbehartiging ook door de organisaties dikwijls niet in het juiste licht wordt gezien, daar de individualistische wezenstrek dermate verblindend werkt, dat teveel wordt gekeken naar de kleinere persoonlijke belangen en te weinig naar het algemene belang van de branche, dat uiteraard toch, vroeg of laat, uitmondt in meer individuele baten.

Ten overstaan van deze feiten zal het wellicht verrassen, dat op het gebied van het ambacht nog een zo groot aantal organisaties werkzaam is. Practisch iedere ambachtstak, hoe klein ook, kent één of meer organisaties. Dit verandert evenwel niets aan het feit, dat de wijze, waarop het organisatieleven in het ambacht zich heeft ontwikkeld, toch mede moet worden gezien als een oorzaak, waaruit de geringe publieke belangstelling kan worden verklaard. Niet zozeer omdat er te weinig organisaties zouden zijn, maar omdat de organisaties als regel niet krachtig genoeg zijn om de belangen van het ambacht naar behoren te kunnen behartigen en uitdragen.

HET AMBACHT IN DE MAATSCHAPPIJ

Het wil ons voorkomen, dat in het bijzonder deze vier oorzaken er in belangrijke mate toe hebben bijgedragen, dat het ambacht niet de belangstelling geniet, waarop het, op grond van zijn betekenis voor de maatschappij, recht kan doen gelden. Dit betekent niet, dat de belangstelling voor het ambacht nog voortdurend dalende zou zijn. Het is onze stellige overtuiging, dat in dit opzicht het dieptepunt is gepasseerd en dat verschillende symptomen kunnen worden waargenomen, welke veeleer op een toenemende belangstelling wijzen. Toen in de jaren van de laatste wereldoorlog grote delen van het productie-apparaat moesten worden overgeschakeld op oorlogsdoeleinden, kreeg het ambacht zijn kans om te tonen waartoe het in staat was. Onder benarde omstandigheden, met weinig en slechte materialen, zagen talrijke ambachtspatroons toen kans om, dank zij hun vakbekwaamheid, de productie over te nemen van artikelen, die reeds lange jaren uitsluitend tot het domein van de industrie hadden behoord, terwijl bovendien de prestaties van het ambacht op het gebied van de reparatie tot een maximum moesten worden opgevoerd. Maar niet alleen in tijden van nood verricht het ambacht nuttige werkzaamheden, ook in meer normale tijden vormt het, naar wij zagen, een waardevol element in de maatschappij. In een zestal punten moge deze gedachte thans nog nader worden uitgewerkt.

1. *Het ambacht bevredigt noodzakelijke behoeften, waarin niet op andere wijze kan worden voorzien*

Reeds het feit, dat het ambacht zich tot in de tegenwoordige tijd heeft weten te handhaven, bewijst, dat het één of meer functies verricht, welke niet op een andere, meer doeltreffende wijze kunnen worden vervuld. Het is immers onder de huidige economische verhoudingen niet denkbaar, dat een massaal aantal zelfstandige eenheden op het gebied van de nijverheid zouden kunnen blijven bestaan, indien deze niet in staat waren om reële behoeften in de maatschappij te bevredigen. Niet alleen heeft het ambacht zich weten te handhaven, maar bovendien heeft het zijn omvang in grote lijnen kunnen behouden. Dit feit vooral, dat Marbach²⁷⁾ aanduidt als „die existenzielle Konstanz des selbständigen, produzierenden Mittelstandes” is in dit verband van groot belang, aangezien het aannemelijk maakt, dat ook in de toekomst het ambacht zijn rol zal blijven spelen.

Het ligt voor de hand, dat het voortbestaan van het ambacht

zijn oorzaak moet vinden in een bijzondere kwalificatie, waaraan het zijn bestaansrecht te danken heeft. Demondion²⁸⁾, die zich deze vraag stelde, merkt met betrekking hiertoe het volgende op: „Quelles que soient les périodes envisagées, l'Artisanat a manifesté sa permanence dans les taches individualisées". Zonder voorbehoud kunnen wij deze uitspraak onderschrijven; inderdaad liggen de gegeven mogelijkheden van het ambacht dáár, waar behoeften moeten worden bevredigd van individuele aard. In tegenstelling tot de industrie, die als regel is ingesteld op een meer massale en anonieme behoeftebevrediging, blijven voor het ambacht de gebieden gereserveerd, waar de behoeften een meer individueel karakter dragen. Vóór de machine haar intrede had gedaan in het productieproces was dit onvermijdelijk, maar ook daarna is het ambacht deze functie blijven vervullen.

Het is dan ook onjuist om ambacht en industrie te zien als twee elkaar beconcurrerende machten. Ambacht en industrie hebben elk hun eigen mogelijkheden en taken. Zij vullen elkaar in menig opzicht aan. De verhouding tussen hun beiden moet dan ook niet staan in het teken van de vijandschap, doch veeleer in dat van de samenwerking. Dat dit anders was toen de opkomende industrie verschillende takken van ambacht verdrong, is alleszins begrijpelijk. Sindsdien hebben de verhoudingen zich echter sterk gewijzigd. Ofschoon alle wrijvingsvlakken zeker nog niet zijn weggenomen, zal zelfs de meest overtuigde pleitbezorger van het ambacht er niet aan denken om voor het voorwerp zijner belangstelling de vervulling van taken op te eisen, die beter en goedkoper door het industriële bedrijf kunnen worden verricht. Het ambacht zou hiermede ook niet zijn gediend, want zijn maatschappelijke positie zou er slechts door worden verzwakt. Trouwens, het heeft aan het stellen van zulk een onredelijke eis niet de geringste behoefte, daar het ook in het hedendaagse productieproces een omvangrijke en veelzijdige eigen taak vervult. Het functionneert in onze huidige samenleving niet als een restbestanddeel van een voorbijgane tijd, maar als een organisme, waarin een krachtig leven pulseert. De wijze, waarop het zich in de afgelopen vijftig jaar heeft weten te vernieuwen, legt daarvan een sprekend getuigenis af. Op grond van de duidelijke taal der feiten mag dan ook worden geconcludeerd, dat het hedendaagse ambacht een vorm van economische activiteit is, welke beantwoordt aan een werkelijke behoefte, waarin niet op andere wijze even doeltreffend kan worden voorzien.

II. *Het ambacht schept positieve voorwaarden voor een industriële ontwikkeling*

Toen de machine in het productieproces haar plaats ging innemen, was het als regel niet zó, dat plotseling grote industriële ondernemingen tot ontwikkeling kwamen. Deze ontwikkeling werd veelal gekenmerkt door een zekere mate van geleidelijkheid. Bovendien ontstonden de industriële ondernemingen doorgaans niet als nieuwe eenheden naast de reeds aanwezige ambachtsbedrijven. De meest gebruikelijke en ook voor de hand liggende ontwikkeling was, dat ambachtsbedrijven van machines gebruik gingen maken en zich aldus konden specialiseren op enkele producten. Geleidelijk aan verloren deze bedrijven hierdoor hun ambachtelijk karakter en groeiden uit tot industriële ondernemingen. Vooral in West-Europa en in het bijzonder in Nederland is dit de meest voorkomende manier geweest, waarop industriële ondernemingen zijn ontstaan. Ook thans worden op het grensgebied tussen ambacht en industrie nog talrijke bedrijven aangetroffen, waarvan het moeilijk is uit te maken of deze nog tot het ambacht kunnen worden gerekend, dan wel dat reeds van een industriële productie sprake is. Hier is kennelijk de ontwikkeling van het ambacht tot industrie nog gaande. Op een dergelijke wijze is de overgrote meerderheid van de West-Europese industrieën ontstaan. In het bijzonder in de metalensector is deze gang van zaken zeer gebruikelijk geweest en zij komt daar nog steeds voor. Zelfs machtige industriële concerns als Krupp en dergelijke waren eens eenvoudige smederijen. Maar ook in andere sectoren, zoals die van leder, textiel en hout zijn talrijke voorbeelden aan te wijzen, waaruit blijkt, dat vele industriële ondernemingen hun oorsprong vinden in ambachtsbedrijven.

Aldus mag worden vastgesteld, dat het ambacht de bakermat is geweest voor een groot aantal industrieën en zelfs, dat een ontwikkeling van ambacht tot industrie de normale weg was, waarlangs het overgrote deel van de huidige industrie is ontstaan. Natuurlijk wil dit niet zeggen, dat zulks in de toekomst niet kan veranderen. Wij zijn er zelfs van overtuigd, dat dit het geval zal zijn en dat dus de ontwikkeling van ambacht tot industrie zal afnemen. Hoevele industriebedrijven worden er niet reeds aangetroffen, die eenvoudig niet uit het ambacht konden voortkomen, omdat op hun gebied geen ambachten bestonden? Als voorbeeld moge een groot deel van de

chemische industrie worden genoemd. Maar verder doen zich steeds meer gevallen voor, waarin nieuwe industrieën direct als grootbedrijf worden geprojecteerd. Wellicht is dit in de Verenigde Staten reeds langer gebruikelijk geweest dan in West-Europa, maar ook hier is een ontwikkeling in deze richting waar te nemen. Vooral nu in verschillende landen de industrialisatie van bovenaf wordt bevorderd, ligt het voor de hand, dat de historisch gebruikelijke ontwikkeling van ambachtsbedrijf tot industrie meer en meer zal gaan plaats maken voor het systeem waarbij nieuwe industriebedrijven rechtstreeks worden geprojecteerd zonder ambachtelijke vóórfase. Welk systeem op de duur het beste is, zal moeten worden afgewacht, maar wel staat het vast, dat ook bij een versnelde vestiging van nieuwe industriebedrijven het ambacht een taak heeft te vervullen. Niet alleen is het ambacht in het verleden een goede voedingsbodem voor de industrie geweest, omdat uit zijn kringen de industriële ondernemer voortkwam, maar van nog veel groter belang was, dat de industrie kon voortbouwen op tradities, die van geslacht op geslacht waren overgegaan en die men thans aanduidt als „het industriële klimaat”. Dit industriële klimaat is een uiterst belangrijke voorwaarde voor het welslagen van industrialisatieplannen. Welvarende industrieën ontstaan niet alleen daar, waar de arbeidskrachten goedkoop zijn, maar bovenal in een omgeving, waar deze door aard en aanleg geschikt zijn voor tewerkstelling in de nijverheid. Zonder het schoenmakersambacht zou in de Langstraat niet spoedig een belangrijke schoenenindustrie zijn ontstaan en evenzeer geldt dit voor de wolindustrie in Tilburg, de textielindustrie van Twente en de scheepsbouw in Amsterdam en Rotterdam. Het ambacht schiep hier een belangrijke voorwaarde voor het welslagen van de industrie. Het maakte de bevolking voor de nieuwe taak geschikt en leverde — en levert nog steeds — een belangrijk aantal goed geschoolde arbeiders. Jammer genoeg zijn hieromtrent weinig gegevens bekend, maar aangenomen mag worden, dat een belangrijk deel van de vakkundige industrie-arbeiders zoals werkbazen en dergelijke hun opleiding ontvingen in het ambacht. Op verschillende wijze schept het ambacht derhalve positieve voorwaarden voor een industriële ontwikkeling. Uit een oogpunt van het behoud van zoveel mogelijk bekwame krachten voor het ambacht, is dit te betreuren, maar breder bezien is het duidelijk, dat het ambacht ook in dit opzicht een nuttige functie vervult.

III. *Het ambacht biedt de mens volwaardige arbeid*

Na hetgeen in het eerste gedeelte van dit hoofdstuk is gezegd over de waarde van de ambachtelijke arbeid heeft het weinig nut hierop thans nog weer in te gaan. Geconstateerd werd, dat de ambachtelijke arbeid wordt gekenmerkt door vakbekwaamheid en een betrekkelijk grote mate van veelzijdigheid; eigenschappen, welke ten zeerste kunnen bijdragen tot het bereiken van grotere arbeidsvreugde. Het ambacht is derhalve in staat de mens volwaardige arbeid te verschaffen, arbeid met geestelijke inhoud.

Sociologisch gezien is dit ongetwijfeld een belangrijk element. Nu de zich steeds meer uitbreidende industrie zulk een grote omvang heeft gegeven aan de ongeschoolde en geoefende arbeid — werkzaamheden welke Kuylaars²⁹⁾ aanduidt als „geestelijk gedraineerd” daar zij weinig of geen geestelijke inhoud hebben —, komt steeds meer het belang naar voren van arbeidsvormen, welke deze leegte niet kennen, waarbij het ambacht een voorname plaats inneemt. Ook uit een oogpunt van bestrijding der massificatie heeft het derhalve een niet te onderschatten betekenis.

IV. *Het ambacht bevordert verantwoordelijkheidsbesef*

Bij meer dan één gelegenheid werd in het voorgaande reeds gewezen op de drang naar zelfstandigheid, die in het ambacht krachtig is ontwikkeld. Zelfstandigheid in het werk en zelfstandigheid in de bedrijfsuitoefening zijn begrippen, die bij de ambachtsman sterk leven. Over de ambachtelijke arbeid is door ons reeds uitvoerig gesproken, zodat wij hier direct kunnen vaststellen, dat deze minder eentonig en ook minder aan vaste regels en voorschriften is gebonden, als het geval is bij de arbeid van ongeschoolde en geoefende werknemers elders. De ambachtelijke arbeid heeft dan ook een zelfstandige inslag. Niet in die zin, dat de arbeider vrij is om het werk in te delen als hem goed dunkt, maar wel in die zin, dat hij binnen de grenzen van een bepaalde taak een zekere mate van vrijheid heeft in de uitvoering er van. Hij is bijvoorbeeld niet gebonden aan het tempo van een lopende band, tot in finesses uitgewerkte werkvoorschriften en dergelijke. Dit impliceert echter, dat zijn verantwoordelijkheid voor het werk groter wordt. Tussen de vrijheid, die wordt gegeven en de verantwoordelijkheid, welke moet worden gedragen

HET AMBACHT IN DE MAATSCHAPPIJ

bestaat een wisselwerking en in deze zin zijn wij van mening, dat de ambachtelijke arbeid naar zijn aard het verantwoordelijkheidsgevoel bevordert. Kan derhalve reeds de ambachtelijke arbeid als zodanig bijdragen tot het aankweken van meer verantwoordelijkheidsbesef, nog in veel sterkere mate geldt dit voor de economische zelfstandigheid, welke binnen het ambacht kan worden bereikt. Het streven naar en de moed tot aanvaarding van economische zelfstandigheid mag, naar onze mening, hoog worden aangeslagen. Reeds eerder wezen wij erop, dat de materiële voordelen, welke deze zelfstandige bedrijfsuitoefening met zich brengt, in vele gevallen in geen verhouding staan tot de opofferingen, welke men zich hiervoor moet getroosten. Desondanks hebben wij de indruk, dat slechts weinigen zich hierdoor laten afschrikken of besluiten om de eenmaal bereikte zelfstandigheid uit deze overweging op te geven.

De consequenties van de economische zelfstandigheid zijn voor de ambachtspatroon niet gering. Immers, hij verplicht zich alle risico's van het bedrijf op zich te nemen. Zijn verantwoordelijkheid groeit in belangrijke mate. In de eerste plaats wordt zijn verantwoordelijkheid tegenover zijn gezin verzwaaard, vooral wanneer hij — zoals gebruikelijk is — van zijn echtgenote en kinderen moet verlangen, dat zij in het bedrijf de helpende hand bieden. De kans, dat hierbij de individuele belangen der gezinsleden in het gedrang komen, is niet denkbeeldig. Op het gezinshoofd rust dan de plicht na te gaan in hoeverre inschakeling van gezinsleden in zijn bedrijf toelaatbaar is met afweging van de onderscheidene belangen, die hierbij naar voren treden.

Verder is er de verantwoordelijkheid tegenover eventuele geldgevers. Zoals wij hebben gezien, is het in het ambacht gebruikelijk, dat een belangrijk deel van het bedrijfskapitaal wordt verkregen van familieleden of van andere personen, die aan de betrokkene een dienst willen bewijzen. Deze leningen worden als regel zonder enige dekking gegeven en berusten uitsluitend op het vertrouwen, dat men in de eerlijkheid en werklust van de credietnemer stelt. Uiteraard drukt hierdoor op een geldnemer een zware verantwoordelijkheid voor een juist gebruik en een tijdige aflossing van deze gelden.

Ook de verantwoordelijkheid van de ambachtspatroon ten opzichte van zijn personeel mag niet worden onderschat. De feiten wijzen uit *,

* Zie blz. 154.

dat de overgrote meerderheid van dit personeel bestaat uit personen van jeugdige leeftijd, hetgeen eveneens de verantwoordelijkheid verzwaart. Maar bovendien liggen de arbeidsverhoudingen in het ambacht anders dan in andere takken van nijverheid. Het ambachtspersoneel kan daarom niet worden vergeleken met industrie- en andere arbeiders, aangezien de betrokkenen als regel niet uitsluitend arbeiders, maar tevens leerlingen in het vak zijn. Door de ontwikkeling van het nijverheidsonderwijs moge de opleidingsfunctie van de ambachtspatroon in zekere mate zijn verzwakt, dit neemt niet weg, dat de vorming in de praktijk nog steeds in de ambachtsbedrijven zelf plaatsvindt. De patroon kan er dus niet mee uit, dat hij voldoet aan de eisen, die aan een goed werkgever moeten worden gesteld, maar hij zal bovendien zorg moeten dragen, dat het personeel gevormd wordt in de praktijk van het ambacht. Op hem rust de verantwoordelijkheid, dat leerlingen worden opgeleid tot patroons, die later in staat zijn hun taak naar behoren te vervullen.

6 V Tenslotte is er de verantwoordelijkheid van de ambachtspatroon tegenover zijn klanten. Het behoort tot het wezen van het ambacht, dat behoeften worden bevredigd van individuele aard. Uiteraard betekent dit, dat er een nauw contact moet zijn tussen producent en consument. Wil het ambacht zich in de huidige maatschappij kunnen handhaven, dan zullen zijn prestaties ook inderdaad van hoge kwaliteit moeten zijn. Op iedere ambachtspatroon rust de verantwoordelijkheid hiervoor borg te staan.

Samenvattend zien wij dus, dat van de ambachtsondernemer een grote verantwoordelijkheid wordt geëist. Of dit inderdaad door iedere ambachtspatroon ten volle wordt gerealiseerd, kan hier buiten beschouwing blijven. Hetgeen wij willen poneren is, dat beoefening van een ambacht noodzakelijkerwijze met zich brengt, dat hierdoor het verantwoordelijkheidsbesef wordt ontwikkeld, en dit moet toenemen naarmate het ambacht op meer perfecte wijze wordt beoefend.

V. Het ambacht is een mobiliteitsintermediair

Een voorwaarde voor een goed functionerende maatschappij is ongetwijfeld, dat er reële mogelijkheden aanwezig zijn tot overgang van het ene maatschappelijke niveau naar een ander. Hierdoor kan namelijk worden bereikt, dat de kans wordt vergroot, dat de juiste man inderdaad op de juiste plaats komt, een procedure, die van algemeen maatschappelijk nut is.

HET AMBACHT IN DE MAATSCHAPPIJ

VI. *Het ambacht is een stabiliserend element in de maatschappij*

Uit de kenmerken, die het ambacht vertoont, treedt duidelijk aan de dag, dat hij, die zich bij zijn beroepsuitoefening vóór alles laat leiden door een streven naar zo groot mogelijke winst, zich zeker niet in de eerste plaats tot het ambachtelijk ondernemerschap zal voelen aangetrokken. Hiermede wil natuurlijk niet gezegd zijn, dat het winstmotief in het ambacht geen rol speelt, maar voor de echte patroon is dit toch niet een allesbeheersende drijfveer. Zijn vakbekwaamheid maakt het voor hem tot een erezaak, dat hij bijzondere zorg besteedt aan het leveren van zo perfect mogelijke vakkundige prestaties. Niet zelden doet zich zelfs het geval voor, dat dit laatste streven zich in zo sterke mate manifesteert, dat daaronder de commerciële eisen der bedrijfsvoering te lijden hebben. Dit stempelt de ambachtsman in het algemeen natuurlijk ook weer niet tot een wereldvreemde figuur, die slechts leeft voor zijn werk en zich om de financiële resultaten daarvan niet bekommert. Maar wel is het onloochenbaar, dat de liefde voor het vak, samen met de bijzondere sfeer, die aan de ambachtsonderneming eigen is, een belangrijke invloed uitoefent op de habitus van de ambachtsman, hetgeen mede tot uiting komt in afkeer van het leveren van minderwaardig werk. Terecht spreekt Wernet³¹⁾ dan ook in dit verband van „eine eigenartige Synthese von Werkbewusstsein und Erwerbstrieb“, welke de ambachtspatroon stempelt tot een zeer aparte figuur in de ondernemerswereld.

De aanwezigheid van een dergelijke bevolkingsgroep is voor het maatschappelijk geheel ongetwijfeld van grote betekenis. Zij vertegenwoordigt van oudsher een stabiliserend element in de samenleving. Enerzijds door de zin voor standvastigheid en orde, waardoor zij zich kenmerkt, anderzijds door de omstandigheid, dat zij een evenwichtsfactor vormt, welke een heilzame invloed kan uitoefenen op de spanningen, die het industrialisatieproces en al wat daarmee samenhangt in het maatschappelijk bestel heeft opgeroepen.

Met dit zestal punten, waarin de betekenis, die het ambacht voor onze huidige samenleving heeft, nog eens beknopt is samengevat, willen wij deze verhandeling besluiten. Men kan het ambacht alleen recht doen wedervaren, indien men het niet alleen naar zijn economische, maar ook naar zijn sociologische betekenis waardeert. Deze laatste

HET AMBACHT IN DE MAATSCHAPPIJ

Van oudsher nu vervult het ambacht in dit opzicht een uitermate nuttige sociologische functie. Via het ambacht voltrekt zich sinds eeuwen een uitwisseling van krachten zowel van beneden naar boven als omgekeerd. Beter dan welke andere maatschappelijke groepering is het ambacht hiertoe in staat, omdat het een middenpositie inneemt tussen de bezitlozen en hen, die in belangrijke mate met aardse goederen zijn gezegend. Het ambacht maakt het de loonarbeider mogelijk om door zuinig leven en hard werken een zelfstandig bestaan te veroveren, waardoor hij zijn betekenis in de maatschappij kan vergroten, of, anders gezegd, op de maatschappelijke ladder kan stijgen. Dat dit niet alleen een mogelijkheid is, maar dat deze mogelijkheid inderdaad ook thans nog wordt geëffectueerd, bleek reeds eerder, toen kon worden vastgesteld, dat rond een derde van de vaders der huidige ambachtspatroons moet worden gerekend tot de groep van niet-zelfstandige arbeiders, die als regel in een lagere rangstand worden geklasseerd. Via het ambacht vindt dan ook nog steeds een belangrijke doorstroming plaats. Maar het zijn niet alleen stijgingen en dalingen, waarvoor het ambacht een geschikt intermediair is, want ook de horizontale sociale mobiliteit is van betekenis. Het aantal zoons van zelfstandige boeren, dat in het ambacht een heenkomen zoekt, wanneer er niet voldoende grond meer aanwezig is voor het vestigen van een agrarisch bedrijf, is zeker niet zonder belang. Ongetwijfeld is ook dit een sociologische functie, welke niet mag worden onderschat. Wernet³⁰⁾ heeft deze functie van het ambacht eens vergeleken met die van een transformator. Als een transformator maakt het ambacht een overgang mogelijk van landelijke bevolkingsdelen naar stedelijke, van ongeschoolde arbeiders naar gekwalificeerde, van bezitlozen naar bezitters. Het opent daarmee voor talrijke arbeidskrachten mogelijkheden die voor hun levensontwikkeling van grote betekenis kunnen zijn.

Naar onze mening kan deze maatschappelijke functie van het ambacht niet hoog genoeg worden gewaardeerd, temeer daar de verticale sociale mobiliteit, welke via het ambacht plaats vindt, practisch uitsluitend gaat in de richting van laag naar hoog. Het ambacht opent voor velen de mogelijkheid tot het bereiken van een hoger maatschappelijk niveau en ziet bovendien uit zijn midden de beste verdwijnen naar nog hogere niveaus. Ongetwijfeld een gang van zaken, waarmee de maatschappij als geheel ten zeerste is gediend.

HET AMBACHT IN DE MAATSCHAPPIJ

eis brengt mede, dat men de waarde, die het ambacht in zijn totaliteit vertegenwoordigt, niet volledig in cijfers tot uitdrukking kan brengen. Toch behoeft dit geenszins tot een vaag waarderingsoordeel te leiden. In de eerste plaats, omdat de cijfers omtrent zijn economische betekenis een harde kern vormen, die een stevig houvast bieden. Wat dit betreft zij in herinnering gebracht, dat het Nederlandse ambacht met zijn rond 165.000 vestigingen meer dan twee vijfde van het totaal aantal vestigingen (de agrarische sector uitgezonderd) omvat. Naar een voorzichtige schatting zijn rond 500.000 personen rechtstreeks in het ambacht werkzaam, hetgeen betekent, dat ongeveer een zevende deel van de werkende beroepsbevolking in het ambacht emplooi vindt. Ook de jaarlijkse omzet van het ambacht vormt in het geheel der nationale productie een niet te onderschatten factor. Naar een globale berekening mag deze op drie milliard gulden worden gesteld.

Bij deze zuiver economische gezichtspunten voegt zich dan nog de betekenis, die het ambacht in sociologisch opzicht voor ons maatschappelijk welzijn heeft. Wij menen ook dit aspect in ons geschrift voldoende te hebben belicht. Voegen wij deze economische en sociologische factoren bijeen, dan verrijst voor ons oog een wel geheel ander beeld van het ambacht dan door de onheilsprofeten van een halve eeuw geleden werd voorspeld. Des te meer valt het daarom te betreuren, dat in de voorstellingswereld van velen nog altijd heel wat van deze miskenning van het nut en de mogelijkheden van het ambacht is blijven hangen. De belangstelling en de waardering, die het in menige kring ondervindt, staat daardoor in een pijnlijke wanverhouding tot de waardevolle functie, die het in de Nederlandse gemeenschap vervult. Vandaar, dat wij besluiten met het uitspreken van de oprechte wens, dat dit geschrift zijn bescheiden deel er toe moge bijdragen, dat het ambacht in toenemende mate de erkenning zal vinden, waarop het rechtmatige aanspraken kan doen gelden.

Aantekeningen

HOOFDSTUK I.

1) Junker, E. — Eindeutige Abgrenzung zwischen Handwerks- und Fabrikbetrieb unter Anwendung eines allgemeingültigen Systems von Grund-, Leit- und Lehrsätzen. 2) o.a. Bruch, W. — „Kapitalistische Wirtschaft und Handwerk“ in: Probleme der Handwerkswirtschaft blz. 46. 3) Dobretsberger, J. — „Gewerbepolitik“ in: Lehrbuch der Volkswirtschaftspolitik blz. 97. 4) Bücher, K. — Artikel „Gewerbe“ in: Handwörterbuch der Staatswissenschaften IV blz. 981. 5) Schmoller, G. von — Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre I blz. 472. 6) Philippovich, E. von — Grundriss der politischen Oekonomie I blz. 215 e.v. 7) Dobretsberger, J. — t.a.p. blz. 97. 8) Rencontres de St. Gall. — Protokoll der Verhandlungen blz. 29. 9) Schmoller, G. von — t.a.p. blz. 472. 10) Kroeker, K. — Fabrik- oder Handwerksbetrieb blz. 7 e.v. 11) Philippovich, E. von — Grundriss der politischen Oekonomie II blz. 165. 12) Schmoller, G. von — t.a.p. blz. 472. 13) Demondion, P. — L'artisanat dans l'état moderne blz. 316. 14) Dissinger, — Artikel „Handwerk“ in: Handwörterbuch der Arbeitswissenschaft I blz. 2335 e.v. 15) Dissinger, — t.a.p. blz. 2335 e.v. 16) Rössle, K. — Artikel „Handwerksbetrieb“ in: Handwörterbuch der Betriebswirtschaft III blz. 96 e.v. 17) Landmann, R. von — Kommentar zur Gewerbeordnung I blz. 707. 18) Philippovich, E. von — t.a.p. blz. 215 e.v. 19) Marbach, F. — Theorie des Mittelstandes blz. 204. 20) Philippovich, E. von — t.a.p. blz. 215 e.v. 21) Dissinger, — t.a.p. blz. 2335 e.v. 22) Keuning, H. — Het Nederlandse Ambacht blz. 18. 23) Rössle, K. — Das Bayerische Handwerk blz. 93. 24) Sombart, W. — Der moderne Kapitalismus I. 25) Hartig, S. — Terminologie der Gewerbepolitik blz. 8. 26) Sombart, W. — t.a.p. blz. 188. 27) Marbach, F. — t.a.p. blz. 205. 28) Debus, W. — Der Begriff Handwerk, entwickelt an der Erscheinungsform des heutigen deutschen Handwerksbetriebs blz. 84. 29) Junker, E. — t.a.p. blz. 105. 30) Scherrer, C. — Ueber Wesen und Bestimmung des Handwerkers blz. 3. 31) Kuylaars, A. — Werk en Leven blz. 62.

HOOFDSTUK II.

1) Bruch, W. — „Kapitalistische Wirtschaft und Handwerk“ in: Probleme der Handwerkswirtschaft blz. 42. 2) Böhm-Bawerk, E. von — Positive Theorie des Kapitals blz. 18. 3) Wiskerke, C. — De afschaffing der gilden in Nederland blz. 5. 4) Bücher, K. — Die Entstehung der Volkswirtschaft blz. 201. 5) Heere, W. — De sociale en culturele betekenissen van het Ambacht blz. 3. 6) Keulemans, Th. — Het Gildewezen, opkomst, bloei en verval blz. 79. 7) Sieveking, H. von — Geschichte der gewerblichen Betriebsformen und der zünftigen städtischen und staatlichen Gewerbepolitik blz. 16. 8) Sieveking, H. von t.a.p. blz. 16. 9) Wiskerke, C. — t.a.p. blz. 62. 10) Wiskerke, C. — t.a.p. blz. 66. 11) Wiskerke, C. — t.a.p. blz. 67. 12) Bücher, K. — t.a.p. blz. 206. 13) Wiskerke, C. — t.a.p. blz. 190 e.v. 14) Hogendorp, G. van — Bijdragen tot de huishouding van staat, blz. 125. 15) — Het Nederlandse Ambacht, blz. 24. 16) Brugmans, I. — De arbeidende klasse in Nederland in de 19e eeuw, blz. 2 e.v. 17) Brugmans, I. — t.a.p. blz. 64. 18) Brugmans, I. — t.a.p. blz. 59. 19) Brugmans, I. — t.a.p. blz. 84. 20) Brugmans, I. — t.a.p. blz. 140. 21) Hudig, D. — De vakbeweging in Nederland 1866 — 1878 blz. 41. 22) Goudriaan, J. — De doelmatigheid der Amsterdamse broodvoorziening blz. 55. 23) — Verslag van het onderzoek naar den toestand van den handelsdrijvenden en industriëlen Middenstand in Nederland. 24) — Het Nederlandse Ambacht. 25) — Verordeningenblad voor het bezette Nederlandse gebied, Stuk 36, uitgegeven 12 November 1940. 26) — Beschikking van de Organisatie-Commissie Ned. Staatsrct. van 10 en 11 October 1940, Nr. 198. 27) — Beschikking van de Organisatie-Commissie houdende Instelling van de Bedrijfsgroep Voedselvoorzieningsambachten, Ned. Staatsrct. van 21 Mei 1942, Nr. 97. 28) — Idem, Lederverwerkende Ambachten, Ned. Staatsrct. van 1 Juli 1942 Nr. 125. 29) — Idem, Metalenverwerkende Ambachten, Ned. Staatsrct. van 1 Juli 1942 Nr. 125. 30) — Idem, Bouw- en Aardewerkambachten, Ned. Staatsrct. van 2 Juli 1942 Nr. 126. 31) — Idem, Grafische Ambachten, Ned. Staatsrct. van 23 Juli 1942 Nr. 141. 32) — Idem, Houtverwerkende Ambachten, Ned. Staatsrct. van 24 Juli 1942 Nr. 142. 33) — Idem, Verzorgings- en Reinigingsambachten, Ned. Staatsrct. van 24 Juli 1942, Nr. 142. 34) — Idem, Textielverwerkende Ambachten, Ned. Staatsrct. van 24 Juli 1942 Nr. 142. 35) Keuning, H. — t.a.p. blz. 5 e.v. 36) Keuning, H. — t.a.p. blz. 14. 37) Keuning, H. — t.a.p. blz. 16. 38) Keuning, H. — t.a.p. blz. 17. 39) Keuning, H. — t.a.p. blz. 18. 40) Rössle, K. — Das Bayerische Handwerk blz. 24.

HOOFDSTUK III.

1) Bücher, K. — Die Entstehung der Volkswirtschaft blz. 211 e.v. 2) Kaplan, A. — Small business, its place and problems blz. 33. 3) Rössle, K. — Das Bayerische Handwerk blz. 17. 4) Vergl. Röpke, W. — Civitas humana, en Fourastié, J. — Le grand espoir du XXe siècle. 5) Luyckx, A. — „Smedenconcentratie te Nieuwkoop“ in: Kroniek van het Ambacht, Juni 1951. 6) — Deutsches Handwerksblatt van 10

November 1950, 2e jaargang nr. 21. 7) — Ned. Staatscrt. van 16 Maart 1942, Nr. 52. 8) — Kroniek van het Ambacht, April 1950 — artikel: „Vestigingsbesluiten in de practijk”. 9) Staatsblad nr. 619. 10) Keuning, H. — Het Nederlandse Ambacht blz. 14. 11) Stackelberg, H. von — Marktform und Gleichgewicht blz. 3. 12) Tinbergen, J. — Beperkte Concurrentie blz. 95. 13) — De bestrijding van ongebreidelde prijsconcurrentie in het Ambacht blz. 2. Rapport van de Hoofdgroep Ambacht. 14) Brouwers, G. — „De noodzaak van concurrentie” in De Economische Politiek in de naaste toekomst blz. 28 e.v. 15) — Ned. Staatscrt. van 3 Juli 1951 Nr. 126. 16) Janssens, J. — „Een nieuwe aanbestedingsmethode” in: „Economie” van October 1938 blz. 7.

HOOFDSTUK IV.

1) — Het Nederlandse Ambacht blz. 1 en 5. 2) Economisch Instituut voor den Middenstand (E.I.M.) — Statistiek voor het slagersbedrijf 1949/50 blz. 22. 3) E.I.M. — Onderzoek naar de rentabiliteit van het kappersbedrijf 1943/45. 4) E.I.M. — Statistiek voor het Slagersbedrijf Nr. XIII (1949/50). 5) — Onderzoek naar de rentabiliteit van het rijwielbedrijf. 6) — Onderzoek naar de rentabiliteit van de fotografische bedrijven 1946. 7) — Onderzoek naar de rentabiliteit van het schoen-reparatiebedrijf 1947. 8) — Onderzoek naar de rentabiliteit van het opticiensbedrijf 1947. 9) — Statistiek voor het Maalderijbedrijf Nr. 1. 1937/38. 10) — Statistiek voor het smedenbedrijf boekjaar 1940. 11) Mey, J. — Theoretische Bedrijfseconomie I. blz. 147. 12) zie ook Horring, J. — Methode van kostprijberekening in de landbouw blz. 141. 13) Marshall, A. — Principles of economics blz. 374 e.v. 14) o.a. Röpke, W. — Die Funktion des Klein- und Mittelbetriebes in der Volkswirtschaft blz. 31. en Roeper, H. — Dezentralisierte Produktion blz. 5. 15) Roeper, H. — t.a.p. blz. 5. 16) E.I.M. — Statistiek voor het slagersbedrijf Nr. XIII 1949/50. 17) Idem blz. 26 e.v. en blz. 60 e.v. 18) Rössle, K. — Das Bayerische Handwerk blz. 64. 19) Polak, N. — Enige grondslagen voor de financiering van de onderneming blz. 76. 20) Gygax, E. — Betriebskapital beschaffen blz. 6. 21) Rössle, K. — Das Bayerische Handwerk blz. 72. 22) — Memorie van Antwoord 1952 Hoofdstuk X Economische Zaken Bijl. 2. 23) Rössle, K. — t.a.p. blz. 65. 24) Voorontwerp van Wet — Regeling ter bevordering van een goede bedrijfsuitoefening (Vestigingswet 1951). 25) Ontwerp van Wet — Regeling ter bevordering van een goede bedrijfsuitoefening (Vestigingswet Bedrijven). 26) Rössle, K. — Handwerkliche Betriebswirtschaftslehre blz. 65. 27) Schras, G. — De huidige financieringspositie in de Middenstand blz. 4.

HOOFDSTUK V.

1) Weve, F. A. — Artikel „Arbeid” in de Katholieke Encyclopaedie. 2) Rerum Novarum blz. 44. 3) Bruel, J. van den — De mens in de productie, blz. 42. 4) Rössle, K. — Handwerkliche Betriebswirtschaftslehre blz. 4. 5) Wernet, W. — Artikel „Konkurrenzproblem und Befähigungsnachweis im Handwerk” in: Jahrbuch für Sozialwissenschaft Jg 1950 blz. 295 e.v. 6) Keuning, H. — Het Nederlandse Ambacht blz. 14. 7) Bücher, K. — Die Entstehung der Volkswirtschaft I blz. 307 e.v. 8) Kuylaars, A. — Werk en leven blz. 67 en 118. 9) Kuylaars, A. — t.a.p. blz. 19. 10) Kuylaars, A. — t.a.p. blz. 20. 11) Kuylaars, A. — t.a.p. blz. 21. 12) Cobbenhagen, M. — De verantwoordelijkheid in de onderneming blz. 19. 13) Alexandre, J. — Le métier artisanal blz. 42. 14) Debus, W. — Der Begriff Handwerk, entwickelt an der Erscheinungsform des heutigen deutschen Handwerksbetriebs, blz. 20. 15) Wernet, W. — Das Handwerk in der berufsständischen Wirtschaft, blz. 61. 16) — Statistisch Zakboek 1950, blz. 4. 17) Loyer, P. — „La communauté de métiers dans l'artisanat” in: Artisanat et communauté blz. 17. 18) Tobi, E. en Luyckx, A. — Herkomst en toekomst van de middenstander, blz. 130 e.v. 19) Heere, W. — De sociale en culturele betekenis van het ambacht, blz. 4. 20) Tobi, E. en Luyckx, A. — t.a.p. blz. 36 e.v. 21) Tobi, E. en Luyckx, A. — t.a.p. blz. 37. 22) Wernet, W. — Das Handwerk in der berufsständischen Wirtschaft, blz. 61. 23) — Bedrijfstelling 31 December 1930, Deel II, tabel II, blz. 14 e.v. 24) Woltjer, J. e.a. — Het onderwijs in Nederland, blz. 197. 25) bron. C.B.S. afd. Culturele Statistiek. 26) Bouman, P. — Sociologie, blz. 74. 27) Marbach, F. — Theorie des Mittelstandes, blz. 2, 257 e.v. 28) Demondion, P. — „La communauté artisanale dans la société” in Artisanat et Communauté, blz. 32. 29) Kuylaars, A. — t.a.p. blz. 213. 30) Wernet, W. — „Probleme der Handwerkspolitik für Heute und Morgen”, in: de Kroniek van het Ambacht, Januari 1952, blz. 31. 31) Wernet, W. — „Die soziologische Stellung des Handwerks” in: Der Arbeits- und Lebenskreis des Handwerks.

Geraadpleegde Literatuur

- ALEXANDRE, J., *Le Métier Artisanal*. Tournai-Parijs, z.j.
- BÖHM—BAWERK, E. von, *Positive Theorie des Kapitals*. Jena, 1921.
- BOUMAN, P. J., *Sociologie*. Nijmegen, 1950.
- BROUWERS, G., *De economische politiek in de naaste toekomst*. Amsterdam, 1948.
- BRUCH, W. F., „Kapitalistische Wirtschaft und Handwerk” in: *Probleme der Handwerkswirtschaft*. Münster i/W, 1930.
- BRUEL, J. B. van den, *De mens in de productie*. Antwerpen, 1948.
- BRUGMANS, I. J., *De arbeidende klasse in Nederland in de 19e eeuw*. Den Haag, 1929.
- BÜCHER, K., *Die Entstehung der Volkswirtschaft*. Tübingen, 1926.
- Artikel „Gewerbe” in: *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. Jena, 1927.
- CHAUDIEU, G., *L'Artisanat — Producteur d'hommes et d'ouvrages de qualité*. Tournai-Parijs, 1946.
- COBBENHAGEN, M. J. H., *De verantwoordelijkheid in de onderneming*. Roermond, 1937.
- COLPAERT, J., *De middenstand als sociale klasse*. Brugge, 1946.
- DEBUS, W., *Der Begriff Handwerk, entwickelt an der Erscheinungsform des heutigen deutschen Handwerksbetriebs*. Limburg a/d Lahn, 1940.
- DEMONDION, P., „La communauté artisanale dans la société in: „Artisanat et Communauté. Parijs, 1943.
- *L'Artisanat dans l'état moderne*. Parijs, 1943.
- DISSINGER, Artikel „Handwerk” in: *Handwörterbuch der Arbeitswissenschaft*. Halle, 1930.
- DOBRETSBERGER, J., „Gewerbepolitik” in: *Lehrbuch der Volkswirtschaftspolitik*. Wenen, 1931.
- DROESCHER, H., *Die wirtschaftliche Gemeinschaftsarbeit im Handwerk*. Stuttgart, 1933.
- ECONOMISCH INSTITUUT VOOR DEN MIDDENSTAND, *Statistiek voor het slagersbedrijf No. XIII 1949/50*. 's-Gravenhage, 1951.
- *Statistiek voor het smedenbedrijf boekjaar 1940*. 's-Gravenhage, 1942.
- *Statistiek voor het Maalderijbedrijf No. I 1937/38*. 's-Gravenhage, 1939.
- *Statistiek voor het schildersbedrijf I 1938*. 's-Gravenhage, 1940.
- *Onderzoek naar de rentabiliteit van het schoenreparatiebedrijf 1947*. 's-Gravenhage, 1948.
- *Onderzoek naar de rentabiliteit van de fotografische bedrijven 1946*. 's-Gravenhage, 1948.
- *Onderzoek naar de rentabiliteit van het kappersbedrijf*. 's-Gravenhage 1946.
- *Onderzoek naar de rentabiliteit van het rijwielbedrijf*. 's-Gravenhage, 1949.
- *Onderzoek naar de rentabiliteit van het opticiensbedrijf*. 's-Gravenhage, 1949.
- FOURASTIÉ, J., *Le grand espoir du XXe siècle*, Parijs, 1949.
- GOUDRIAAN, J., *De doelmatigheid der Amsterdamse broodvoorziening*. Amsterdam, 1922.
- GYGAX, E., *Betriebskapital beschaffen*. Zürich, z.j.
- HARTIG, S., *Terminologie der Gewerbepolitik*. Leipzig, 1908.
- HEERE, W. R., *De sociale en culturele betekenis van het ambacht*. Praeadvies 15e Congres Ned. Kath. Middenstandsbond, 1949.
- HOGENDORP, G. K. van, *Bijdragen tot de huishouding van staat*. Amsterdam, 1825.
- HORRING, J., *Methode van kostprijsberekening in de landbouw*. Emmen, 1948.
- HÖSLI, H., *Die Zukunftsaussichten des Kleinbetriebes*. St. Gallen, 1950.
- HUDIG, D., *De vakbeweging in Nederland 1866—1878*. Amsterdam, 1904.
- JANSEN, H. L. e.a., *Handboek voor den Middenstand*. Haarlem, 1937.
- JANSSENS, J., *Een nieuwe aanbestedingsmethode in: Economie* October 1933.
- JUNKER, E., *Eindeutige Abgrenzung zwischen Handwerks- und Fabriksbetrieb unter Anwendung eines allgemeingültigen Systems von Grund-, Leit- und Lehrsätzen*. Göttingen, 1935.
- KAPLAN, A. D. H., *Small business, its place and problems*. New-York, 1948.
- KEULEMANS, TH., *Het gildewezen, opkomst, bloei en verval*. Den Haag, 1941.
- KEUNING, H. J., *Het Nederlandse ambacht*. Den Haag, 1950.
- KROEKER, K., *Fabrik - oder Handwerksbetrieb*. Berlijn, 1927.
- KUYLAARS, A. M., *Werk en Leven*. Leiden, 1951.
- LANDMANN, R. von, *Kommentar zur Gewerbeordnung*. München, 1907.
- LOYER, P., „La communauté de métiers dans l'artisanat” in: *Artisanat et Communauté*. Paris, 1943.
- LUYCKX, A. W., „Smedenconcentratie te Nieuwkoop” in: *Kroniek van het Ambacht*. Juni 1951.

- MARBACH, F., Theorie des Mittelstandes. Bern, 1942.
- MARSHALL, A., Principles of economics. Londen, 1916.
- MEY, J. L., Theoretische bedrijfseconomie. 's-Gravenhage, 1947.
- PHILIPPOVICH, E. von, Grundriss der politischen Oekonomie. Tübingen, 1923.
- POLAK, N. J., Enige grondslagen voor de financiering der onderneming. Haarlem, 1940.
- ROEPER, H., Dezentralisierte Produktion. Wolfenbüttel, 1951.
- RÖPKE, W., Civitas humana. Erlench-Zürich, 1946.
- „Die Funktion des Klein- und Mittelbetriebes in der Volkswirtschaft“ in: Handwerk und Kleinhandel in der modernen Volkswirtschaft. St. Gallen, 1947.
- RÖSSLE, K., Das Bayerische Handwerk. München, 1950.
- Artikel „Handwerksbetrieb“ in: Handwörterbuch der Betriebswissenschaft. Stuttgart, 1927.
- Handwerkliche Betriebswirtschaftslehre. Stuttgart, 1941.
- SCHERRER, C. E., Ueber Wesen und Bestimmung des Handwerkers. Bern, 1940.
- SCHMOLLER, G. von, Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre. Leipzig, 1919.
- SCHRAS, G. J., De huidige financieringspositie in de Middenstand. Prae-advies 15e Congres Ned. Kath. Middenstandsbond, 1949.
- SIEVEKING, H. von, Geschichte der gewerblichen Betriebsformen und der zünftigen, städtischen und staatlichen Gewerbepolitik. (Grundriss der Sozialökonomie VI). Tübingen, 1914.
- SOMBART, W., Der moderne Kapitalismus. Leipzig, 1916.
- STACKELBERG, H. von, Marktform und Gleichgewicht. Wenen, 1934.
- TINBERGEN, J., Beperkte concurrentie. Leiden, 1946.
- TOBI, E. J. en LUIJCKX, A. W., Herkomst en toekomst van de Middenstander. Amsterdam, 1950.
- WERNET, W., Die Existenzfrage des Handwerks als selbständiger Wirtschaftsform. 1928.
- „Probleme der Handwerkspolitik für Heute und Morgen“ in: Kroniek van het Ambacht. Januari 1952.
- „Die soziologische Stellung des Handwerks“ in: Der Arbeits- und Lebenskreis des Handwerks. Alfeld/Leine, 1951.
- Die Stellung des Handwerks und seine Aufgaben bei der Neugestaltung der Volkswirtschaft“ in: Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft 101. Band. Tübingen, 1941.
- Handwerkspolitik. Göttingen, 1952.
- „Konkurrenzproblem und Befähigungsnachweis im Handwerk“ in: Jahrbuch für Sozialwissenschaft I. Jg. 1950.
- Das Handwerk in der berufsständischen Wirtschaft. Berlin — Wenen, 1932.
- WEVE, F. A., Artikel „Arbeid“ in de Katholieke Encyclopaedie.
- WISKERKE, C., De afschaffing der gilden in Nederland. Amsterdam, 1938.
- WOLTJER, J. e.a., Het onderwijs in Nederland. Groningen, 1910.

De bestrijding van de ongebreidelde prijsconcurrentie in het ambacht. Rapport Hoofdgroep Ambacht, 's-Gravenhage, 1950.

Rencontres de St. Gall. Protokoll der Verhandlungen von 19—23 April 1949 in Weissbad, St. Gallen, 1949.

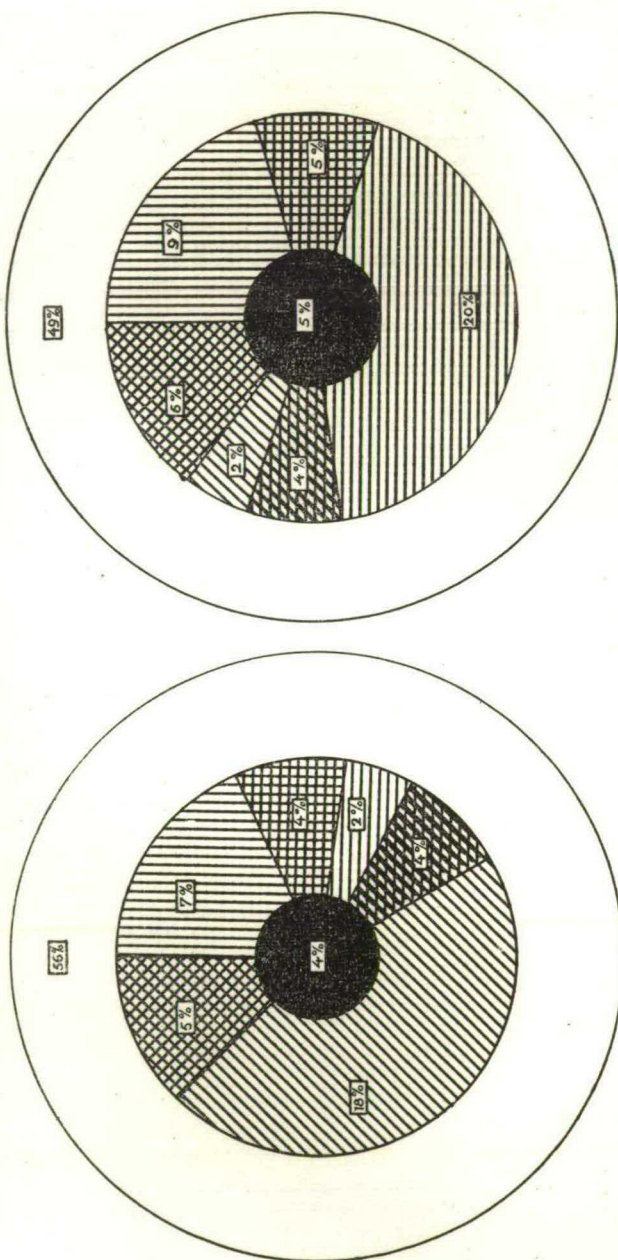
Rerum Novarum, 1938, Utrecht.

Verslag van het onderzoek naar den toestand van den handeldrijvenden en industrieëlen Middenstand in Nederland. „Vestigingsbesluiten in de practijk“ in: Kroniek van het Ambacht. April, 1950.

Bijlage I

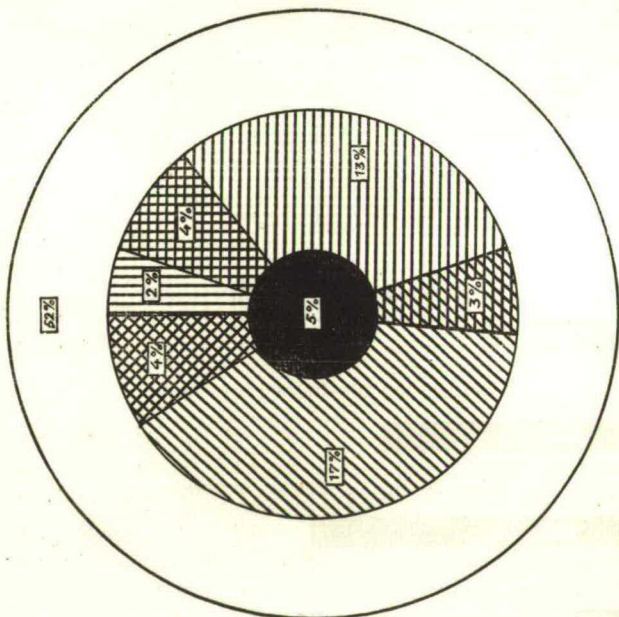
Verbondenheid van het Loodgietersbedrijf met de Smederij-, Electriciens- en Rijwielherstellers-ambachtstakken

Verbondenheid van het Smidsbedrijf met de Loodgieters-, Electriciens- en Rijwielherstellers-ambachtstakken

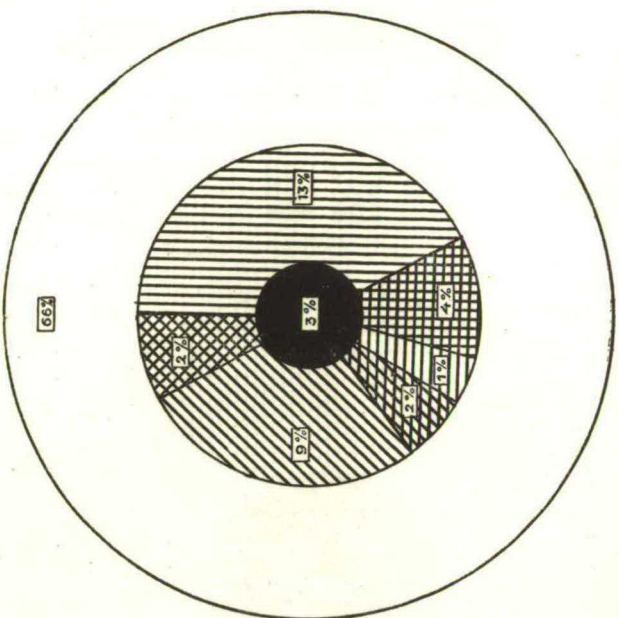
	Smid/Electr./Rijw. herst.		Uitsluitend Smid		Loodg./Electr./Rijw. herst.		Uitsluitend Loodg.
	Smid/Rijw. herst.		Smid/Loodg.		Loodg./Rijw. herst.		Loodg./Smid
	Smid/Loodg./Rijw. herst.		Smid/Loodg./Electr.		Loodg./Rijw. herst./Smid		Loodg./Smid/Electr.
	Smid/Loodg./Electr./Rijw. herst.		Smid/Electr.		Loodg./Rijw. herst./Smid/Electr.		Loodg./Electr.
	Rijw. herst.						

Verbondenheid van het Electriciensbedrijf met de
Smederij-, Rijwielherstellers- en Loodgieters-
ambachtstakken

Electr./Rijw. herst./Loodg.
 Electricien/Loodg.
 Electricien/Loodg./Smid
 Electric./Smid/Rijw. herst.
 Electr./Rijw. herst.
 Rijw. herst.

Verbondenheid van het Rijwielherstellersbedrijf met
de Smederij-, Loodgieters- en Electriciens-
ambachtstakken

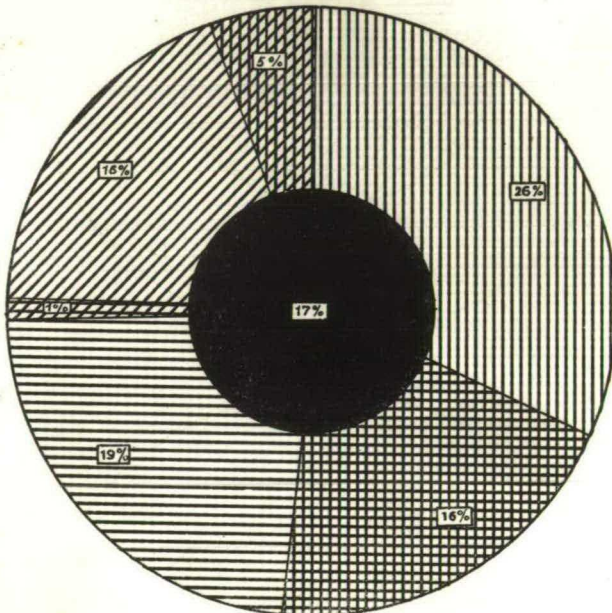

Rijw. herst./Loodg./Electr.
 Rijw. herst./Electr.
 Rijw. herst./Smid
 Rijw. herst./Smid/Loodg.
 Rijw. herst./Loodg./Electr.
 Rijw. herst./Loodg./Electr. Smid

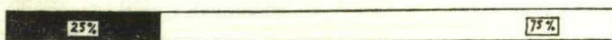
Bijlage II

Verbondenheid van de Opticiens, Goud- en Zilversmids- en Uurwerkmakers-ambachtstakken

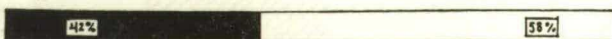
Opticiens			Uurwerkmakers
Opticiens-G. en Z. smeden			Uurwerkmakers-G. en Z. smeden
Opticiens-Uurwerkmakers			Opticiens-Uurwerkm.-G. en Z. smeden
Goud- en zilversmeden			

Gemeenten > 100.000 inwoners

Gemeenten 20—100.000 inwoners

Gemeenten < 20.000 inwoners

Gecombineerd
 Niet gecombineerd

Bibliotheek K. U. Brabant

17 000 0122257 7